

T.C.
Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

AZERBAYCAN ŞİİRİNDE HİCİV TÜRÜNÜN KONU ÖZELLİKLERİ

Evren ÇELENK

Danışman
Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlkin GULUSOY

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2019

AZERBAYCAN ŐİRİNDE HİCİV TÜRÜNÜN
KONU ÖZELLİKLERİ

Evren ÇELENK

Danışman
Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlkin GULUSOY

Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2019

KABUL VE ONAY

Evren ÇELENK tarafından hazırlanan “*Azerbaycan Şiirinde Hiciv Türünün Konu Özellikleri*” başlıklı bu çalışma, 20.09.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Yüksek Lisans Tezi* olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mitat Durmuş (Başkan)

Prof. Dr. Şureddin Memmedli (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi İlkin Gulusoy (Eş Danışman)

Doç. Dr. Ahmet İçli

Dr. Öğr. Üyesi Nina Petrovici

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

20/09/2019

Prof. Dr. Günay Karaağaç

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.
- Tezimintarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.
- Tezimin.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

20/09/2019

Evren ÇELENK

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ ve Dr. Öğr. Üyesi İlkin GULUSOY danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

20/09/2019

Evren ÇELENK

TEŞEKKÜR

Beşeri her çalışmanın hatadan hali olamayacağı inancıyla çalışmamızdaki hata ve noksanlardan dolayı şimdiden hoşgörünüze sığındığımı ve olumlu-olumsuz değerlendirmelere açık olduğumu ifade etmek isterim.

Lisansüstü eğitimimde hayata ve edebiyata bakış ufkumu genişleten, bir meşale gibi etrafını aydınlatan, azim ve kararlılığıyla daima örnek olan, her var olmak isteyen elinden tutan çok muhterem Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ hocama; mekansal ıraklığı gönül yakınlığıyla birleştirip bana yol gösteren tez danışmanım çok kıymetli Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ hocama; ye'se her kapıldığımda bana umut aşıl原因an, sevecen bakışları ve davranışlarıyla beni rahatlatıp azme sevk eden, beni cesaretlendiren ve çalışmamın her aşamasında bana yardım eden eş danışmanım çok saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi İlkin GULUSOY hocama; muhabbetini, zamanını, ikramını hiç esirgemeyen ve beni akademik hayata teşvik eden çok değerli büyüğüm/abim Dr. Öğr. Üyesi Ümit YILDIKO'ya; maddi ve manevi varlığıyla bana güç verip bütün zorluklara rağmen beni okutan, ışığa karışmama vesile olan, sebep-i vücudum BABAM'a; ayaklarının altı öpülesi emektar canım ANNEM'e; biricik karındaşılarım, gözümün nurları oğullarıma ve sevgili eşime ne kadar teşekkür etsem azdır.

Temmuz-2019

KARS

Evren ÇELENK

ÖZET

ÇELENK, Evren. *Azerbaycan Şiirinde Hiciv Türünün Konu Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2019.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan şiirinde hiciv(satir) türünün konu özelliklerini belirlemektir. Çalışma esas olarak giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. ‘Giriş’te tez çalışmasının genel tanıtım bilgilerine -çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, gerekçesi, bilimsel yeniliği, güncelliği, metodolojisi vs.- yer verilmiştir.

‘Birinci Bölüm’de hiciv kavramı bütün yönleriyle ele alınmış, farklı coğrafyalardaki hiciv algısına ve gelişimine özellikle Azerbaycan edebiyatında hicvin oluşumuna ve önemine yer verilmiştir. Birinci bölüm; hicvin etimolojisi, semantiği, tanımları, mizahın diğer akraba türlerinin mahiyetleri ve hicivle karşılaştırılması, hicvin insan doğasındaki yeri, hiciv ahlakı ve hicvetme sebepleri daha genel bir ifadeyle söylenecek olursa hicvin niteliği ve felsefesi; Batı, Arap, Fars, Türkiye ve özellikle Azerbaycan edebiyat bilimlerinde hiciv kavramı, etkenliği, gelişimi, temsilcileri; sözlü, yazılı ve aşık edebiyatındaki işlevselliği gibi alt başlıklarla derinleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın en hacimli ‘İkinci Bölüm’ünü ise konu ve eleştiri hedefleri bakımından Azerbaycan şiirinde hiciv oluşturmaktadır. Burada incelenen şiirler muhatabı belli olan hicivler, muhatabı belli olmayan hicivler, kişisel ve toplumsal hicivler olmak üzere üst başlıklar; sahtekar/dinin özünden uzak din adamları, eğitimsizlik, cahillik, zalim yönetici ve memurlar, felekten şikayet, kadın, sosyal adaletsizlik, ekonomi, rüşvet, kanunsuzluk, yasaklar, ötekileş(tir)me gibi alt başlıklar olarak siyasi, toplumsal ve kültürel olarak konularına göre sınıflandırılmış ve tarihî bağlamı içinde yorumlanmıştır. Azerbaycan edebiyatında hiciv; yelpazesi, zaman dilimi ve şair sayısı açısından çok geniş olduğundan özellikle 19 ve 20. Yüzyıllara ve bu dönem şairlerine odaklanılmıştır. Yorumlamada yer yer metinler arasılık, psikanalitik, arketipsel ve ontolojik metin okuma yöntemlerine yer verilmişse de konunun genişliği ve metinlerin milli-manevi değerlerle yüklü olması çalışmayı farklı metin yaklaşım biçimlerinden geleneksel semantik metin analiz yaklaşım biçimine yöneltmiştir.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan edebiyatı, Hiciv/Satirik şiir, Molla, Bey, Çar memurları, Kanunsuzluk, Rüşvet, Eğitimsizlik.

ABSTRACT

ÇELENK, Evren. *Subject Characteristics of Satira in Azerbaijan Poetry*, Master Thesis, Ardahan, 2019.

The aim of this study is to determine the subject characteristics of satir genre in Azerbaijani poetry. The study mainly consists of introduction and two main sections. In the Introduction the general introductory information of the thesis work - subject, aim, scope, rationale, scientific innovation, timeliness, methodology, etc. of the study are included. In the first chapter, the concept of satire is discussed in all its aspects, and the perception and development of satire in different geographies, especially the formation and importance of satire in Azerbaijani literature is given. First part; the etymology, semantics, definitions, the nature of satirics and the comparison of satirical genres and satire, the place of satire in human nature, the satirical morality and the reasons for satire, in more general terms, the nature and philosophy of satire; Western, Arab, Persian, Turkey, and in particular the concept of satire in Azerbaijan literature disciplines, effectiveness, development, representatives of it has been tried to be deepened with subtitles such as oral, written and minstrel functionality.

The most extensive second volume of the study is the satirical in Azerbaijani poetry in terms of subject and criticism objectives. The poems examined here are the top titles of the interlocutors, certain interlocutors, personal and social satirists; political, social and cultural issues as sub-headings such as dishonest / religious clergy, lack of education, ignorance, cruel managers and civil servants, catastrophic complaints, woman, social injustice, economy, bribery, lawlessness, prohibitions, marginalization. classified and interpreted within its historical context. The Satire in Azerbaijani literature; As it has a wide range in terms of time period and number of poets, it is especially focused on 19th and 20th centuries and poets of this period.

Although intertextuality, psychoanalytic, archetypal and ontological text reading methods were included in the interpretation, the extensity of the subject and the fact that the texts were loaded with national-spiritual values led the study to different semantic text analysis approaches.

Key words: Azerbaijani literature, Satire / Satiric poetry, Mullah, Bey, Tsar officers, Lawlessness, Bribery, Uneducated.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	iii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iv
ETİK BEYAN.....	v
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HİCVİN MAHİYETİ, FARKLI COĞRAFYALARDA VE AZERBAYCAN ŞİİRİNDE HİCİV KAVRAMI	16
1.1. HİCVİN TANIMI, FELSEFESİ VE YAKIN TÜRLERLE İLİŞKİSİ	17
1.1.1. Hicv'in Etimolojisi, Semantiği ve Tanım(lar)ı	17
1.1.2. Hicv'in Diğer Akraba Türleri (yle Karşılaştırılması).....	21
1.1.3. Hicv'in İnsan Doğasındaki Yeri ve Hicvetme Sebepleri	25
1.1.4. Hiciv Ahlakı.....	29
1.2. EDEBİYAT BİLİMLERİNDE HİCİV	32
1.2.1. Batı, Arap ve Fars Edebiyat Bilimlerinde	33
1.2.2. Türkiye Edebiyat Biliminde.....	42
1.2.3. Azerbaycan Edebiyat Biliminde	48
1.3. AZERBAYCAN ŞİİRİNDE HİCİV TÜRÜNÜN ETKENLİĞİ.....	52
1.3.1. Sözlü Halk Edebiyatında.....	54
1.3.2. Âşık Edebiyatında	56
1.3.3. Yazılı Edebiyatta.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

2. KONU AÇISINDAN AZERBAYCAN ŞİİRİNDE HİCİV: HEDEF VE ELEŞTİRİLER.....	65
2.1. TOPLUMSAL İÇERİKLİ HİCİVLER	66
2.1.1. Sahtekâr Din Adamlarının (Axund, Molla, Şeyh, Derviş, Zahit vb.) Hicvi	66
2.1.2. İslam'ın Doğru Anlaşılmasını Hiciv	81

2.1.3. Eğitimsizliğin, Cahilliğin, Avamlığın, Nadanlığın Hicvi	83
2.1.4. İdarecilerin ve Siyasetçilerin (Bey, Kadı, Avukat, Çar Memurları) Hicvi ...	92
2.1.5. Kadın ve Kadın Hakları Hakkında Hiciv	103
2.1.6. Sosyal Adaletsizliğin (Ezen-Ezilen, Zengin-Fakir, Köylü-Kentli) Hicvi ...	108
2.1.7. Tembellik, Gayretsizlik ve Hamiyetsizliğin Hicvi.....	111
2.1.8. İktisadi Hayatın (Fakirlik/Pahalılık) Hicvi.....	115
2.1.9. Rüşvet, Kanunsuzluk, Yolsuzluk, Dalkavukluk ve İltimasın Hicvi	115
2.1.10. Feleğin, Zamanenin ve Faniliğin Hicvi.....	119
2.1.11. Yozlaşmanın ve Dünyevileşmenin Hicvi.....	126
2.2. KİŞİSEL İÇERİKLİ (BİREYSEL) HİCİVLER	128
2.2.1. Dinin Özünden Uzak Din Adamlarının Hicvi.....	128
2.2.2. Bey, Paşa, Ağa Gibi Yöneticilerin Hicvi	129
2.3. HİTABI BELLİ OLMAYAN HİCİVLER.....	137
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA	146
EK 1: AZERBAIJAN ŞAİRLERİNDEN HİCİV ÖRNEKLERİ	155
EK 2: SÖZLÜK (LÜĞƏT).....	165
ÖZGEÇMİŞ.....	174

KISALTMALAR

age: adı geçen eser
akt.: aktaran
aze: Azerbaycan edebiyatı
azt: Azerbaycan tarihi
aet.: Azerbaycan Edebiyatı Tarihi
bkz: bakınız
c.: cilt
ev.: Çeviren
ed.: editör
haz.: hazırlayan
s.: sayfa/sayfalar
say.: sayı/sayılar
tdk: Türk Dil Kurumu
tdv: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.: ve benzeri
vs.: ve saire
yay: yayını/yayınları

GİRİŞ

Sanat, insanı tükenmekten koruyan, maddeden mânaya yönelten, insanî özelliklerini geliştiren duygusal yönünü temsil eder. İnsanoğlunun bu sanatsal yönü biraz rüya biraz hayalperestlikle ilgilidir. Freud ve sürrealistler bizi yönlendiren asıl âmillerden olan bilinçaltının birbiriyle ilişkili olan rüya, hayal ve sanatta kendini bariz bir şekilde gösterdiğine inanırlar. Sanatların, özellikle güzel sanatların bir şubesi gibi görülen edebiyat özellikle şiir; şairlerin ruhu, rüyası, muhayyilesinde şekillenen görüntüler dizgesidir. Sanatçının mizacı, çevresi, eğitimi vb. gördüğü/göreceği rüyayı ve görüntü örüntüsünü belirleyen diğer sebeplendir.

Sanatçı; kendi iç aleminden ve dış dünyadan husule gelen görüntüleri, çözülmesi zaruri şifreler yığını olarak görür ve kendini ifade vasıtaları/formları arar. Ruhunda ‘lir’ taşıyan sanatçı için en uygun ifade vasıtası elebetteki şiirdir. Edebi türler içinde şiir belkide ilk insan (Hz. Adem) kadar kadimdir. Şiirin gerek insanlığın tarihine kadar götürülebilir olması gerek de özlü, etkileyici ve kendini meydana getirenin tin’ini/ruhunu en çok taşıması bakımından diğer edebi türlerden pozitif olarak ayrılması bazı edebiyatşinasların ortak kanısıdır. Şiirin edebi türler arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunun farkında olan her sanatçı/şairin, hayat ile şiiri bütünlemek amacıyla şiirde karar kılması Octavia Paz’ın “*Şiirlerden bir hayat meydana getirmektense hayatın kendisini şiire dönüştürmek daha iyi olmaz mı?*” düşüncesiyle ilişkilendirilebilir. Şiir bilgidir, sürekli eylemdir, doğası gereği onu okuyana dokunur ve hayat değiştirir, edilgen değil etkendir. Her şiirsel metin biriciktir, indirgenemez, bütünü kendisidir, kendi kendine yetecek bir dünyadır. Her millet; şiirini doğduğu topraklarda yoğurur, şartlarla ve ona vasıta olacak sesle ortaya koyar. Ramazan Korkmaz’ın ifadesiyle “Şiirsel söylem, (bu) toprakların uçan kuşu, esen yeli ve yağın yağmurlarıyla beslenerek mekânın poetikasına siner.” (2008, s. 41). Dolayısıyla şiiri anlamak; şairi, milleti, tarihi, toprağı, hayatı anlamak olacaktır.

Edebi eserlerin türleri, konu ve üslupları onu doğuran şeraitle/mekanla ilgili olduğundan şeraiti bilmek eseri anlamlandırmada yardımcı olacaktır. Sanatçı dönemin ve önceki dönemlerin bütün birikimlerini kullanmakla birlikte ona yepyeni bir renk katar, kendileştirir, benzersizleştirir ve onu ‘açık yapıt’ olmaya elverişli kılar.

Valery'ye göre “*Eseri oluşturan yazarın hayatı değil ama zihniyeti ve ruhudur (esprit). Tenkit, esere vücut veren şeyi hayal ederek onu yeniden kurmayı deneyebilir. Esere vücut veren şey ise esprittir.*” Sanatçının ruhunu en çok yansıtan türün şiir olabileceği, şiir türlerinden de -ileri bir yorumla- satirik şiir (hiciv) olabileceği pekala düşünülebilir. Özgün, keskin ve etkin olması beklenen hicivler şairin ruhunu, zekasını, amacını, başarısını vs. gösterir. Hiciv üslubunu tercih eden şair kişiyi, toplumu veya düzeni hedef alır ve düzelmesi için cehd eder. Hiciv şairi, kendini topluma gönüllü hizmet eden bir elçi gibi görür. Hatta kendini topluma feda eder. Bir buz parçası mahiyetindeki benliğini toplum havuzu içinde eritir ve toplumla bütünleşir. Böylece şairin sorumluluk bilinci zamanla kolektifleşir “...giderek daha fazla toplumun bir fonksiyonu haline gelir. Yaşamının gerçek taşıyıcısı fonksiyonunu giderek daha çok kaybeder.” (Jung, 1999, s. 55) Bununla birlikte “toplumun bütününde görülen şeyleri kendi küçük ölçeğinde yansıtan sosyal bir mikrokozmos” (Jung, 1999, s. 98) hususiyeti taşıyan şair (aydın); herkesten önce aksaklıkları, yanlışlıkları, bozulmaları görür ve kılıçtan keskin, mermiden tesirli olan kalemine sarılır. O, milletine ve değerlerine bağlıdır onu gözü gibi korur. Toplumu uyandırmak isteyen, kötü gidişatlara dur diyen, halkın değerlerine uymayan tutumları eleştirmekten kendini alamayan şair/aydın, “ ... var oluşsal bir kaygının öne sürdüğü bilinçli bir refleksle baskıcı sistemin ‘potansiyel tehdit’ olarak gördüğü kültürel bellek nesnelere, zamana karşı fazla direnemeyeceğini anla(r) ... ” (Korkmaz, 2008, s. 42) ve gelecek kuşaklara aktarmak üzere mekânın poetiğini mass eden (emen) şiirler yazar.

Her coğrafyada olduğu gibi Azerbaycan coğrafyasında da kültürel bellek verilerini başkaldırı refleksiyle gelecek nesillere ulaştırmak isteyen şairler vardır ve sayıları oldukça fazladır. Nizami, Nesimi, Fuzuli, Vakıf, Zakir, Şakir, Seyit Şirvani ve Sabir; kültürel belleği kişiler düzleminde temsil eden (Korkmaz, 2008, s. 44) ilk isimlerdendir. Azerbaycan edebi muhiti, gerek şair yetiştirmede velud olması gerek de şairleri satirik şiire iten nedenlerin çok olması dolayısıyla daha çok öne çıkar.

Tez Çalışmasının Konusu: Tezin konusu “*Azerbaycan Şiirinde Hiciv Türünün Konu Özellikleri*”dir. Azerbaycan’ının Ruslar tarafından işgal edilmesi, Karabağ’ın elden çıkması, fakirlik, işsizlik, rüşvet, hilekar din adamlarının ve yerel yöneticilerin halkı sömürüp kandırması ve daha bir çok tema çalışmamızın ana konularını oluşturur.

Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılığı: (Evren ve Örneklem)

Azerbaycan şiirinde hiciv; zaman ve şair yelpazesi geniş, konu çeşitliliği de fazla olduğundan çok genel bir konudur. Bu kapsamlılığın dolayısı 19. yüzyılın tamamı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğine (satirik şiirin kökleştiği, sistemleştiği ve yaygınlaştığı dönemler olduğundan) ve bu zaman diliminde yaşamış öncü şairler olan Kasım Bey Zakir, Seyit Azim Şirvani ve Mirze Aliekber Sabir'e ağırlık verilmiştir.

Çalışmanın Gerekçesi ve Güncel Önemi:

Hiciv/satir tam olarak nedir? Ortak bir tanımı var mıdır?

Azerbaycan edebiyatında hicvin gelişmiş olmasının nedenleri nelerdir?

Azerbaycan edebiyatında en çok hangi konularla ilgili hiciv yazılmıştır?

Bu ve benzeri gerekçelerin yanı sıra Türkiye'de yaşayan akademisyenler tarafından Azerbaycan edebiyatı üzerine bir çok çalışma yapılmışsa da, özelde 'Azerbaycan edebiyatında/şiirinde hiciv' üzerine bir çalışma görülmemektedir. Türkiye'de daha çok Azerbaycan edebiyatı tarihi ve yüzyıl (belli bir dönem) sınırlılığı olmaksızın bazı karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlar düşünüldüğünde "Azerbaycan Şiirinde Hiciv Türünün Konu Özellikleri" konulu çalışma derli toplu bir metin, Azerbaycan sahası Türk edebiyatı odaklı bir çalışma olacaktır düşüncesindeyiz. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri daha genel bir ifadeyle Çağdaş Türk dünyası ilişkileri düşünüldüğünde karşılıklı yapılan her çalışmanın güncel, anlamlı ve değerli olacağı açıktır. "Milli edebiyatların bölgeler sahalar üzerinde öğrenilmesi güncel önem arz etmektedir. Bu etmen, araştırmaları bölgesel kapsamda öğrenilmesine, edebiyatın gelişim sürecinde bölge katkılarının göstergesi olan edebiyat çevrelerinin incelenmesine yöneltilir." (Memmedli, 2018, s.10). Türkiye ve Türk dünyası ilişkilerinde her çalışma az ya da çok günceldir. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kadim-varoluşsal yakınlığın edebi izdüşümü olması açısından bu çalışma - her çalışma gibi- önem arz edecektir.

Çalışmanın Hedefleri: Ana hedefimiz, Azerbaycan şiirinde hicvin hedef kitesini ve eleştiri konularını belirlemektir. Türkiye'de Azerbaycan edebiyatını tanıtmak, eleştirilere konu olan sorunların güncelliğini canlı tutmak diğer hedefler arasındadır. Azerbaycan edebiyatında, öncelikli olarak mizah şiirlerinde hiciv türündeki nazım örneklerinin izleğini, önemini saptamak; gelişimini, şekillenmesini tespit etmek; toplum ve kültürle ilişkisini değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda

Azerbaycan şairlerinin neden hiciv yazdıklarını, yazılan hicivlerin toplumdaki yansımalarını anlamak, yaşadığımız modern dünyayla çakışan ve ondan ayrılan taraflarını görmek ve yeri geldikçe Türkiye Türkçesiyle yazılan hicivlerle metinler arasılık yanını vurgulamak da hedeflenmektedir.

Çalışmanın Bilimsel Özgünlüğü (Yeniliği): Edebiyatta mizah ve yergi içerisinde hiciv türünün şekil ve izlek özelliklerinin henüz açıklığa kavuşturulmadığı ve bu türün yeteri kadar araştırılmadığına dair ifadeler vardır. Çoğu araştırmacılar, eserlerinde bu konu hakkında monografi çalışmalarının bir ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Türk ve dünya edebiyatlarında eksikliği hissedilen hiciv çalışmaları özellikle Türkiyeli araştırmacılar için ‘Azerbaycan şiirinde hiciv’ bakir bir alandır. Kaldı ki her çalışma kendine özgü yenilikler barındırır. Bu bağlamda bu çalışma okurlarına iddialı olmamakla birlikte elbette ki yararlı olacaktır.

Çalışmanın Araştırma Yöntemleri/Metodolojisi: Çalışmaya milli-manevi seciyeler reddedilmeden bilimsel-kuramsal açıdan yaklaşmış ve çeşitli şiir çözümleme yöntemlerine (metinler arasılık, arketipsel, ontolojik, semantik) başvurulmuştur. Çalışmamızın esasını oluşturan konular tek tek şairlerin seçilmiş eserlerinden bulunarak tasnif edilmeye çalışılmıştır. Sınıflandırma yapılırken metnin açık ve gizli iletileri, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel zihniyeti, şairin mizacı ve çevresi, tarihi çerçeve içinde, yeri geldikçe de karşılaştırmalı edebiyat yaklaşımıyla yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamız; Türkiye Türkçesi okurları için öngörülmüş olduğundan bilgi, açıklama ve yorumlar Türkiye Türkçesi ile, orijinalliğin korunması amacıyla Azerbaycan Türkçesi ile yazılan şiir ve bazı alıntı metinler Türkiye Türkçesine aktarılmadan yani orijinal haliyle verilmiştir. Yeri geldikçe Türkiye ve dünya edebiyatlarından konuyla ilgili olan meşhur hicivler çalışmaya dahil edildi. Şair isimleri; aslına uygun olarak, fonetikbilim dikkate alınarak Türkiye Türkçesinde yaygın olan kullanımlarıyla zikredildi. Nüansları olsa da bazen hiciv yerine satir/satirik şiir, satir/satirik şiir yerine de hiciv kavramları tercih edildi. Buna rağmen geleneksel kullanım yaygınlığından dolayı hiciv kavramı daha çok kullanıldı.

Çalışmamızın başında hecv (hiciv) türünün yapı özelliklerini -ki şiirlerin nazım birimini, nazım biçimini, veznini, ahenk unsurlarını vb. tespit etmeye yöneliktir- de incelemeyi planlıyorduk. Fakat hicvin konu/tema özelliklerinin yapı özelliklerine

galibiyeti fikri başka bir deyişle mânânın forma/şekle üstünlüğü kanaati ve çalışmanın gidişatı, bizi yapısal özelliklerden izleksel özelliklere yönlendirmiştir.

Çalışmanın izleksel ana başlıklarını siyasi, ekonomik, dini, kültürel vs. gibi genelleyici değil molla, seyit, sofı, hacı, şeyh, ağa, bey, şah, kadı, çar memurları, cahillik, avam halk, kadın/kadın hakları, felekten şikayet, ezen-ezilen, emekçi köylü, fakirlik, hamiyetsizlik, rüşvet, kanunsuzluk, yolsuzluk, yozlaşma, tekfir, ötekileştirme gibi daha özel alt başlıklar altında vermeyi derinlik ve ayrıntı açısından uygun gördük.

Tez Çalışmasının İçeriği: Çalışma; özet, giriş, iki ana bölüm, sonuç, kaynakça ve özgeçmişten ibarettir. Çalışmanın sonuna Azerbaycan şairlerinden derlenmiş mini hiciv seçkisi ve okurların metni rahatça anlayabilmesi amacıyla da kısa bir sözlük eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HİCVİN MAHİYETİ, FARKLI COĞRAFYALARDA VE AZERBAJYAN ŞİİRİNDE HİCV KAVRAMI

Azerbaycan edebiyatında hiciv, ana konusuna geçmeden önce hiciv kavramı bütün yönleriyle ele alınmalıdır. Hiciv sözünün etimolojisi, anlamı, tanım ve tanımları; kişilere ve bölgelere göre değişkenliği, algılanış biçimleri, form/şekil sayılıp sayılmayacağı vs. gibi temel bilgiler üzerinde durulmalıdır. Hicvi daha iyi anlamak için şairlerin başvurdukları hiciv üslup ve tasniflerini de bilmek gerekir. Hiciv, kavramsal olarak anlaşıldıktan sonra kendine yakın türlerle mukayese edilmeli ortak ve farklı yönleri belirlenmelidir. Hiciv, bölgelere, nazım-nesir olmalarına, kinayeye dayanıp dayanmadıklarına, ironi ve mizahla benzeyen ve benzemeyen yönlerine, gerçek ya da gerçektışı olup olmamalarına, aralarındaki ince farklara, günümüzdeki evrilmiş kullanımlarına göre değerlendirilmelidir.

Hicvetme sebepleri, hicvedilenle hicveden arasında doğabilecek olan hukuki sorumluluklar, müeyyideler (sürgün, idam vs.) değinilecek konu başlıklarından bazılarıdır. Toplum ve bireylere göre gülmece/mizah olgusunun değişkenlik gösterdiği, mizah ve hicvin bireysel ve toplumsal işlevleri, gülmenin tarihçesi, gülmenin sosyolojik, psikolojik, fizyolojik ve patolojik boyutları, büyük filozofların gülme eylemine yaklaşımları gibi konuların bilinmesi çalışmanın niteliği açısından önem arz eder. Hicvin etiği, küfriyat ve müstehçeniyatla münasebeti dolayısıyla hicviye/satirik şiir sayılabilmenin ölçütleri, hicvin edebiyatın veled-i tabî (veled-i ...) (Yücebaş, 2004, s. 22) sayılma şartları üzerinde durulması gereken konular arasındadır.

Farklı coğrafyalardaki edebiyat bilimlerinde hiciv kavramı, oluşumu, gelişim süreci, temsilcileri ve eserleri, coğrafyalardaki tarihe mal olmuş önemli mizahî kişilikler detaylandırılarak verilmelidir. Batı, Arap, Fars, Türkiye ve Azerbaycan daha genel başlıklarla söylenmesi gerekirse Doğu ve Batı edebiyat bilimlerinde hiciv kavramının sergüzeşti, benzer ve farklı yanları, etkileşimleri; inanç, kültür ve siyasal otoriteye göre gelişmesi veya duraklaması gibi hususlara ayrıntılarıyla bakmak gerekir.

1.1. HİCVİN TANIMI, FELSEFESİ VE YAKIN TÜRLERLE İLİŞKİSİ

1.1.1. Hicv'in Etimolojisi, Semantiği ve Tanım(lar)ı

Aslı Arapça ‘hecv’ ve ‘hicâ’ (هجا – هجو) olan hiciv bu kelimelerden türemiştir (Asım, 1834, s. 954. akt. Öksüz, 2015, s. 13). Hecv zaman içinde Türkçe telaffuz ve ses özelliklerine uyarak hiciv şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim *Kâmûs-ı Türki*'deki hiciv maddesinde “ha'nın kesriyle galattır” ifadesiyle bu değişim dile getirilir. Kelimenin diğer asli şekli olan ‘hicâ’ ise Türkçede farklı bir anlamda (hece) kullanılan bu kelime hicvin esas köküdür. (Sami, 1317, s. 1506, akt. Öksüz, 2015, s. 13). Bu esas kökün anlamı, Arapça ve Türkçe sözlüklerde ufak tefek farklılıklar dışında benzer karşılıklarla yer almaktadır. Kronolojik olarak bu açıklamaları ele almak yararlı olacaktır. Arapça sözlüklerin en eskilerinden biri olan *Kitabu'l-Ayn*'da hecv ve hicâ köklerinin karşılığı yoktur. Diğer önemli ve kapsamlı sözlüklerden olan *Lisanu'l-Arab*'da kelimenin türevleri hecâ, yehcû, hecven, hicâ ve tehcâ' olarak ifade edilir. (Manzur, 1307, s. 228, akt. Öksüz, 2015, s. 11).

Bir edebî tür olarak hicvi tarif eden kaynaklarda daha farklı tanımların bulunduğu görülmektedir. Mütercim Asım hicvi, bir âdemi şiir ile zemm ve şetm eylemek (Asım, 1834, akt. Öksüz, 2015, s. 11) ifadesiyle açıklamıştır. *Kâmûs-ı Türki*'de şiiren ve hezl tarihiyle zemm karşılığı bulunmaktadır. Hiciv; bir kimseyi, bir toplumu, bir düşüncüyü veya bir gelenek-göreneği yermek için yazılmış yazı veya söylenmiş söz, taşlama, satir, yergi (Sami, 1317, s. 1506, akt. Öksüz, 2015, s. 13) olarak da tanımlanır. Hiciv hakkındaki diğer tanımlar da şöyle sıralanabilir:

“Toplum veya kurumlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çarpıklıkları, insan yaşamının kötü, hoş gitmeyen yönlerini, görüşlerini alaya alarak yermek, tenkit etmek” (Baypınar, 1979, s. 37); “belirli bir kişiye, bir olaya, bir sonuca mizahın saldırısı” (Öngören, 1983, s. 45); “çoğunlukla mantıksız, garip ve saçma olana, ustalık ve mizah vasıtalarını kullanarak herhangi bir ‘hedef’e saldırmak” (Boynukara, 1997) ; “kişi, kurum veya toplumu alaylı tarzda eleştirme ve eleştiri metinlerinin oluşturduğu edebî tür” (Okay, 1998, s. 452-454); “şahsi kin, nefret, öfke, hoşnutsuzluk, acı gibi duyguları dile getirmenin bir aracı ya da toplumsal eleştiri içeren eserler” (Kortantamer, 2007);

“insanlara yönelik bir saldırı aracı; hedef aldığı nesneyi yererek (zemm) veya küfür yoluyla (şetm) yıkmayı amaçlayan ve şiir şeklinde ifadesini bulan bir sanat” (Apaydın, 2001); “bir kişiyi, kurum ya da topluluğu/toplumunu alay ederek eleştirmek, yermek, aşağılamak ve gülünç duruma düşürmek kastıyla yazılan, genellikle manzum metinlere verilen isim.” (Karataş, 2007) Bu tanımlamalarla birlikte hiciv gerçekte bir mizah çeşididir. İma, iğneden başlayarak, küfre doğru uzanan zengin bir saldırı mizahının genel adlandırılışına hiciv denilegelmiştir. (Öngören, 1983) Tüm bu açıklamalar göz önünde bulundurularak hicvin üç ögesi olduğu söylenebilir. Hicvin birinci ve asli ögesi eleştiri, ikinci ögesi mizah, üçüncü öge ise saldırganlık, öfke duygusu ve değersizleştirme isteğidir. (Öksüz, 2015, s. 12)

Kasidelerde, kastedilen kişi hakikat sınırlarının üstünde, olumsuz tarafları bir kenara atılarak sadece övülür, hicviyelerde ise iyi ve güzel yönleri atılır ve sadece yerilir. Ortak paydaları ise mübalağa söz sanatına başvurmaları ve bir tarafını görmezden gelmeleridir ki bu da metinlerin varoluş ve sınıflandırılış gayesine uygun düşer.

“Hiciv ve medhin birleşik vasfi mübalağadır. Aradaki fark medhiyelerde mübalâğanın medhedilenin lehine, hicviyelerde ise (mevsufun) muhatabın aleyhine kullanılmasından ibarettir.” (Yücebaş, 1976, s. 6)

Hiciv, her zaman mevzuunu doğrudan doğruya ele almaz. Bazen metheder görünerek zemmeder ki buna eski edebiyat sanatları tâbirlerinden (Te’kidüzzem bima yüzbihülmedih) yâni, methe benzetilerek yermeği pekiştirme denir.

Hüseyin Kâmi’nin bir sadrazam hakkındaki hicviyesi buna örnek olarak verilebilir:

“Kaplan gibi et ekl eder
Arslan gibi oynar poker
Endiçe-i milletle hem...” (Alıntı: Yücebaş, 2004, s. 17)

Medih şeklinde yapılan başka bir hiciv örneği:

“Fahr-i âlemsin ve lîkin fası yok
Gevher-i kânsin ve lîkin râsı yok
Dilerim Hak’tan bunu her rûz-u şeb
Sana bir merkeb vire kim bâsı yok.” (Nef’i, akt. Yücebaş, 2004, s. 17)

Burada şair muhatabını över gibi görünüyor; ama aslında onu yermiştir. Onu cahil yerine koymuştur. Aslında söylemek istediği şudur:

1. Dize: “Âlemlerin efendisisin lakin ‘fa’sı yok. “Fahir” sözcüğünden ‘fa’yı çıkartırsak geriye ‘har’ kalır ki ‘har’ eşek demektir. Aslında şair “âlemlerin eşeğisin” demek istemiştir.”

2. Dize: “Mücevher kutusunun değerlisin, lakin ‘ra’sı yok. Mücevher anlamına gelen ‘gevher’ sözcüğünden ‘ra’yı çıkartırsak geriye ‘gevh’ kalır ki bu sözcüğün anlamı kene demektir. Yani şair sen mücevher kutusunun değerlisin yerine, kenesin demek istemiştir. Kene kan emeci bir asalaktır.” (Osmanlıca farklı bir okunuşu da ‘guh/dışkı’ şeklindedir.)
3. Dize: “Dilerim bunu Hak’tan gece gündüz. Buradaki anlatım açıktır ve bir söz oyunu yoktur.”
4. Dize: “Sana bir eşek vereler demek isteyen şair ‘merkeb’ in ‘ba’sı da olmasın diyor. ‘Merkeb’ sözcüğünden ‘ba’yı çıkartırsak geriye ‘merk’ kalır ki bu sözcük de ölüm demektir. Yani şair gece gündüz Hak’tan dilerim ki sana bir ölüm vereler demek istemiştir.

Yukarıdaki örnek şiir ve anlamlandırmada; söz konusu olan şahısta maddî ve manevî ne kadar güzellikler ve iyilikler varsa dile getirir gibi gözüktüğü fakat şairin asıl amacının onların hepsini yok etmesi, her birinin aksi olan ne kadar kötülükler ve münasebetsizlikler varsa onları muhataba isnat etmesi suretiyle hicvin değişik üsluplarının olduğu görülebilir. Her şairin kendine göre şiir evreni olduğundan şiirlerdeki içerik, düşünce, olay, varlık, duygu, görüntü, anlam, şekil, dil ve üslup farklı olacaktır. Şair, hicvini kaleme alırken bazı biçemsel yöntemlere başvurabilir:

- *Abartma*
- *Karikatürize etmek*
- *Tuhaflık (grotesk)*
- *Edebi sanatlardan yararlanma*
- *Alaya alma*
- *Doğrudan saldırı*
- *Tersinleme (ironi)*
- *Ses benzeşmelerine dayalı hiciv* (Çetin, 2009, s. 206)

Gülmece ve hicivleri; amaç, konu ve kapsam bakımından farklı bir tasnife tabi tutan Levend üsluptan ziyade içerik ve niyete odaklanır:

1. *İncitmeyen gülmece ve alay*
2. *Mutayebe ve mülatafa adı altında şakalaşma*
3. *Kaba şaka, sataşma ve taşlama*
4. *İğrenç yerme ve sövme* (Levend, 1970, s. 40)

Daha başka bir sınıflandırmada ise kendi bünyesi içinde “hicvin üç ögesi olduğu söylenebilir”: (Öksüz, 2015, s. 15)

- a) *“Hicvin birinci ve asli ögesi eleştiridir.”*

Bütün eleştiri metinlerini hiciv olarak kabul etmek mümkün olmaz. Fakat her hiciv, aynı zamanda bir eleştiridir. Eleştirinin amacı hicvi, bireysel düzlemde toplumsal düzleme yükseltmektir. “Alman düşünür Herder (1744-1803), hiciv ve eleştiriye kişileştirdiği bir denemesinde eleştirinin ağzından hicve şu ‘suçlama’yı yöneltip bir ayrımı belirginleştirir:” (Öksüz, 2015, s. 15) “Benim oklarım isabet eder ve hastalığı iyileştirir, senin muzipliklerin ise yaralar, ama asla iyileştirmez.” (Herder, 1990, s. 13, akt. Öksüz, 2015, s. 15)

b) “Hicvin ikinci ögesi mizahtır.”

Mizahın olmadığı eserler(hicivler) sert ve saldırgan bir karşılığa sebep olabilir. Mizahın doğasında gül(dür)me olduğundan ve gül(dür)mede az çok bir kabullenme bulunduğundan hiciv yazarı muhatabın gerilimini azaltmak için mizaha başvurur. Bu yüzden hicivde mizah, bir zorunluluktur.

c) “Üçüncü öge ise saldırganlık, öfke duygusu ve değersizleştirme isteğidir.”

Hicvin insan psikolojisindeki yerine göndermede bulunan bu öge, insan doğasındaki sevgi, saygı, şefkat gibi duygular kadar kuvve-i gadabiye üst başlığı altında toplanabilecek olan kin, nefret, öfke, zarar verme ve küçük düşürme gibi duygularla ilgilidir. Okur için her iki duygu evreniyle verilen şiirler de kabul görür. Hakaret ve saldırganlık içerikli bazı hicvilerin marjinal kaldığı gerçeği kaynak taramalarında görülebilecek farklı bir durumdur:

“Hiciv hakkında aydınlatıcı açıklamaları olan teorisyenlerden Northrop Frye’in (1912-1991) fikirleri de bu doğrultudadır:” (Öksüz, 2015, s. 15). “Hiciv için iki şey zorunludur; bunlardan biri absürtlük ve garipliğin zemininde veya şairin hayal dünyasında inşa edilen ince nükteler ya da mizahtır; diğeryse saldırılacak bir hedeftir. Mizah olmadan saldırmak ya da salt kınama hicvin bir sınırını oluşturur. Fakat bu sınır fazlasıyla bulanık ve belirsizdir de; çünkü methiyeler edebiyatın en sıkıcı ve sönük örnekleriyken hakaret ve küfür edebî sanatların en ilginç biçimidir.” (Frye, 1973, s. 224, akt. Öksüz, 2015, s. 15).

“Genellikle hiciv örneklerinde bu ögelerin tamamı aynı yoğunlukta bulunmaz. Çevre, sanatçının karakteri, ele alınan konunun kişisel ya da sosyal nitelikte olması hicvin ağırlık yönünü değiştirir. Bazı örneklerde mizah ve alay ağır basarken öfke ve kin siliktir. Bir kısmındaysa öfke ve kin her dizede kendini hissettirirken mizah neredeyse yok derecesindedir. Hicvin mizahi ya da öfkeli tarafının ağırlıklı olması eski devirlerden beri bu tip şiirlerde genel bir ayrım yapılmasını sağlamıştır.” (Öksüz, 2015, s. 12)

Hicvin edebi sınırları aşır toplumsal ve siyasal değişimlere sebep olan seyrini daha iyi anlayabilmek için bu kelimenin terimleşme macerasını, ahlakını, diğer akraba türleriyle olan ilişkisini, insan doğasındaki yerini, gülmenin felsefesini bilmek gerekmektedir.

1.1.2. Hicv'in Diğer Akraba Türleri (yle Karşılaştırılması)

Türk Dil Kurumu güncel sözlüğünde mizahın tanımı sadece gülmece olarak yapılmış ve “**gülmece**: 1. Eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, mizah, humor. 2. Gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü, mizah, ironi.” (TDK, Online Sözlük) olarak tanımlanmıştır. Yine aynı sözlüğün hiciv maddesi ise sadece yergi kavramı ile açıklanmıştır. **Yergi** ise: “Bir kimseyi, bir toplumu, bir düşüneyi, bir nesneyi, bir göreneği yermek için yazılmış yazı veya söylenmiş söz, hicviye, hiciv, satir.” (TDK, Online Sözlük) olarak açıklanmıştır. Buradan mizah yerine gülmece, hiciv yerine yergi sözcüklerinde ısrarla durulduğunu söylemek mümkündür. “Türkçeye «Hiciv» olarak giren bu kelime Arapça «Hecv» olarak okunur ve Frenkler de «*Satire*» derler. Bugün hicvin karşılığı «Yergi» dir.” (Yücebaş, 1976, s. 6)

“Ancak hiciv konusunda yazan kimi araştırmacılar, ‘yergi’nin hiciv kavramını tam olarak karşılamadığı düşüncesindedir.” (Apaydın, 2001, s. 10)

“Hiciv, her ne kadar mizahın bir alt dalı olarak değerlendirilse de aralarında kullanılan üslubun yanı sıra insanlar üzerinde bıraktığı etki ve bunu yazan kişinin niyeti açısından da birtakım farkların olduğu açıktır. Çoğunlukla, latife, mülatafa, şaka, şakalaşma, mizah, hezl, nükteyle karışık alay anlamlarına gelmesine ve birini ötekinden ayıran özellikler bulunmasına rağmen hepsinde ‘alaya alma, muhatabını küçük düşürme’ şeklinde ortak bir payda söz konusudur.” (Demirel, 2007, s. 131-154) Klâsik edebiyatta, “(...) yergi karşılığı yalnızca hiciv, sataşma ve taşlama karşılığı ta’riz, alay ederek küçük düşürme karşılığı tehzil, kınama karşılığı zemm, sövme karşılığı olarak da şetmin kullanılmış olduğu görüşünün yanı sıra, günümüzde hiciv karşılığı kullanılan yerginin, hiciv kavramını tam olarak karşılamadığı görüşü de vardır.” (Mengi, 2000, s. 81)

“Türkçedeki hiciv kelimesinin Batı edebiyatındaki genel karşılığı “satir”dir. Önceleri bu kelimenin Yunanca ‘satyr’ kelimesinden türediği düşünölmüştür.

Satyr, çevresiyle alay eden ve edepsiz davranışları ile tanınan, belden üstü insan, altı keçi biçimindeki mitolojik bir kahramanın adıdır. Atina'daki festivallerde sahneye konan trajedilerden sonra izleyicileri eğlendirmek için satyr kostümleri giyen oyuncuların yer aldığı kısa komediler de satyr oyunları olarak bilinmektedir.” (Aytür, 1968, s. 135-149)

“Hem bu karakterin davranışları hem satyr oyunlarının komedi türünde olması, “satyr-satire” arasında etimolojik ilgi kurulmasını kolaylaştırmış gibidir.” (Öksüz, 2015, s. 13). Fakat daha sonra satir teriminin Roma edebiyatında doğduğu anlaşılır. İlk olarak Isaac Casaubon 1605'te satir sözcüğünün Latince “satura”dan türediğini tespit etmiştir. Adları bugüne ulaşabilmiş eski satir şairleri Lucilius (M. Ö. 180-102), Horatius (M. Ö. 65-8), Persius (34-62) ve Juvenalis (1. yy. sonu 2. yy. başı) de zaten Romalı sanatçılardır. “Horatius’un zamanındaysa kelime hem türün hem de toplu hiciv şiirleri içeren eserlerin genel adı hâline gelmiştir. Daha sonra Juvenalis’in dönemine gelindiğindeyse hiciv üslubuyla kaleme alınmış her bir şiir için satura terimi kullanılmaya başlanmıştır.” (Hendrickson, 1911, s. 129-143, Akt. Öksüz, 2015, s. 14)

“Hiciv; mevzuunda ne kadar seçkin ve güzel vasıflar varsa onların hepsini kaldırıp yerine onların zıddı olan «evsafi zemime» ve «tavsiyatı mekruha»yı koyarak muhatabını küçültmekten, onunla alay etmekten, onda az buçuk da olsa mevcut kötülükleri şişirip büyütme ibarettir. Şartı ise, gerek lâfız, gerek mâna bakımından nükte ve zarafet taşımasıdır. Gerçi mizahın şartı da budur amma, lâtife ve nükte libasına da bürünülmüş olsa hicivde zem(ayıplamak) ve kadh(çekiştirmek) âdeti temel unsurdur. Bazı hicviyelerde ise mizah unsurlarının ustalıkla birbirlerine karıştırılmış bulunduğunu görürüz.” (Yücebaş, 1976, s. 10)

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere mizah ve hiciv ortak özelliklerinin yanı sıra farklı özellikleri de vardır. Mizahta gerek mana gerek lafız olarak güldürü, espri, nükte, insan karakterinin sivri tarafları vb. özellikler varken hicivde gülümsetmeyle birlikte ayıplama, çekiştirme, küçük düşürme, alay etme, aşağılama gibi olumsuz unsurlar olmalıdır. Dolayısıyla hiciv, mizahın bir çeşidi olmak durumundadır. Kuvvetli, keskin, sert, bazen küstah, küfürbaz ve acı (Yücebaş, 2004, s. 78) oluşu hicvi mizahtan ayıran diğer özellikler arasında gösterilebilir. Daha başka söylemlerle; mizah, hafif latife ve tarzlarla tenkit iken tenkidin sert ve acılaşması hiciv olarak değerlendirilir. (Felek, 1964) Hicivle mizah arasındaki farkı tayin etmek zor olsa da aradaki farkı nebatla hayvanlar arasındaki fark (Ertem, 1939) gibi görenler de vardır. Mizah keskin bir zekayla hayatın gülünç ve uç yönlerini bulabilmek, karşılaştığı olaylarda ilişilecek sivri

ve çukur noktaları maharetle işlemek (Levend, 1970), iken hiciv hem zeka hem cesaret ister. Gülmece(mizah) ile yergi(hiciv) arasında nicelikten çok nitelik ayrımı vardır.

Gülmecede amaç şaka ve alaydır dolayısıyla dokunur ama incitmez, iğneler ama acıtmaz. Kimseyi kızdırmaz ve olumsuz reflekslere çoğu zaman sebep olmaz. Bir espri mahiyetinde olup hoşgörü ile karşılanması beklenir. Yergi(hiciv) bütün bu sınırları aşar, dokunmakla kalmaz tırmalar, yaralar, sataşır ve saldırır (Levend, 1970, s. 37). Zira hicivde şairin yaşamı, risk altındadır. Hicivciler idamı, sürgünü, fakir hayat sürmeyi göze alabilecek kadar pervasız bir duruş gerektirirken mizahçılarda böyle bir risk yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla mizah yazarı daha sakin ve temkinli belkide daha az cesaretlidir. Nitekim 17. Yüzyıl şairi Nef'i IV. Murat'a, özellikle sadrazam Bayram Paşa'ya karşı gösterdiği cesaretli ve cüretkar hicivleriyle ölümü bile göze almıştır. Halep'te Kölemen idaresine yakasını kaptıran Türkmen şair Nesimi derisinin yüzülmesini istihza ile karşıladı. Osmanlı'da Figani ve Mantiki adlı şairler hicivleri uğruna canından oldular. Azerbaycan sahasında "İhtilâlden önceki dönemde söylediklerini ihtilâlden sonra da söyleyen, kendi sanat ve hayat anlayışlarına göre eser veren şahıslar tam anlamı ile çileye talip olurlar. Bunlar arasında Cafer Cabbarlı, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Hüseyin Cavid, Celil Memmedquluzâde... gibi çileyi seçenleri sayabiliriz." (Durmuş, 2002, s. 262).

Kasım Bey Zakir, Seyit Azim Şirvani, Mirza Aliekber Sabir gibi büyük hiciv ustaları döneminin statükosunu eleştirdikleri için bir sanatçıya ağır gelecek hayata düşar olunan diğer önemli şairler arasındadırlar. Bütün bunlar, doğasında risk barındıran hicvi; mizah ve benzeri akraba türlerinden ayırmada önemli bir ölçüttür.

"Doğu edebiyatlarında birbirleriyle oldukça yakın anlamlı kullanılan hiciv ve hezl kavramları arasında ayırım mevcuttur. Hezlin saldırması ve gülünç duruma düşürmesi açısından latife olmadığı fakat hakaret sövme seviyesine çıkmadığı için hiciv ile latife arasında bulunduğu ifade edilmiştir. (Pala, 1998, s. 305-306) Benzer bir ayırımın Batı edebiyatında da mevcut olduğu görülmektedir. John Dryden'in (1631-1700) "satir" in ortaya çıkışını tartıştığı önsözünden (1693) sonra Batı'da hicvin farklı örnekleri Horatius'ın mizahi ve nükteye dayalı tarzıyla Juvenalis'in temsil ettiği saldırgan ve öfke dolu üslup olmak üzere iki kutba ayrılmıştır. Mizahın ve öfkenin yoğunluğu sanatçının tercihiyle ilgiliyken hicivde değişmeyen unsur eleştirmek ihtiyacıdır." (akt. Öksüz, 2015, s. 16)

Mizahın alt başlıkları veya hicvin akraba türlerinden biri olup "Edebiyatımızda hicivle birlikte kullanılan kavramlardan biri olan **hezl** ya da **hezel** sözcüğü, köken olarak Arapça bir sözcüktür. Özellikle Osmanlı döneminde klasik edebiyatta ve Fars edebiyatında hicivle birlikte, yakın bir anlamsal bağ içinde kullanılan bu kavram,

Osmanlıca Sözlük'te; 1. Eğlence, alay, şaka, lâtife. 2. ed. Meşhur ve yaygın bir nazım vezni ve kafiyesi taklit edilmek suretiyle lâtife tarzında nazım yazma; bu tarzda yazılan nazım. (Devellioğlu, 1986, s. 431) olarak tanımlanmaktadır. Klasik şiirde bu türde eserlerin toplandığı kitaplara hezliyat adı verilmektedir.” (Alay, 2015, s. 156)

Hezl'in mana olarak hicivle, takılma, alay, eleştiri gibi özellikler bakımından benzerlikler gösterdiği görülür. Şemsettin Sami hicvi; “*hezl yoluyla zemm, hicvetmek.*” (Sami, 2004, s. 646) olarak tanımlar ve neredeyse hicivle eşdeğer kullanır. Divan edebiyatını sevdiren adam olarak bilinen İskender Pala ise: “*Alay, latife, şaka yoluyla yazılan şiirler kimseyi incitme amacına yönelik değildir. Bu yönüyle hicivden ayrılır.*” (Pala, 2005, s. 203) diyerek hezl ile hicvi birbirinden ayırır.

Hicvin bir diğer akraba türü **kinaye**'dir. (kina:ye), Arapça kināye: 1. Düşünüleni dolaylı olarak anlatan söz: 2. Üstü kapalı, sitemli, dokunaklı söz: 3. Bir sözü gerçek anlamının dışında kullanma sanatı (TDK, Online Sözlük).

Kinaye edebî bir söz sanatı olarak gerek klasik şiir ve halk şiirinde gerekse çağdaş şiirde sıkça başvurulan bir anlatım özelliği olarak dikkati çeker. Özellikle; “*Sözün açıkça söylenmesinin hoş olmadığı durumlarda alay, şaka ve sitem için kullanılır. Böylece asıl amaç, dolaylı olarak söylenmiş olur.*” (Pala, 2005, s. 276) ifadesinde de görüleceği üzere kinaye; yergi ve mizaha nazaran ironik bir anlatıma daha yakın durmaktadır, diyebiliriz. (Alay, 2015, s. 159) yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere kinayede maksadın gizlenip sitem veya tarizî bir yolla örtülü olarak söylenmesi esastır. İnce bir eleştiri yönüyle hicve, gülümsetme yönüyle de mizaha benzer.

“Biriyle eğlenme, alay etme.” (Devellioğlu, 1986, s. 548) anlamına gelen **istihza**, Türkçe sözlükte “Gizli veya kinayeli bir biçimde alay” (TDK, 2005) demektir. “ Yine aynı kavram için İslam Ansiklopedisi'nde şöyle denilmektedir: Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek. (İslam Ansiklopedisi, 1994, s. 346) anlamında kullanılmaktadır.” (Alay, 2015, s. 160). Bu yönleriyel hem mizah hem de hicivle ortak paydaları olmakla birlikte saldırı, hakaret ve sövmeye vardırılmaması istihzayı hicivden ayıran bir özelliktir. Bu kavram günümüzde yerini kullanım bakımından yavaş yavaş ironiye bırakmaktadır. (Alay, 2015, s. 162). Hicivle ortak paydaya sahip bir diğer tür **nükte**'dir. Arapça nükte olan sözcük, sözlükte:

1. İnce anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz, espri. 2. Yazıda, resimde, sözde ve davranışta ince, derin anlam, espri. (TDK, 2005) anlamlarına gelmektedir. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'nde ise nükte için; “İnce ve ustalıkla ortaya konan dokundurucu ama hoş giden söz ve fikirlerdir.” (Pala, 2005, s. 363) açıklaması vardır.

Ince anlam ve şakaya dayanması yönüyle mizaha yakın olup saldırı, kırıcılık ve aşağılama yönlerinin olmayışı yönüyle hicivden ayrıldığı aşikardır.

Hicvin taklide dayalı akraba türleri olan tehzil ve parodi kavramlarını da açıklamak ve karşılaştırmakta fayda vardır.

Tehzil: Arapça tehzil 1. Alaya alma. 2. Ciddi bir esere alay tarzında nazire yazma, şakalı bir anlatıma çevirme (TDK, 2005) Klasik edebiyatta zaman zaman mizah amacıyla başvurulan bir yöntem olan tehzilin “... *parodi karşılığı olarak kullanılan genel bir terim olduğunu söylemek mümkündür.*” (Öksüz, 2015, s. 19)

Parodi: (tiyatro, Fransızca parodie) Ciddi sayılan bir eserin bir bölümü veya bütünü alaya alarak, biçimini bozmadan ona bambaşka bir özellik vererek biçimle öz arasındaki bu ayrılıktan gülünç etki yaratan bir oyun türü. (TDK, 2005)

Saldırı, abartı, fanatizm olmadığından parodiyle hiciv rahatlıkla ayırt edilebilir. Bu durumda parodi ile hiciv arasında daha güçlü benzerliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Ağah Sırrı Levend de , hicvin akraba türlerini kısa ve etkili olacak şekilde aşağıdaki gibi özetlemiştir:

“Klasik edebiyatta latife, hezl, mutayebe, mülatafa, tariz, tehzil, şathiyat gibi terimler de vardır. Bunlardan latifeyi şaka, hezl gülmece ve alay, mutayebe ile mülatafa şakalaşma, tariz sataşma, tehzil alaya alıp gülünç hale getirme, şathiyatı da görünürde saçma sözler ile karşılayabiliriz.” (Levend, 1970, s. 39)

1.1.3. Hicv'in İnsan Doğasındaki Yeri ve Hicvetme Sebepleri

“Bir milletin karakterinden, kültüründen, felsefesinden, zekâsından izler taşıyan, sosyal yapıdaki bozuklukları ve çarpıklıkları dolaylı yollarla anlatan hicivler, yaşanan zamana ve toplumların kültürel yapısına göre farklılık gösterebilir de, aslında, tüm insanlardaki ortak duygu durumlarının yansımalarıdır.” (Demirel, 2007, s. 131-135)

“Mizah aynı zamanda toplumların bir nevi boşalmasıdır. Çoğu zaman bir fıkra ve nükte, bir karikatür ve hiciv, halkın sıkıntılarını, dertlerini, öfkelerini ve haksızlığa uğramış olmaktan doğan isyan duygularını dağıtır ve bu manevî boşalma onu rahata kavuşturur.”

(Türk Ansiklopedisi, c. XIX, s. 221) Siyasetçiler için de hiciv ve mizah gereklidir. Ülkenin yükünü sırtında taşıyan yöneticiler için bir tebessüm molası, ince ve zarif bir uyarı, icraatlarının toplumdaki yansımaları açılardan önemlidir. “Hayat durmadan küplere binmek değildir, her an ciddiyet yorgunluk verir. Somurtkan bir surat öz babanın bile olsa çekilmez olsa gerektir.” (Atay, 1952). Bu yüzden hayatı neşeli kılmak, direkt söylenemeyecek olanı mizahla söylemek, sen dilinin savunma kalkanını kırmak için toplumsal mizahî öğelere yer vermek kısaca bazen gülmek ve güldürmek gerekir. “Dinleyen, izleyen ya da okuyanın gülmeye başlaması da psikolojik, sosyal ve fizyolojik değişkenlere bağlıdır. Komik unsurlar ve gülme hakkındaki pek çok çalışma Henri Bergson (1859-1941) ve Sigmund Freud’un (1856-1839) teori ve düşüncelerinden beslenmektedir.” (Öksüz, 2015, s. 17) Gülmenin sadece insanoğluna ait bir özellik olduğu düşünülürse hayatın akışı içinde tekrar eden, farklı gözükten davranış ve kişilerin yapaylık oluşturduğunu düşünen Bergson’a göre: “ ... yapaylık ve farklılık bir mekaniklik hissi uyandırarak gülmeyi doğurmaktadır.” (Bergson, 2012)

Gülmek genel olarak hafife alma, önemsiz görme, komik bulmanın yanı sıra değiştirmek ve üstünlük kurmakla da ilgilidir. Çünkü bayağı olanın gülünç olması söz konusudur. Sosyal açıdan gülme, eğlenmekle birlikte kusurları açık etme işlevine sahiptir. (Nasreddin Hoca fıkraları en sağlam kanıttır.) Şaka yapan veya gülünç olanı ifade eden kişi bundan tarifsiz bir haz alır. “Freud, espri ve şakaların altında doğrudan ifade edildiğinde ayıp görülecek yanlışları ortaya çıkarmaktan duyulan bir keyif olduğunu da iddia etmiştir.” (Öksüz, 2015, s. 17). “Şakalarda ön planda duran şey, eleştiri tarafından yasaklanmış olanı mümkün kılmaktan sağlanan doyumdur.” (Freud, 2003, s. 160). Şaka ve mizahtan alınan doyumda aynı zamanda asi bir yön vardır. Tarih boyunca mizah/gülmek insanların özne olma özlemine diri tutmuş, insanı özgürleştirmiş, gerilimleri gidermiş, geniş halk kitlelerine umut olmuştur. *“Kuralsız ve denetimsiz bir çağın kalıntısı olarak gülme mevcut dünyanın olduğu gibi kabullenilmesini engeller, korkuyu ortadan kaldırır, var olan yaşamın yükü ve baskısını hafifletir. Tarih boyunca iktidar esasını ellerinde bulunduranlar gülme eylemine karşı tavır aldılar. Tarih, Kundera’nın dediği gibi her zaman ciddi bir alan olarak görünse de hep bilinmeyen bir komiği vardı. Tarih, hep eğitilmiş üst sınıf erkek yazarların belgeleriyle denetimi elinde tutanların sesini verdi.”* (Avcı, 2003).

Fakat gülme eylemi ile mülksüzler, “*tarihin yazılmasına katılamasalar da hiç olmazsa onu silmeyi deneyebildiler.*” (Sanders, 2001, s. 45, akt. Avcı, 2003). Sadî, Bostan’ın terbiye üst başlıklı yedinci bölümünde insan doğasıyla ilgili bir şikâyetini okurlarıyla paylaşır:

“Kimseyle sohbet arzusu olmayan biri halvet köşesine çekilse onu ikiyüzlü ve hilekâr diye eleştirirler. Güler yüzlü ve dost canlısı oldu mu, iffetli ve takvalı saymazlar. Bir fakirin mevkisini iyi talih yükseltiverse gıcırdatırlar dişlerini, derler ki felek zaten değersizleri gözetir. Baktılar elinde bir iş var, seni dünyalığa düşkün sayarlar. El çekip gayret etmesen, sana hazır yiyici derler. Konuşkansan içi boş davulsundur. Suskunsan hamamdaki resim. Tahammül edene erkek demezler, başında heybet ve yiğitlik varsa, bu ne delilik diye kaçarlar. Kimsenin elinden kurtulamaz kimse. Dile düşen için sabırdır çare” (Şirazi, 2012, s. 252, çev. Kırlangıç)

Görüldüğü kadarıyla insanın “kusur bulma huyu”, İranlı şairi rahatsız etmiştir. Fakat ademoğlunun bu yönü; eleştirinin, özellikle hiciv ve mizahın doğmasındaki itici öge olmuştur. (Öksüz, 2015, s. 12) Burada edebiyatın mı mizah ve hicvi yoksa mizah ve hicvin mi edebiyatı doğurduğu sorusu sorulabilir. Bu soruya “*Milan Kundera, Roman Sanatı’ında romanın tarihsel olarak ortaya çıkışında kuramsal düşüncenin değil mizahi düşüncenin egemen olduğunu ve Rabelais’in ‘Tanrı’nın Gülüşü’nü işittikten sonra ilk büyük Avrupa romanını yazdığını söyler. Edebiyatçılar şunda hemfikirdir: dilin büyüü, söz oyunlarında, esprilerde, gülmecede ve mizahta yatmaktadır. Edebiyat, neşeli, açık saçık, esprili konuşmalardan kısaca mizah ve gülme eyleminden doğmuştur.*” (Avcı, 2003). İster mizah ve hiciv edebiyatı ister edebiyat mizah ve hicvi doğurmuş olsun sonuç olarak iki durum da insan doğasının bazen kestirilmezliği veya *iktiran*¹ kavramı ile açıklanabilir. İnsan doğasındaki hicivde maksat; incitmek, üzme, el çektirmek, yıpratmak, gülünç duruma düşürmektir. Hicvin edebî değerinin olabilmesi için zekâ ve nükte unsuru taşıması; zarif ve ince çağrışımlara açılması; mecaz, teşbih, mübalağa, istiare, hüsn-i talil gibi edebî sanatları ihtiva etmesi gerekir. (Okay, 1998, s. 447)

Hiciv yazma sebepleri arasında başta düşmanlık, kin ve nefret olmak üzere, umduğunu bulamama, incinme, rekabet, hoşnutsuzluk, kıskançlık, menfaat, kendini beğenme, şakalaşma, gülme ve eğlenme sayılabilir. Bunun yanında toplumun aksayan yönlerini, siyasetçi veya yöneticilerin hukuksuzluklarını, keyfi davranışları gören yazar, şair ve aydınlar sanatın onlara yüklediği eleştirel bilinçle kalemine sarılmak durumundadır çünkü kalem onlar için yegane yoldur.

¹ İktiran: iki şeyin bir arada gelmesi.

Yani artık “İş həcve düzöldü.” (Sabir, 2004, s. 51) denilebilir. N. Çetin’in “Şair, bir kişi, topluluk, kurum ya da uygulamanın kötülüklerini, olumsuzluklarını ve kusurlarını, ideal, yaygın, ortak ve yerleşik değer ve anlayışlardan farklılaşan sapmalarını teşhir eder. Bunu yaparken de doğrudan ya da dolaylı olarak saldırarak veya alaya alarak eleştirir. Böylece bu olumsuzlukları toplum ya da kurumlar nezdinde yargılar. Amacı olumsuzlukların düzeltilmesini istemek ya da intikam almaktır.” (Çetin, 2009, s. 204) şeklindeki yorumunu da dikkate alacak olursak, şair(ler)in gerçekten takibe maruz kaldıktan sonra (maşeri vicdan gereği belkide intikam hissiyle)² satire yazmaya başladığını anlamak mümkündür. (Gulusoy, 2018, s. 10)

Şairler, sadece reel bir kişi ve kurumu eleştirmez, onlar eleştirmek veya intikam almak için zamana/feleğe bile hicivler yazarlar. Aşağıdaki beyit Ziya Paşa’nın şiiri yani dil kılıcını intikam aracı olarak gördüğüne delalet eder:

“Çarhdan aldım Ziya tiğ-ı zebanla intikam
Rahmet olsun fenn-i nazmın pirine, üstadına.”

Şairin hiciv yazması sadece dışsal/çevresel sebeplere bağlı değildir. Şair bazen kendisini de eleştirmekten alıkoyamaz. Bu durumu daha iyi anlamak için Şair Eşref’e kulak verelim:

“Hoşça bir mazmun bulunca Eşref
Kendimi hicveylemezsem kafirim.”

Klasik Türk edebiyatında hiciv, ferdin hayatının her noktasına müdahale etmiştir. Müdahale oldukça şiddetli ve aşağılama amacını taşımaktadır. Ayrıca hasmın mutlaka bir sosyal ideale ters düşmesi veya kusur işlemesi de gerekmez. Bazen şair sadece şahsî anlaşmazlıklardan, sanatını ispatlama çabasından dolayı da hicve başvurabilir. Hiciv, hedefte var olmayan unsurları da ele alabilir ve aşırı abartma yoluyla bunları hedefe ait özellikler gibi gösterebilir. (Apaydın, 2001, s. 17)

Türk edebiyatında araştırmacılar ve eleştirmenler hiciv türüne içeriği nedeniyle temkinle yaklaşmışlardır. Klâsik edebiyat anlayışında böyle metinler dönemin toplumsal şartlarının etkisiyle de ahlak bakımından hoş karşılanmamıştır. Örneğin Nâbî’nin (1642-1713) ahlaki eseri *Hayriyye*’de “Der Beyan-ı Zarar-ı Hezl ü Müzah” başlıklı bir bölüm mevcuttur.

² Parantez içindeki yazı tez yazarına aittir.

Kendisi de bu türde örnekler vermiş olan şair, konuya İslam ahlaki çerçevesinde bakıp hiciv yazmanın kişilik hakları bakımından sakıncalı bir yönü bulunduğunu hatırlatır:

“Eyleme kimseyi zemm ü gıybet,
Aybdur âkil olana bu sıfat.” (Kaplan, 2008)

Dizelerden yola çıkılarak söylenecek olursa divan şairi, hicvi gıybetle bir tutup onu tehlikeli görmektedir. Manastırlı Mehmet Rifat (1851-1907), *Mecâmiu'l-Edeb* adlı eserinde hiciv türünü içeriklerinden dolayı çalışmasına dahil etmediğini dile getirmiştir.³(Nar, 2004). Behçet Necatigil (1916-1979), hiciv şiirlerini değerlendirirken bu türün çıkış noktası olan nefret, haset, yerme, aşağılama, öfke gibi ruh hâllerinin birer meziyet değil kusur olduğunu bu nedenle hicivde soğukkanlı olup taşkınlığa açılmamak gerektiğini işaret etmiştir. (Necatigil, 2006) Hievedilecek konular, toplum tarafından kabul edilmeli, üslup okurlar tarafından ilgi çekici bulunmalıdır.

1.1.4. Hiciv Ahlakı

Agâh Sırrı Levend (1893-1978) ahlak ölçütlerinin hicvi yazan kadar hicvi okuyanla da ilgisi olduğuna inanmaktadır. Ona göre hiciv namus, aile, müstehcenlik gibi nitelikleriyle suç sayılabilir; ama toplumun hicvi karşılamaında kendi ölçütleri önemlidir. (Levend, 1970, s. 37-45) Levend'in düşüncelerine konuyla ilgilenen farklı isimler de katılır. Northrop Frye herhangi bir şeye saldırmak için, önce yazar ve okurların bu konunun nahoşluğu üzerinde fikir birliğine varmasının bir zaruret olduğunu dile getirir. (Frye, 1973, akt. Öksüz, 2015, s. 13) Osmanlı'da hicvin “genç bir kızın yüzünü kızartmayacak” diye bir ölçüsü bulunduğuna değinen notlar vardır. Çoğu Osmanlı aydını, hicvi küfürle bir görmüşler, edep dışı bulmuşlar, dergilerinde hieve örnek vermekten sıkıldıklarını belirtmişlerdir. (Öngören, 1983) Hicvin edebini yüzyıllar öncesinden Xaqani Şirvani ise şöyle dile getirir:

“Həcv edərkən söyüş söymək xasiyyətim deyil mənim,
Ədəb mənə ailəmdən tək cə miras qalanımdır.” (Şirvani, 2004, s. 121)

Mizah ve hicvin sınırları sanatçıyı hukuki açıdan bağlar mı? Sorusu akıldan uzak değildir.

³ Böyle olduğu halde yani müstehçen ve galiz yazı-şiirler ancak mahrem defterlerde yer almaktaydı. Bu eserler kaybolmayıp muhafaza edildiğine göre bunları saklayan ve yaşatan bir zümre var demektir.

Ölüme, sürgüne, matbuat yasağına götüren bir yazı elbette hukuk açısından da değerlendirilmelidir. Agah Sırrı Levend, “*Yasaların açık bulduğu kaba yergilerin birçoğu sanat bakımından pekala savunulabilir. Açık görülen cümlelerdeki sözler eğer sanat bakımından zorunlu görülüyorsa sanatçı yasayı aşmış sayılmaz. Sanatçının cinsel duyguları körüklemek için bu yola sapmamış olması onu koğuşturmadan kurtaran nedenlerdendir.*” (Levend, 1970, s. 39) konuya böyle bakmak suretiyle niyet ve nazarın bir olayı işlemedeki sanatçı sorumluluğına, mazur görülme esnekliğine dikkat çekmektedir. Yasa ve tolumun yasakladığı öyle eserler de vardır ki ilk bakışta tiksinti uyandırmışken anlatıdaki ustalık, imgeleri maharetle bütünleme, zıtlıkları beceriyle birleştirme, alışılmamış bağdaştırmalarla konuya özgünlük katma gibi sanatsallık karşısında tiksinti, yerini hayranlığa bırakır. Söz konusu eserlerde bir sanatsallık yoksa zaten toplum ve yasa tarafından yadırganır gerekli müeyyide uygulanır.

Mizahın zan ve tahminden ziyade uyandırmak ve terbiyeye davet etmek gibi bir görevi vardır. Servetifünun’un büyük şairi Cenap Şahabeddin bu görevi: “... *sopa ile yumrukla, kaba vasıtalarla değil; ustura gibi kayıcı nüktelerle, şeytan tozu gibi biraz yakan, biraz kaşındıran, hafifçe öfkelen diren zarafetlerle başarır.*” (Yücebaş, 2004, s. 68) sözleriyle açıklar. Hiciv ve mizah edebiyatının teyakkuz halinde olunması, “Gökteki yıldızları seyre dalıp kuyuya yuvarlanan Don Kişot” gibi dalgın olunmaması beklenir. Efendi kendine gel! misüllü bir dürtmedir mizah edebiyatı. Kimi zaman da “Hey efendi haddini bil! misali sertleşen bir üsluptur.

Mizah ve hiciv edebiyatının gülme/güldürme gibi de bir felsefesi vardır. Yasalardan korkmayan bazı insanlar gülünmekten/kahkahadan korkar. Güldürürken düşündürür, gevşetmez, redingotunu ilikleme ihtiyacını hissettirir [Şahabeddin(Yücebaş), 2004, s. 71] ıslah eder, kendini düzeltme, kusurunu anlama fırsatı verir. Tam da bu durumda mizah ve hicvin önemi anlaşılır. Özellikle hicvin demoklesin kılıcı gibi yoldan çıkan, yolunu şaşırın, nefesine uyan, keyfi davranan bir çok kişi için böylesine caydırıcı özelliğı yadsınamaz bir gerçektir.

Hiciv, hicivcinin edebiyat sanatını kullanarak mevzuunu kötülüklerle teşhir edip gösterir. Bu gösteriş; hakikatin ifadesi olabileceğı gibi, hakikatin zıddı olarak heccavın infialinden doğan yersiz zemler ve hakaretler dahi olabilir. Her ne olursa olsun heccav/mizah yazarı bütün çirkinlikleri, münasebetsizlikleri yakalayarak büyüttükten, ifrat derecesine çıkarttıktan sonra okurlarının takdirine sunar.

Edebiyatta hiciv ve mizah zor bir san'attır. Hicvin ve mizahın seçkin bir vasfı da, edepli ve edebî muhalefet; iğneli târiz, istihdaf eylediği makamı, müesseseyi ve şahsı darılmaz. Fakat tenkit ve târizde, lâtife ve nezâket hududu aşıldı mı, o zaman hiciv ve mizahın asıl çehre ve hüviyeti soysuzlaşır. Darılma ve hakarete âlet edilmiş olur. (Yücebaş, 1976). Bu sözlerden ve edebiyatın 'edep'sözcüğünden türemesinden hareketle "Edipler edepli olmalı, hem de edebi Kur'ani ile müteeddib olmalıdır." denilebilir.

"Bununla birlikte hicviyelerin edebiyattan sayılması için mümeyyiz vasfı olan (hiciv - yâni yermek, biçimsizlikleri açıklamak) işinin sanat inceliğini aşması lâzım gelir. Böyle olunca alelâde, külhanbeyi küfürlerini, vezinli, kaifiyeli olarak sıralayan nazımlar, hicviyat değil, müstehcenât nev'indedir. Örneğin Sürurî'nin hezliyatının çoğu, «Hicviyat» sayılmayıp «Müstehcenat» ve 'Manzum küfriyat'tan maduttur. Yine bu itibarla birçok ünlü hicivci şairlerin hicviyelerinden bir kısmını, edebiyatın (Hiciv) nevinin dışına atmak mecburiyetindeyiz." (Yücebaş, 1976, s. 9)

Yukarıda bahsi geçen küfriyata/müstehçenyata aşağıdaki şiirler örnek verilebilir:

"Ol kadar terbiyesizdir ki ayı oğlu ayı
Ona nispetle eşekler bile insan gibidir." (Şair Eşref)

"Bir daha böyle sövüp saymanızı duydum mu
Alimallah cümlenizin !" (Şair Eşref)

Yukarıdaki şiirlerin küfürden farkı mevzun/manzum olması mıdır? Bu soruya çeşitli cevaplar verilebilir elbette. Evet manzum küfürdür, demek en doğrusu olacaktır. Böyle olduğu için hiciv üzerinde geniş çaplı incelemelerde bulunmuş Yücebaş, küfriyat ve müstehçenyat kategorisine giren hicivleri ve özelliklerini ayrıca şöyle açıklar:

"Türk edebiyatında Nefinin şiirleri ince mânaları ihtiva etmesine rağmen, birçok hicviyelerinde kaba, âdi küfürlerin, mübtezel mazmunların yer aldığını görülmüyor. Bunları gerek tasavvur, gerek tasvir bakımından fersude ve mübtezel saymakta tereddüt etmiyor ve söyleyenin edip olduğuna şüphe etmediğimiz kadar, böyle tabiat dışı doğurulmuş fikir çocuklarını birer «veledi tabî» ve çeşitlerini edebiyat dışında saymakta tereddüde düşmüyoruz." (Yücebaş, 2004, s. 22)

Merhum Tahir Nadi'nin, bir maarif müntesibi hakkındaki aşağıdaki beyti fonetik olarak kulağa çok hoş geliyor. Bu beyit anlam olarak da ağır ve galiz kelimeler bulundurmadığı için yukarıda bahsi geçen küfriyat sınıfına girmemektedir: (Yücebaş, 1976, s. 9)

"Humkunun ölçüsünü bulmada fen âcizdir,
Cehlinin debdebesi koskoca umman gibidir." (Yücebaş, 1976, s. 9)

Lakin:

"(...) denilen safil-ü pespâyetebâr
Kahbe sistemli teres, Türklük için mucibi âr
Bulamazsın arasan beynini mikroskop ile
İzzeti nefis-ü hamiyet ile namûs-ü vekaar." (Yücebaş, 1976, s. 10)

Veya:

“Almanyalı fesat-averdir
Nemçeli kahbe-i sahib şerdir
Rusya zalim yağmakardır
İngiliz bunlara nipetle erdir
B... nispetle tezek amberdir” (Yücebaş, 1976, s. 10)

Yine;

“Hülasa eşeklikte mümtaz idi,
Kulağı başından serefraz idi.” (İzzet Molla, akt. Korkmaz, 1988, s. 129)

Bu dizelerde kahbe, teres, namussuz, bîvakar, b., tezek, eşek kelimeleri gerek fonetik gerek de anlam olarak rahatsız edici ‘müstehcenat’ ve ‘manzum küfriyat’tan görünse bile kelimelerin yerli yerinde kullanılması (belağat), fonetik uyum, ahenk unsurları ve tenasüp sanatına uygunluğu sayesinde bu şiirleri edebi saymak durumundayız. (Yücebaş, 1976, s. 10)

“Hicivde bayağı ve hasis kelime ve tâbirlerin kullanılması mutlak olarak hasaset ifade etmez. Adi bir tâbir; yerinde kullanılmakla üslûba kıymet verir. Mesele kelime ve tâbirin âdiliğinde değildir, o bayağılığın ifadeye şiddet ve değer verecek yerde aşağılatmasındadır. Bunun ölçüsü sağlam (estetik) zevktir. (Estetik) zevki okşamayan, yerinde kullanılmamış adi tabirler, zatlarında mevcut bayağılığı nazmın bütün mevhumuna sirayet ettirirler.” (Yücebaş, 1976, s. 10)

Önemli olan sözü geçen galiz kelimelerin edebi, estetik oluşu ve belağat kurallarına uygunluğudur. Çok güzel, ince ve ahenkli kelimeler, yerinde ve zamanında kullanılmayı gerektiren belağata uymadığında sönük, cılız belkide kaba kalacaktır. Edebi zevki okşayan, zeka eseri olan âdi ve kaba sözler yukarıdaki dizelerde görüldüğü gibi elbetteki edebiyattan sayılacaktır. Aşağıdaki beyit bu durumu anlamada bize yardımcı olacaktır:

“Neçün ki, xəlqə həcv acı gəlibdür,
Zərafət sözləri şirin olubdur.” (Xalxali, 2005, s. 45)

1.2. EDEBİYAT BİLİMLERİNDE HİCİV

Milletlerin karakteri ile milli mizahları arasında bağıllık ve bu bağıllık ilişkisinin edebi türlere ve üsluplara yansımaları hakkında bilimsel/edebi çalışmaların mahiyeti doğrusu merakaver bir konudur. Hangi millettten olunursa olunsun insanoğlu olunması bakımından ortak paydada buluştukları kolaylıkla söylenebilir. Halkların/milletlerin bütün farklarına rağmen gülebileceği ve/ya yerebileceği ortak durum ve hadiselerin olduğu muhakkaktır. Dünya edebiyatlarına bakıldığında gülme ve/ya yerme başka ifadelerle denilse mizah, bedii gülüş, hiciv, ironi vs. çeşitli ortaklıklara sahiptir.

Oedipuslar, Theseuslar, Diyojenler, Moliereler, Cervantesler (Don Kişotlar), Beydebalar, Ezoplar, Molla Nasreddinler, Hacivat-Karagözler vb. zaman ve coğrafya dışında mahiyetleri ve insan tabiatı gereği aynı kişilikler sayılabilmekle birlikte her millette görülebilen tip ve karakterlerdir. Burada milletlerin, ülkeler içindeki bölgelerin hatta bireylerin gülme ve yerme davranışlarının birbirinden küçük ayrıntılarla ayrıldığını da söylemek gerekir. Zira birini utandıran bir yazı başka birini güldürebilir. Bu milletler ve toplumlar arasında da böyledir. Ölçü birey ya da toplumun genel kültürü, edebiyat ve sanat çevrelerinin yargısıdır (Levend, 1970, s. 39) Burada vurgulanmak istenen şey hayatı algılayış farkları değil insan fitratındaki gülüş ve yeriş mantığıdır. Örneğin; Nasreddin Hoca'nın "Kazanın doğurduğuna inanıyorsun da öldüğüne neden inanmıyorsun?" fıkrası bizim için çok mizahi iken Batı'da pekala mizahtan yoksun görülebilir. Bunun tam tersini de söylemek mümkündür. Kültür ve coğrafyalardan kaynaklanan böyle farklılıklar bir tarafa bırakılırsa mizah ve hiciv mahiyeti gereği bütün insanlığın ortak paydası olduğu gerçeği muhakkaktır.

Ortak paydaların olmasıyla birlikte Doğu ve Batı medeniyetlerinde mizah ve hiciv sosyal, ekonomik, siyasal, dini vb. özelliklerinden dolayı elbetteki farklılıklar da arz edecektir. Mesela Osmanlı/Doğu toplumlarında sosyo-ekonomik yapı, miri devlet anlayışı, tımar sistemi, kut inancına dayalı merkezi otorite, köklü göçebe gelenekleri ve İslam dininin etkisi; aristokrat sınıfların oluşmasını, sınıf çatışmalarını ve tefrikayı genel olarak önlemiş ve kendine özgü bir medeniyet oluşturmuştur. Başka ifadelerle söylenecek olursa: "Türk toplumunun değer normlarında ontolojik bir ötekileştirmenin mevcut olmadığını söylemek durumundayız. (...) bu kültür ve medeniyet dairesinde ontolojik olarak bir alt-üst varlık dilimlemesi bulunmamaktadır." (Durmuş, 2010, s. 52) Kendine has olan bu medeniyet de özgün bir mizah ve hiciv anlayışını doğurmuş ve şekillendirmiştir. Hiciv kavramının genel olarak etimolojisi, ahlakı ve felsefesinden sonra en genel ifadesiyle medeniyetlerdeki (belki toplumlardaki) yerine ve önemine daha ayrıntılı bakmak gerekir.

1.2.1. Batı, Arap ve Fars Edebiyat Bilimlerinde

Batı, Arap ve Fars edebiyatları (Doğu ve Batı edebiyatları) birbirlerinden farklı olsalar da mizah ve hiciv ortak paydalarından dolayı tek başlık altında ortaklıklarıyla birlikte farklılıkları da ele alınmalıdır.

Batı edebiyat biliminde daha çok **satir** kavramıyla ifadesini bulan hiciv, Doğu edebiyatlarına göre temellerinin erken atılmış ve kaynak yelpazesi yönüyle zengin olduğu görülür. Batı edebiyat biliminde hiciv ve mizahın oluşum ve gelişimi kronolojik ve panoramik olarak Artun Avcı tarafından: “*Eski Yunan’da öncelikle Dionysos şenlikleriyle ve daha sonra Aristophanes’in komedyaları ile başlayan Eski Yunan toplumuna eleştirel bir tavır alabilen mizah ve gülmece, Ortaçağ’da soytarılar ve karnavallarla, modern esprinin atası Chaucer’la, Rönesansı müjdeleyen Boccaccio’nun Dekameron’u ile, Rönesans’ta Rabelais, Shakespeare ve Cervantes’le, 17. yüzyılda Moliere ve 19. yüzyıl sonu Dickens, Shaw, Çehov, Gogol ve Wilde gibi yazarlarda inceltilmiş bir biçimde işlenen mizah insanlığın trajik gerçeği ile birlikte Gerçeküstücüler’de, Beckett ve Ionesco’nun yapıtlarında kara ve yıkıcı mizaha dönüştü. Özellikle 20. yüzyılda ‘modernleşmenin sınırsızlaştırılmamasının’ yarattığı elinleşme/yabancılaşma mizahın (öncelikle kara mizahın) temel eleştiri noktasıydı.*” (Avcı, 2003) şeklinde özetlenmiş olduğu görülmektedir.

Batı’da satirin kökleri hem antik Yunan hem de Roma edebiyatına kadar götürülebilir. Yunan mitolojisi ve eski Roma türün doğuşu ve gelişimi açısından kaynak teşkil eder. “*Romalı söz ustası Quintilianus’un “en azından hiciv tamamen bize aittir.” (Lat. satura quidem tota nostra est) sözü “Satura”nın Roma’da ortaya çıktığının kanıtı olarak gösterilmiştir. Bu ifade aracılığıyla Quintilianus, her şeyini Yunan geleneğine borçlu olan Roma edebiyatının en azından kendilerine ait bir türe sahip olduğunu vurgulamak istemektedir.*” (Freudenburg, 2005, s. 2, akt. Öksüz, 2015, s. 25) Archiloküs (ö. M.Ö. 635) antik Yunan’da ilk hiciv şairi olarak kabul edilirken Bion (M.Ö. 325-250) didaktik yönü ağır basan ikinci hiciv şairi olarak tanınır. (Cebeci, 2008, s. 186) “*Roma edebiyatındaki şahıslara bakıldığında önce Lucilius ile karşılaşılır. Satura’yı icat edip antik dönemde bu tip eserler veren ismin Lucilius olduğu noktasında tam bir fikir birliği vardır. (Freudenburg, 2005: 3) Ne yazık ki bu şairinin ancak 1300-1400 kadar mısrası veya mısra parçası günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenle Roma’da türün başlangıcı biraz karanlıktır.*” (Da Silva, 1999, s. 13, akt. Öksüz, 2015, s. 26)

“Roma edebiyatında Lucilius’tan sonra gelen hiciv şairi Horatius’tur (M. Ö. 65-8). Şair “nazik bir mizacı olduğundan satiri daha ılımlı ve müstakil bir edebî tür olarak saf hâlde getirmiştir. Ayrıca satire ahlaki açıdan zengin bir içerik katmıştır.” (Highet, 1962, s. 41). Batı’da satirik tür, manzum-klasik ve öykülemeye dayalı olmak suretiyle iki koldan ilerler. İlki hayali ve mitolojik ikincisi ise gerçekçidir. Her iki kol da hicvin temel felsefesine uygun ilerlemiş olarak görülür. Satir’in Batı edebiyatında verimli olmaya başladığı dönem Ortaçağ’dır. İmtiyazlı sınıfları hedef alan Ortaçağ gülmesi devlete ve kiliseye karşı gardını mizah ve hicivle almıştı. Hiyerarşi alt üst edilir; kral soytarı, soytarı ise kral olur. Bu durum ancak karnavallarda gerçekleştirilir. İktidara karşı olan halkın özgür oldukları, hiciv naraları attıkları, zamana meydan okudukları, bütün insanların eşitlendiği yerlerdir karnavallar. “Karnaval gücünü insanlığın ütopya açlığından alır. Belirlenmiş her şeye karşı bir isyandır; kurallara, düzenlemelere, hiyerarşilere...” (Bakhtin, 2001, s. 101, akt. Avcı, 2003). Bu yergi ve eleştirel tutumlar; Rönesans’a, Reform hareketlerine, Aydınlanma Dönemi’ne bile bir anlamda kaynaklık etmişti. Batı, Don Kişot ile birlikte yaşamda tek bir doğru yerine birbiriyle çelişen görece doğrular bulunduğunu anladı. Rabelais’in çağdaşı olan Shakespeare; ‘Kral Lear’ adlı tiyatrosunda soytarıyı krala karşı şöyle konuşurur:

“Hiçbir dönemde modası geçmedi delilerin / Hergün aklı kaydı biraz daha akıllıların / Kafalarını nasıl kullanacaklarını bir türlü bilemediler / Yaptıkları her işte saçmalamayı seçtiler.” (akt. Avcı, 2003) Değer aşınmasının yaşandığı, vicdanların kaybedildiği Ortaçağ’da benlik kaybı yaşamayan vicdan sahibi bir kişi vardır o da sarayın soytarısıdır. Sarayda soytarı olmanın kolay olmayacağı malumdur. Bu rolü oynamak için çok zeki olmak gerekir. Aslında soytarı doğruları söyleyebilen, eleştirebilen bilge bir kişidir. “Rönesans soytarısı, iktidara dair hakikatin peçesini düşüren bir özelliğe sahipti: ‘Anne bak! Kral Çıplak!’ ifadesinin toplumsal karşılığıydı Rönesans soytarısı. Hakikat soytarı giysisi içinde konuşuyordu. Soytarı, nüktelerinin inceliği, derinliği ve sarsıcılığı ile efendisiyle, çağın gelenekleriyle, kutsal sayılan kurumları, inanç ve değerleriyle alay edebiliyor; başkalarının söylemek isteyeceği ama var olan kurallar nedeniyle içine attığı şeyleri açığa çıkarıyor, herkesi rahatlatıyordu.” (Belge, 1997, s. 209-210, akt. Avcı, 2003).

15. yy’da hiciv ve mizahi başarılar giderek artar. Bu dönemde özellikle Erasmus’un (1466-1536) *Deliliğe Övgü* adlı kitabı ayrıca önemlidir.

Deliliğin konuşurulduğu bu kitap Thomas More'a (1478-1535) adanmıştır. Kitabın önsözünde Erasmus: "Kalemimi öyle usturuplu kullandım ki, iyi niyetli bir okuyucu insanların canını acıtmak yerine onları eğlendirmek istediğimi kolayca anlayacaktır. Çünkü ben Iuvenalis'in yaptığını yapıp kusurların üstü örtülü çöplüğünü eşeledim, iğrençlikler yerine gülünecek şeyleri göstermeye çalıştım." (Erasmus, 2009, s. 34) der. Thomas More'un *Ütopya*'sı, Thomas Drant'ın (1540-1578) *Medicinable Morall*'i, Thomas Lodge'un (1558-1625) *A Fig for Momus*'u önemli satirik eserler arasındadır. 17. yy'a gelindiğinde İngiliz edebiyatının satir ustası olan Dryden özellikle de Persius ve Juvenalis çevirileri için kaleme aldığı '*Satirin Menşei ve Gelişmesi Üzerine Bir Görüşme*' adlı önsözü önemlidir. (Cuddon, 1999, s. 782, akt. Öksüz, 2015, s. 27)

Aynı senelerde Samuel Butler (1613-1680) epik karakterli manzum satiri olan *Hudibras*'ı, Fransız edebiyatında ise Molière (1622-1673) komedilerini yayımlar.

"Fakat bu dönemin Fransızcadaki en güzel satir eserleri Boileau (1636-1711) tarafından yazılmıştır. 1660'tan sonra satir örnekleri yayımlayan Boileau'nun bu türde dikkat çeken eserlerinden biri kilise içinde vaiz kürsüsünün nereye konması gerektiğini ironik olarak tartışan destansı taşlama *Le Lutrin*'dir (Kürsü) (1674, 1683)." (Cuddon, 1999, s. 782-783, akt. Öksüz, 2015, s. 27)

Batı'da 17. Yy'ın sonu 18. Yy'ın başı satirin en parlak olduğu dönemlerdir. Avrupa medeniyetindeki hızlı değişimler ve kültürel gelişmeler bunun en bariz sebebidir. Alexander Pope (1688-1744) ve Jonathan Swift (1667-1745) İngiliz edebiyatının 18. Yy. büyük yergi ustalarıdır. Özellikle Swift'in fakir İrlandalı ailelerin çocuklarının zengin İngilizlere 10 şiline satılmasını tavsiye eden ironi şaheseri *Mütevazi Bir Öneri* adlı kitabın yeri daha başkadır. Alexander Pope, Lord Byron, Voltaire, Victor Hugo ve Flaubert gibi isimler 18 ve 19. Yy satir edebiyatının nesirde karar kılan önemli temsilcileridir.

"20. yy. boyunca satirde nicelik bakımından bir düşüş yaşanır. Bunun altında iki neden mevcuttur: İlki bu dönemdeki sosyal dengesizlik ve şiddetli değişimlerin satiri engellemesi ikincisiyse mizah endüstrisinin çok ilerlemesi ve bu sistem içinde şair ve yazarların, kendisine karikatür ve çizgi film haricinde yer bulamamasıdır." (Cuddon, 1999, s. 784, akt. Öksüz, 2015, s. 29).

Son dönemde George Orwell (1903-1950), *Hayvan Çiftliği* ve *1984* adlı ironik romanlarıyla distopyanın, kara mizahın ve hicvin güzel örneklerini vermiştir.

Yine Fransız Kraliçesi Marie Antoinette'ye isnad edilen meşhur: “Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler.” sözü, halk ile yönetici arasındaki derin uçurumu gösteren, Batı mizahı denince hemen hatırlanan bir ifadedir.

Arap edebiyat biliminde aynı zamanda Arapça bir sözcük olan **hiciv**; şark edebiyatlarında özellikle Arap edebiyatında toplumu ve düzeni hedef almazdı. Ekseriyetle şahıslara yönelik alaycı, iğneleyici, aşağılayıcı hatta küfür edici hiciv tarzı benimsenmiştir. (Güven, 2006, s. 577)

“Hüznüm, kederim değil mi belli
Mest etti beni bu çifte telli
Yâlelli, yâlelli, yalelli...” (Yücebaş, 1976, s. 10)

Arap edebiyatı hicvi kimilerince yukarıdaki dizelerden ibaret olarak bilinse de aşağıdaki diyalog ve kadim Arap heccavlar düşünüldüğünde bu türe yabancı olmadıkları kolaylıkla anlaşılır.

“Meşhur Arap şairlerinden İbni Rumi'nin iğneli dilinden, kuvvetli hicivlerinden bıkan, Halife Mutedi'nin veziri Ehülhüseyn onu bir gün evine davet ederek ziyafette ikram ettiği şerbetle zehirletiyor. Bir müddet sonra zehirlendiğini anlayan zeki şair, kurtulmak çarelerini aramak için ayağa kalktığı sırada, vezir alaylı bir eda ile soruyor:

— Böyle birdenbire kalkıp nereye gidiyorsun?
— Göndermek istediğin yere...
— Öyle ise babama selâm söyle...

Şair büyük bir hiddetle:

— *Cehenneme uğrayacak değilim!*” diyerek hicvin en acı ve en zarif şekliyle cevap verir. (Yücebaş, 1976, s. 4-5)

Arap şiirinde ağıtlar kadar eski olan hiciv; kökensel olarak sihir ve lanetle ilgilendirilmiş, kabile savaşlarına neden olabilmesi potansiyeline sahip etkileyici bir edebi tür olmasından dolayı çekinilmiş buna rağmen rağbet de görmüştür. (Goldziher, 1993, s. 18; Durmuş, 1998, s. 447; Bloom, 1993, s. 1114, akt. Öksüz, 2015, s. 29). Kadim Arap kültüründe şairlerin fizikötesi/ruhsal güçlere sahip oldukları düşünülmüş olduğundan şiire/şaire imtinayla yaklaşıldığı bilinmektedir. Hiciv söyleyen bazı şairlerin davranışları korkutucu gelebilmiştir: *“Şairler manzumelerini sesli olarak okumakla çok meşgulken saçlarının yarısını meshederlerdi, bir omuzları açık diğeriye örtülüydü, ayakkabılarının yalnızca bir tekini giyerler ve hicviyelerini art arda sıralarken işaret parmaklarıyla karşı kabileyi hedef gösterirlerdi. Bu nedenle Arapçada işaret parmağına sabbaba (lanetleyen/lanet eden) denir.”* (Cachia, 2002, s. 2, akt. Öksüz, 2015, s. 29). Methiyelerin aksine itici ve onur kırıcı olan hicviyeler, namus ve şerefi hedef aldığından çekinilmesi doğaldı.

“Hicâ'nın hedefi ‘ırz idi ve ‘ırz namus ve şereften başka bir şey değildir. Şu halde hicâ namus ve şerefi tezlil ediyordu.” (Farès, 1993, s. 473, akt. Öksüz, 2015, s. 29).

Gerek eski zamanlarda gerek de bu zamanda hicivlerin mızrak özellikle ok'a benzetilmesi(Siham-ı Kaza) yaygın bir teşbihtir. “Bazı araştırmacılar, etkisi sebebiyle şair sözlerinin, kâfiye (kafa yaran) tabiriyle anıldığını, bu kelimenin sonraları yanlış yorumlanarak uyak anlamında kullanılmaya başlandığını dahi iddia etmektedirler.” (Goldziher, 1993, s. 18 akt. Öksüz, 2015, s. 29).

İslamiyet öncesi Arap edebiyatında hicivleri ile ünlü şairlere genel olarak bakılabilir: “Dönemin önemli şairleri Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604'e doğru), Züheyr b. Ebû Sül mâ (ö. 609'a doğru) ve Meymûn b. Kays el-A'şâ (ö. 609) istihzanın ve tarizin sınırlarını aşmayan örnekler vermişlerdir. Buna karşılık Evs. b. Hacer (ö. 620) ve öğrencisi Hutay'a (ö.650/1?) müstehcen ve galiz ifadelerle başvurmuşlardır. Şairlerin ifadelerinde iffet sınırlarını aşmasının altında yatan nedenlerden bir tanesi de bu şiirlerin bir gelir kapısı hâline gelmesidir. (Durmuş, 1998, s. 448) Tarafe b. Abd'in (ö. 569) hicivlerinde de ağır ifadeler vardır. Şairin ölümüne de Hîre Meliki Amr. b. Hind'i hicvetmesi neden olmuştur. İmru'ü'l-Kays (497-545) da çeşitli kadınlarla yaşadığı aşk maceralarını bayağı ve müstehcen bir dille anlatmıştır. Bu yüzden şiirde zina ve fuhşu dile getiren ilk şair olarak kabul edilmiştir.” (Çiftçi, 2002, s. 9).

Duygu ve düşüncelerini belağatla ifade etmeyi iyi bilen Araplar, övgü ve yergide sınır tanımamışlardır. Kabe duvarına astıkları Muallakat-ı Seb'a, panayırarda şiirsel diyaloglar, kabilelerin en makbul şahsiyeti sayılan şairler ve şairlerin şiirlerinin savaşa neden olabilmesi o dönemde Araplarda şiirin önemini anlamaya yetecektir. Bu tutumlarını gerek cahiliye döneminde gerek de İslamiyet'ten sonra sürdürmüşlerdir. Artık hayatın merkezinde Kur'an olsa da bu belağat/hiciv geleneğini irsi olarak devam ettirmişlerdir. “Kur'an'ın getirdiği kardeşlik, sevgi, fedakârlık, Allah uğrunda cihad, kötülüklerle mücadele gibi ahlaki değer ve tavırlar terennüm edilmeye başlanmıştır. Özellikle Müslüman şairler artık, soy soplalarıyla övünen, birbirlerine hakaretler savuran, komşu kabilelere düzenledikleri baskınları, içki ve zinayı gündeme getiren müşrik meslektaşları karşısında, söz konusu değerleri öne çıkarmışlardır.” (Çiftçi, 2002, s. 12).

“Şiir ve hiciv İslamiyet'i savunmak için de kullanılmıştır. Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha (ö. 629), Kâ'b b. Züheyr (ö. 644) ve Kâ'b b. Mâlik (ö. 670/2 ?) gibi şairler hicivleriyle Hz. Peygamber'i (571-632), ashabını ve İslam'ı zayıflatarak yayılmasını

önlemeye çalışan putperest ve Yahudi şairlere cevap niteliğinde hicivler yazmışlardır. Bu şairlerden öne çıkanı ise “şâîrû'n-nebi” unvanıyla tanınan Hassân b. Sâbit'tir.” (Durmuş, 1998, s. 448). Nitekim Hz. Peygamber Hassân b. Sâbit'e, “Müşriklere karşı senin şiirin oktan daha tesirlidir” demiştir. “Bunun yanı sıra Hassân b. Sâbit için mescidde bir kürsü kurulduğu, putperestleri hicveden şiirlerini bizzat Resûlullah ve ashabın dinlediği bilinmektedir.” (Durmuş, 1998, s. 449) Peygamberimizden sonraki dönemlerde övgü ve yergi hız kesmeden devam ettirilmiştir. Bazı şairler Emevilerin yanlış tutumlarını eleştirmiş ve bazı büyük isimlere hicivler yazmıştır. Bazı şairler ise dönemin iktidarına yakın durmuş hicviye yerine methiye yazmayı tercih etmiştir. “Dönemin en büyük üç şairi el-Ahtal (ö. 710-11), elCerir (ö. 728 ?) ve el-Ferezdak (ö. 732) farklı kabilelere hatta dinlere mensup olmalarına rağmen Emevileri desteklemişlerdir. Kabile taassubu artınca Arap şairleri Cahiliye döneminden gelen şiir geleneğini devam ettirmiş, özellikle devlet desteğindeki hiciv daha yetkin hâle gelmiştir.” (Öksüz, 2015, s. 33)

“Üç şairin hicivleri nekâiz adı ile anılmıştır. Bu hicivler, Emevîler dönemi ruhunun en gerçek ifadesi olarak kabul edilmektedir.” (Goldziher, 1993, s. 46-47, akt. Öksüz, 2015, s. 33). “Emevîler devrinde halife, vali, vezir, kâtip ve nakib gibi birçok devlet büyüğü öncekilere nisbetle daha ağır hicivlere hedef olmuştur. Bunlardan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî ile Ömer b. Hübeyre en çok hicve mâruz kalan valilerdendi. Bu dönem şairleri hicivlerinde dinsiz, zındık, fâsık, fâcir, münafık, bid'atçı, zalim, zorba gibi yergi ifadelerine yer vermişlerdir.” (Durmuş, 1998, s. 449)

Abbâsîler döneminde hiciv, toplumsal düzlemden bireysel bir düzleme geriler. “Edebiyatın zirve yaptığı Hârûnürreşîd (786-809) döneminin en meşhur şairi, Ebû Nuvâs adıyla tanınan el-Hasan ibn Hânî el-Hakemî'dir (ö. 810'a doğru). Dokunaklı övgüleri ve sert hicivleriyle tanınan Ebû Nuvâs, düşüncelerinde ve ifadelerinde abes şeylerden kaçınmayıp din konularına saygısızca yaklaşımda bulunan uçarı eğilimleri tercih etmiştir. Hicviyelerinde aşırıya kaçıp nezaket kurallarını hiçe saymıştır. Ölçsüz hareketleri yüzünden birkaç kez hapsedilmiş, ancak büyüleyici şiirleri sayesinde sürekli affedilmeyi başarmıştır. Yine de ölümüne, seçkin bir aileye yönelttiği hicviyesi neden olmuştur.” (Öksüz, 2015, s. 33). “*Abbasiler döneminde yaşayan diğer bir şair İbn Er-Rûmî (ö. 896), Bizans kökenlidir.*

Hem Abbasî hem Tahirî ailesine mensup yöneticilere methiyeler yazmış, fakat istediği caize ve ihsanlara ulaşamayınca iğneleyici hicivlere yönelmiştir. Hiciv şiirlerini sade ve güzel bir dille kaleme almıştır.” (akt. Öksüz, 2015, s. 33)

Abbâsîler devrinde Arap milliyetçiliğine bir karşı refleks olarak ortaya çıkan “Şuûbiyye” akımı; İran aydınları tarafından perde altında desteklenmiş, Arapları ve Arap şairleri hicvetmişlerdir. Di‘bil b. Ali el-Huzâî (765-860), Hârûnürreşîd başta olmakla iyilik gördüğü herkesi önce övmüş sonra yermiştir. (Durmuş, 1998, s. 449). Şuûbiyye akımı içinde değerlendirilen Beşşâr b. Burd (ö.783), ise “Arapları deve çobanlığı yapmak, tarla faresi ve timsah eti yemek gibi küçültücü vasıflarla horlamasının yanında halife gibi en üst düzeydeki siyasi figürleri hicvetmekten dahi çekinmemiş, kellesini de bu yolda vermiştir.” (Öksüz, 2015, s. 33). El-Mütenebbi (915-965), Endülüslü ünlü vezir ve şair İbn Zeydûn (1004-1071) ve kaleme aldığı *erRisâletu’l- Hezliyye*, (Cachia, 2002, s. 62, Durmuş, 1998, s. 449, akt. Öksüz, 2015, s. 33). Arap hiciv edebiyatında isimleri öne çıkmış şairlerdendir. Modern Arap edebiyatında hicvin halen canlı olduğunu söylemek mümkündür. 20. Yy’da hiciv; sosyo-kültürel değişimler, mikro savaşlar, Arap dünyasının içinde bulunduğu gerilik ve çağa ayak uyduramama (Arap baharına gebe oluş) gibi sorunlarla kadim geleneğini sürdürmekle yüz yüze kalmıştır. Her durum gibi bu dönem hicvinin de işi oldukça zordur. “Pek çok Arap topluluğunda devrim sonrasında yaşanan süreç, (20. yy.ın ikinci yarısı) yazarların özgürlüğünü sınırlandırmış ve yönetici figürlere karşı yöneltilen hicivlerin belirgin şekilde azalmasına yol açmıştır. Bu genel tabloda bir şair istisna kabul edilebilir: Muzaffer el-Nevvab (d. 1934). Şairin Arap dünyasındaki bütün otoriter yönetim anlayışından duyduğu bıkkınlık, kin ve utanç dolu bir alay şiirinin içine doldurulmuştur.” (Öksüz, 2015, s. 33).

Fars edebiyat biliminde hiciv; “*Abbâsîler döneminden başlayarak şekil ve içerik bakımından Arap edebiyatının etkisiyle gelişmiştir. Fars edebiyatında bilinen ilk örnek, Firdevsî’nin (940-1020) Gazneli Mahmut hakkında yazdığı rivayet edilen hicviyedir.*” (Tokmak, 1998, s. 449). Bahsi geçen eserin günümüze ulaşmadığını, büyük Fars destan şairi Firdevsi’ye atfedildiğini de belirtmek gerekir. (Rypka, 1968, s. 156, akt. Öksüz, 2015, s. 35). Erken dönem Fars edebiyatında mezhep ve görüş ayrılıkları da hicve konu olmuştur. 10. ve 12. yy.da hicvin kısmen başarılı örneklerini görmek mümkündür.

Hicvin yaygınlaşması ve akım özelliği göstermesi için Selçuklu devri şairi Sûzenî-i Semerkandî (ö. 1173)'yi beklemek gerekir. “*Onun hicvindeki en önemli özellik çağdaşı şairlerin ciddi şiirlerini değiştirerek (tehzil) onları komik duruma düşürmektir. Bu yönüyle parodi, alay ve incitici mizahta, özellikle Alî-yi Şatrancî ve Lâmiî-yi Buhârî’ye önderlik etmiştir.*” (Çiftçi, 2002, s. 197)

“Humhâne (Meyhane) adlı eserinde Sûzenî’yi ağır dille hicveden Hekim Celâl (Celâlî) ve Sultan Sencer döneminin şairlerinden Kûşkekî-i Kâyinî dönemin hiciv yazan diğer şairlerindendir.” (Tokmak, 1998, s. 449)

“Gazneli devri şairlerinden Rûhî-i Velvâlicî (12. yy) devrin önemli heccavlarından kabul edilmektedir. Hicivlerinde kaba, çirkin kelimeleri kullanmaktan hiçbir zaman çekinmeyen şairin zaman zaman tutuklandığı da olmuştur. (Çiftçi, 2002, s. 204). “Muhtârî-i Gaznevî (ö. 1119’dan sonra), Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1088), Senâî, Evhadüddin Enverî-i Ebîverdî (ö. 1158), Ebü’l-Alâ-i Gencevî, Zahîri Fâryâbî ve Cemâleddîn-i İsfahânî 11. ve 12. yy.da hiciv yazan İranlı şairler arasında sayılabilir. Ömer Hayyam’ın da riyakâr zâhidleri yeren rubaileri vardır.” (Tokmak, 1998, s. 449).

Dünya coğrafyasının büyük bir bölümüne özellikle İslam coğrafyasına musallat olup yok eden Moğol işgali, hicvi bireysellikten toplumsallığa dönüştürmede etkili olur. Bu kaotik dönemde hiçbir hicivci; Enverî ve Sûzenî gibi, hicivci kimliğiyle ön plana çıkmamıştır. (Çiftçi, 2002, s. 446).

“Moğol istilası devrinde Sadî-i Şîrâzî Gülistân’ında, Evhadüddin-i Merâgî Câm-ı Cem’inde, Hâfız-ı Şîrâzî gazellerinde, Seyf-i Fergânî kaside ve kıtalarında, Hâcû-yi Kirmânî bazı kıtalarında hiciv örnekleri vermişlerdir. Dönemin özellikle hiciv ve hezl konusunda şiir yazan diğer bir şairi Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî’dir.” (Tokmak, 1998, s. 449). Dönemin özellikle hiciv ve hezl konusunda şiir yazan diğer bir şairi Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî’dir. (Tokmak, 1998, s. 449). İran edebiyatında parodi ve hicvin ustası olarak bilinen ve Fransız yazar Voltaire’e benzetilen Zâkânî, rakiplerinden çok ileridedir. “Ömer Hayyam’ın rubai türündeki liderliği gibi Zâkânî de İran hicvinde rakiplerinin üstünde bulunmaktadır.” (Haidari, 1986, s. 117, akt. Öksüz, 2015, s. 36)

Şair, *Ahlâku’l-Eşrâf*, *Risâle-i Dilgüşâ*, *Ta’rifât* ve *Mûş u Gürbe* aldı eserlerinde sosyal hayatta, siyasi çevrelerde görülen aksaklık ve çarpıklıkları hiciv ve hezl tarzında yermiştir. Bunların yanında, Ubeyd-i Zâkânî’nin ve Hâfız’ın etkisinde kalan Bû İshâk-ı Et’ime ve *Dîvân-ı Elbise* yazarı Nizâmeddin Kârî-yi Yezdî’yi de zikretmek gerekir.

“Safevîler dönemi şairleri arasında hiciv türünde en çok şiir yazan Vahşî-yi Bâfki’dir. (ö. 1583) Vahîdî-i Kumî, Hayretî-i Tûnî, Nâdim-i Lâhîcânî, Şifâî-yi İsfahânî ve Şeydâ-yi Fethpûrî’nin de bu tür bazı şiirleri vardır.” (Tokmak, 1998, s. 449). Kaçar Hanedanlığı zamanında da hiciv, edebiyatta yer almayı başarmıştı. Daha çok kişisel bir seyirde devam eden hiciv, İran meşrutiyet yılları ve sonrasında toplumsallaşabilmiştir. (Çiftçi, 2002, s. 450)

Meşrutiyet sonrası şair ve yazarları hicvi daha etkin kullanmayı tercih etmiş ve siyasi bir silaha dönüştürmüşlerdir. Bu dönemde kaleme alınan şahsi hicivler bile kişisel değil toplumsaldır. Dönemin öne çıkan hiciv şairleri arasında: “Nesîm-i Şimâl mahlasını kullanan Seyyid Eşrefüddin-i Gîlânî (1872-1934), Edîbü’l-Memâlik Ferâhânî (1860-1917), Mirza Aşkî, İrec Mirza (1874-1926), Pervîn-i İ’tisâmî (1906-1941), Melikü’ş-Şu‘arâ Bahâr ve Ali Ekber-i Dihhudâ’yı (1879-1959) anmak gerekir.” (Tokmak, 1998, s. 449). Ferâhânî, seviyesinde yergi şiirleri yazan (Sûzenî-i Semerkandî hariç) başka bir İranlı şair neredeyse yoktur. (Browne, 1959, s. 348, akt. Öksüz, 2015, s. 37)

19. yy.in sonlarına gelindiğinde gazete ve dergilerin yaygınlaşmasıyla hiciv türünde de bir yükselme trendi yaşanır. Tebriz’de çıkarılan *İhtiyâc* adlı yayında hicvin güzel ve nitelikli ürünleri veriliyordu. *Sûr-i İsrâfil*, haftalık bir dergi olup hiciv ve mizah edebiyatına azami hizmet ediyordu. Zebîh Bihrûz, *Mir’âtü’s-Serâ* adlı eseriyle İran’ın yetiştirdiği son büyük hiciv ustası olduğu görüşünü benimseyen araştırmacılar vardır. Zebîh Bihrûz, Zâkânî’nin açtığı hiciv geleneğine paralel bir yol takip ediyordu. Rıza Şah devrinde siyasetten soyutlanan hiciv ve mizah etkisini kaybetmeye başlıyordu. (Tokmak, 1998, s. 449). “Rıza Şah tahttan ayrıldıktan sonra Rıza Gencevî (1918-1995) tarafından yayımlanan hiciv dergisi Baba Şâmâl (1943-45) modern dönemlerde ilgi uyandırmış süreli yayınlardandır. Bağımsız, milliyetçi ve orta yolu tercih eden duruşuyla geniş halk kitlelerine seslenmiş derginin haftalık tirajı 17.000’lere ulaşmıştır.” (Öksüz, 2015, s. 37)

1.2.2. Türkiye Edebiyat Biliminde

Türk edebiyat tarihinde mizah, nükte ve hiciv azımsanmayacak kadar çoktur. Türkiye’de mizah ve hiciv -her yerde olduğu gibi- zulme, bağınazlığa, cahilliğe, kibre, keyfiliğe, riyakarlığa vb. karşı bir savunma silahı olarak kullanılmıştır.

Söz konusu dış müdahale, sömürü, işgal ve ilhak olduğunda bu silah daha da keskin bir hal alır ve kılıçtan/top güllesinden tesirli olur. Bütün Türk dünyasında hatta Asya’da sahiplenilen Molla Nasreddin’in Timurlenk’le olan mizahi konuşmaları, Aşık Şenlik’in Osmanlı-Rus savaşında Rusları eleştirdiği “93 Koçaklaması”, Mehmet Akif Ersoy’un başta “İstiklal Marşı” ve “Çanakkale Şehitlerine” şiirleri olmak üzere daha nice şiirleri epik/hamasi özellikleri yanı sıra hicvin tesirini gösterip dostu azim ve ümide, düşmanı karamsarlık ve ümitsizliğe düşürecek örneklerden sadece birkaçıdır.

Türklerin İslam medeniyet dairesine girmesiyle inkişaf etmeye başlayan klasik Türk şiiri hiciv, hezel ve mizah gibi eserlerde (diğer klasik nazım şekil ve türlerde olduğu gibi) Arap ve Fars edebiyatlarını örnek almıştır. Klasik Türk edebiyatında da durum neredeyse aynıdır. Kişilere yönelik olan bu hicivler zaman zaman ölçü tanımaz bir şekilde ağız dolusu sövmeye kadar varmıştır. (Levend, 1970, s. 46) Dolayısıyla Türk edebiyatlarında sayıları çok olmayan nitelikli bazı mizahi eserler bir yana bırakılırsa çoğu sataşma ve taşlama hüviyeti taşıyan kişisel hicivlerdir. “*Hicvin ustaca yapılmış nitelikli bazı örnekleri olmakla birlikte çoğunlukla sosyal eleştiri yönü zayıf sövmeden ibarettir.*” (Levend, 1970, s. 39)

Bundan dolayıdır ki bazı şairler kalemlerini hiciv girdabına batırmaktan çekinmişlerdir. İlk örneklerini XI. asırda Kutadgu Bilig’le vermeye başlayan klasik Türk şiirinde hiciv ve mizah unsurlarını ihtiva eden eserlere XIV. yüzyıla kadar pek rastlanmaz.

Özellikle XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınmış eğitici ve öğretici eserlerin içerisinde yer yer güldürücü hikâyelere tesadüf edilir. (Demirel, 2007, s. 132) Hicvin en belirgin ilkel örneklerini XIV. yy. divan şairlerinden Ahmedî ve XV. yy. şairlerinden olan Ahmed-i Dâî verir. En başarılı ve yetkin örneği ise XV. yy. şairlerinden Şeyhî’nin *Har-nâme*’si sayılabilir. (Güven, 2006, s. 581) Hiciv ve hezeliyat daha önce hemen hemen yokken XVI. asırdan itibaren azımsanmayacak ölçüde belirmeye başlar ve XX. yüzyıla kadar çoğalarak devam eder. (Kortantamer, 2002, s. 610)

“Divan Edebiyatında hiciv gerek edebi/sanatsal değerinin az oluşu gerek de hicivlerin kişisel oluşu yönleriyle çok da sevilen bir tür olmamıştır. Manastırlı Mehmet Rıfat’ın 1892’de çıkan “*Mecâmi’ül-Edeb*” adlı kitabında hicivden şöyle bahsediliyor:

“Hicviye: Adı kaside tarzında veya terkip ve terci-i bend usûlünde birini zemmetmek için yazılan şiire denir ki edebi olarak söylenmesi caiz olmadığından, edep gereğince örnek gösterilmesinden çekinilirdi. Bazı edebiyatçıların görüşlerine göre, lâtiye tarzında hicviye yazılabilirse de, ancak yaşlılar arasında

okunması farzolur ve genç kızların yüzü kızarmazsa o zaman câiz olur denilmişse de biz buna da razı olanlardan değiliz.” (Yücebaş, 1976, s. 5-6)

Divan edebiyatında hicivle bağlantılı olarak mizahî anlatımın belirgin olduğu eserler arasında Fuzulî'nin *Şikâyetname*'si, yine Şeyhi'nin *Harname*'si, Kanî'nin *Hirrename*'si (Kedi Hikâyesi), Nefî'nin *Siham-ı Kaza*'sı gelmektedir. Divan edebiyatının son dönemlerinde ise Keçecizade İzzed Molla'nın *Mihnet-i Keşan*'ı, Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk*'ı, Sünbülzade Vehbi'nin *Şevkengiz*'i, Edirneli Güfti'nin *Tezkire*'si ve Sürûri'nin *Hezeliyat*'ı dikkat çeken eserlerdir. (Seyhan, 2010, s. 191-200)

Türk Halk Edebiyatı verimlerindeki taşlamalar gerçekleri yansıtmada daha başarılıdır. Taşlamaları ince, nezih ve dozajındadır. Halk şairleri, klasik şairlerden farklı olarak belli kişileri değil ortak ve genel tipleri eleştirirler. Ruhsati, Seyrani, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal, Bayburtlu Zihni, Dadalaoğlu, Kazak Abdal hicivci bazı halk şairleri arasında gösterilebilir. Hiciv kategorisine alınmadığı halde devrinin şiddetli eleştirisini yapan mersiyelerden de bahsetmek yerinde olacaktır. Mesela, Kanuni Sultan Süleyman'a kafa tutan şair olarak bilinen Samî'nin ve Taşlıcalı Yahya'nın Şehzade Mustafa'nın babası tarafından boğdurularak öldürülmesini anlattığı mersiyelerinde devrin ve padişahın, sarayda dönen entrikaların, iktidar mücadelesinin eleştirisini görmek mümkündür. Yukarıdaki sınırlı bazı örnekler bir yana bırakılırsa Osmanlı toplumunda padişahın yegane özne, diğerlerinin ise kul olduğu görüşü de yaygındır. Bu görüşe sahip kişilere göre mizah ve hicvin sınırları önceden belirlenip mahdutlaştırılmıştır. Dolayısıyla devlet ve devlet erkanları “gülünemeyecekler/eleştirilemeyecekler” kategorisindedir (Belge, 1997, s. 211, akt. Avcı, 2003).

Kategoriler her zaman iç içeliği veya istisnaları beraberinde getirir. Osmanlı Devleti, devletin kültürel yaşamını biçimlendiren tekke-tasavvuf cephesine, cemaat ve tarikatlara, lonca teşkilatına bir derece müsamaha belkide ihtimam gösterirdi. “*Osmanlı toplumunun kültürel çoğulculuğu ve devletin cemaatlerin içsel yaşantısına müdahale etmemesi* (Belge, 1997, akt. Avcı, 2003) *Osmanlı mizahının ve İmparatorluğun dinsel, kültürel ve sosyal çeşitliliğini sahneleyen Meddah ve Karagöz temsillerinin serbestçe yapılabilmesini sağladı.*” (Avcı, 2003) İmparatorluktaki çeşitlilik temsillerde “kendini beğenmiş Rum, tüccar Yahudi, gururlu Arnavut vb.” şeklinde gösterdi ve devlet yapısıyla kültür, edebiyat, sanat yapısının paralelliğini yansıtıyordu. (Georgeon, 2000, s. 85, akt. Avcı, 2003).

Aynı paralellik Meddah, Orta Oyunu ve Karagöz oyunlarındaki ikiliklerde de kendini göstermekteydi. Karagöz ve Kavuklu ile Hacivat ve Pişekar ayrı iki kültürü temsil ederlerdi. Karagöz ve Kavuklu halk kültür ve mizahını, Hacivat ve Pişekar ise münevver, hesapçı ve iktidara yakın bir profil çizirdi. Batı'daki soytarıya benzetilebilecek olan Karagöz, iktidara karşı halkın sözcülüğünü yapıyordu. (Nicolas, 2000, s. 67, akt. Avcı, 2003).

Osmanlıdaki mizah yazarları, Karagöz temsili ile modern hayatın oluşturmaya başladığı sancılı yeni dünyanın kaygılarını gidermeye çalışırlar (Brummet, 2000, s. 140, akt. Avcı, 2003). Avrupa emperyalizmine karşı simgesel bir direniş kimliğine bürünen Karagöz, etkisini kaybetmeye başlar. Gerçi artık Hacivat da Karagöz gibi cahil ve pasiftir. “Karagöz perdesinde kardeşçe dans eden çeşitli etnik grupların milliyetçilik akımları, savaşlar ve kanlı kavgalar sonucunda bir araya gelmelerinin imkansızlığı, bu geleneğinin gerilemesinin nedenlerinden biriydi.” (Öngören, 1998, s. 65)

Dünya artık yeni bir oluşumun eşiğindeydi ve bu durumdan mizah ve hiciv payına düşeni fazlasıyla alacaktı. Osmanlının son dönemlerinde (II. Abdulhamit dönemi) mizah dergilerinin neşriyatının yasaklanması ile ilgili meclis konuşmaları hem Türkiye'deki mizahın gelişimi ve algısı hem de genel olarak insanların mizaha (hicve) bakışlarını anlamada yardımcı olacaktır:

“Meclis-i Mebusanın 1294 (1877) yılı Rebiülaharının 23. günü yaptığı toplantıda, mizah gazeteleri hakkındaki görüşmelerin bir kısmını zabıtlardan birlikte okuyalım:” (Yücebaş, 1976, s. 4)

“Rasim Bey: — *Lâyihada “Mizahî gazete neşri yasaktır.” deniliyor. Sebebi bu gazetelerin edebe mugayir olması imiş. Edebe mugayir olmayanlar için ruhsat vermelidir.*

Hüdaverdi Efendi: — *Londra'da, Paris'te, Berlin'de, hâsılı her yerde bu gazeteler vardır. Bunlar hisse alacak yolda, nükteli şeyler yazarak halkı terbiye ederler. Şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da mizahî gazeteler bulunsun.*

Macit Bey: — *(Matbuat Müdürü) — Mizah gazeteleri lüzumsuz, faydasız olduktan başka zararlıdır da. Soytarılığın lüzumu yoktur, yâvegûluğun keza. Vakıa Avrupa'da mizah gazeteleri vardır, fakat biz onları taklide mecbur değiliz.*

Hasan Fehmi Efendi (Paşa): — *Şimdiye kadar neşredilen mizah gazetelerinden ne zarar gördük? İnsan bir tüfek atarsa birini öldürebilir. Bu ihtimalden dolayı tüfeği ortadan kaldıramayız. Başka memleketlerde bulunmasa bile biz kendimiz mizah gazetesini çıkartmalıyız. Her vakit ciddiyetle uğraşmak yorgunluk verir. Avrupa'ya nisbetle çok gerideyiz. Fakat yirmi senede pek çok terakki ettik. Bu, matbuat sayesinde. Ben mizah gazetelerinde hiç bir zarar göremem.*

Solidi Efendi: — *Mizah gazetelerinin lüzumu malûmdur. Ciddi gazetelerin yapamadıklarını bunlar görürler.*

Kozanlı Mustafa Efendi: — *Mizah gazeteleri şer'an yasaktır.*

Vasilaki Efendi: — Mizah gazeteleri yalnız Rusya’da yasaklıdır. Biz de Rusya gibi mi yapacağız?

Mizah gazeteciliği soytarılıkmış!...

Macit Bey: — Gazetecilik bir nevi hocalık demektir. Hiç insan soytarı hoca ister mi? Geçmişte bazı insanlar kendilerini deli göstererek hakikatleri ifade ederlerdi. Şimdi buna lüzum yoktur. Çünkü hürriyet ve adaleti padişahî var. Gazetecilik ciddi şeydir, kimse soytarılık istemez. Yalnız bizde değil, bütün medenî memleketlerde mizah gazeteleri haysiyetlerini muhafaza edememiştir.

Hasan Fehmi Paşa:— Çıkan bir yazıdan iki kişi müteessir oluyor diye 98 kişi mahrum edilemez. Gazete, ne şekilde olursa olsun, öğreticidir. Halbuki Karagöz hiç bir şey öğretmez. Vaziyet böyle iken Karagöz’e dokunmayıp mizah gazetesi çıkarılmasının yasak edilmesi isteniliyor. Bunda adalet yoktur.

Mizah gazetelerinde bazı fena resimler ve yazılar bulunabilir. Gazeteyi neşredenler bundan dolayı ceza görürler... Pek çok zevat ciddi gazete okumaz, mizah gazetelerini tercih eder. Her vakit uğraşmaktan tabii yorgunluk gelir. Mizah gazeteleri, başka memleketlerde olmasa bile bizde bulunmalıdır.

Solidi Efendi: — Mizah gazetelerine lüzum vardır. Komedi ile mizah yeryüzünden kalkarsa fenalığı tepelemek için elimizde silâh kalmaz.”

“Diğer bazı mebusların mütalâaları dinlendikten sonra mizah gazetesi neşrinin men'i kabul edilmedi.” (Yücebaş, 1976, s. 4-5)

Bunun üzerine Abdülhamit Han sansür koydurarak mizah gazetelerinin çıkmasını önledi, o zaman mizah gazeteleri yurt dışında çıkarılarak Türkiye’ye gönderilmeye başlandı. Bunlar arasında Paris’te *Hayal*, Londra’da *Hayal*, İngiltere’de *Dolap*, Cenevre’de *Bebe Ruhi ve Tokmak*, Kâhire’de *Pinti*, *Curcuna* ve *Deccal* gazeteleri bulunmaktadır.

Tanzimattan sonra, en koyu baskılara rağmen kişisel yönetime, istibdada, adaletsizliklere karşı **Namık Kemal, Ziya Paşa, Tefik Fikret, Şair Eşref ve Neyzen Tefik** mertçe haykırdılar ve heyecan oluşturdular. Şiirleri, elden ele, defterden deftere geçerek hafızalara yerleşti. Prof. M. Fuat Köprülü’nün dediği gibi: “*Devri Hamidîde yalnız şair Eşref’in büyük bir kudretle -hükümetin tazyikatına rağmen- mahdut bir şekilde yaşattığı bu hiciv vadisi, matbuatın zincirleri kırılınca, tabii genişleyecekti.*” (Yücebaş, 1976, s. 11).

Abdülhamit döneminde yasaklanan mizah ve hiciv edebiyatı meşrutiyet ile “berekatli bir yağmurdan sonra topraktan fişkırın mantarlar gibi” (Yücebaş, 2004, s. 54) arttığı görülür. Ülkede hakim olan ve Tanzimatçıların da başat felsefesi olan hürriyet, eşitlik, kanun üstünlüğü, demokrasi vb. kavramların beraberinde özgürlükçü bir mizah ortamı getirir. *Davul, Dalkavuk, Çekirge, Falaka, Boşboğaz, Eşref*, gibi gazeteler Meşrutiyet devri mizahi gazeteleridir.

Türkiye’deki mizah ve hiciv edebiyatlarının gelişiminde ilk mizahi gazete ve dergilerin çok önemli rolü olmuştur. Türkiye’de çıkarılan ilk mizahi gazete 1868 yılında Ali Raşit ve Filip Efendi’nin çıkardıkları *Terakki* isimli gazetenin ilave nüshası olan *Letaif-i Âsâr*’dır. İlk müstakil mizahî gazete ise Teodor Kasap’ın 1870’te çıkardığı *Diyojen*’dir (Yücebaş, 2004, s. 51). Gazete adını meşhur mizahi kişiliğe sahip olan filozof Diyojen’den alır. Diyojen gazetesini ve Filozof Diyojen’i iyice anlamak için Diyojen’in birkaç menkıbesine bakmakta fayda vardır. Diyojen, “Ne vakit yemek yemeli?” diye sorulan soruya; “Zenginseniz istediğiniz vakit, fakirsenez bulduğunuz vakit!” diye cevap vermiştir. Yine kendisinden bir isteği olup olmadığını soran meşhur Makedonya Kralı Büyük İskender’e “*Gölge etme başka ihsan istemez!*” diyen efsanevi kişiliktir. Dünyalık metaları önemsemeyen filozof su içmek için bir çanak kullanırdı. Elleriyle su içen bir çocuk gördüğünde çanağın da gereksizliğine kanaat getirmiş ve çanağını kırmıştı. (Yücebaş, 2004, s. 51) Bütün bu olumlu taraf ve niyetlerine rağmen *Diyojen* dergisi yasaklanır ve bu yasak 1908 yılına kadar kapılarını yayıma kapatır.

Türk mizah edebiyatında *Markopaşa* ve *Akbaba* dergilerinin ayrıcalıklı yerlerini de belirtmek gerekir. Özellikle *Markopaşa* dergisinin sergüzeşt-i neşri çok ilginçtir. Defalarca kapatılan, toplatılan her seferinde yeniden değişik isimlerle (Malumpaşa, Hür Markopaşa, Öküzpaşa, Merhumpaşa, Yedi-Sekiz Hasan Paşa, Ali Baba) çıkarılan *Markopaşa* dergisinin Türk mizah ve hiciv edebiyatında ayrı bir yeri vardır. “*Toplatılmadığında Çıkar*” veya “*Yazarları Hapishanede Olmadığında Çıkar*” sürmanşetiyle çıkan haftalık mizah dergisi 60 bin tiraja sahip son dönem Türk mizah ve hiciv anlayışını gösteren önemli bir dergiydi. Türk mizah ve hiciv anlayışını farklı bakış açılarından da görmek mümkündür. Ünlü mizah yazarı Pierre Daninos Türkleri/Türk mizah anlayışını şöyle anlatır:

“Türklerin mizahı, hiciv ve nükteleri atalarından kalan vatan aşkı gibi kuvvetlidir. Türkler yüksek seviyeli insanlardır. Özellikle iyi eğitim görmüş Türkler kuvvetli bir kişiliğe sahiptir. Bu kişiliğin kuvvetini; ciddilikten neşeye, resmîlikten samimiliğe, takdirden istihzaya, üzüntüden hicve çarçabuk geçebilmelerinde aramak gerekir. Türkler her şeye gülmesini bilirler. Gülmeye de kendilerinden başlarlar. Müthiş anlayışlıdırlar. En küçük kavrayışsızlık karşısında ‘Türkün aklı sonradan gelir.’ Sözüyle kendileriyle alay ederler.” (Yücebaş, 2004)

Bir Batılının gözüyle Türk mizah felsefesinin, söyleyenin de bireyselliği dikkate alınarak tartışmaya açık olduğunu söylemek gerekir.

Türk toplumunun mizah ve hiciv anlayışını kronolojik/panoramik bir bakışla değerlendiren Aytun Avcı; mizah ve hicvin birikimine, bireysellikten kitleliliğe dönüşümüne, toplumdaki değişken algısına isabetli saptamalarıyla işaret eder:

“Türk toplumu, sosyo-ekonomik formasyonunun, siyasal ve kültürel yapısının farklılığı nedeniyle Batı mizah kültürünün temel ögesi olan ‘humour’ dan farklı bir gülmece anlayışına sahipti. Sözlü gelenekten günümüze kadar gelen fıkralar farklı bir mizah anlayışına ve birikimine işaret eder. Nasrettin Hoca başta olmak üzere Bekri Mustafa ve Bektaşî fıkraları halkın yaşama karşı alaycı ve öfkeli tutumunu dile getirir. Divan Edebiyatında mizah ögesi taşıyan eserler de vardı (Nef’î’nin ve Şeyhî’nin eserleri). Fakat Divan şiirinde belirli bir eleştirel dünya görüşünü görebilmek mümkün değildi. İnsan ile insan arasındaki ilişkiyi değiştirebilecek zihinsel dönüşüm, insanı ve toplumsal gerçekliği sorgulayan mizah anlayışı 20. yüzyıla birlikte gelişecekti. Ömer Seyfettin ile başlayan sosyal eleştiri, Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Rifat Ilgaz gibi isimlerle anılan Marko Paşa dergisinde siyasal mizah anlayışına evrilecek; Gırgır dergisi ile birlikte toplumsal mizah anlayışı kitleleşecekti.” (Avcı, 2003)

Avcı’nın yukarıdaki tespitleri ve özellikle Cumhuriyet Devri mizah ve hicvi hakkındaki görüşleri Türk mizah ve hicvinin bir bütün olarak anlaşılmasında oldukça yararlı olacaktır. Toplumdaki farklı unsurlar arasında bir köprü vazifesi gören Karagöz’ün etkisini yitirmesiyle gerileyen mizah ve hiciv, asıl gerilemesini Cumhuriyet döneminde yaşar. “Osmanlı gülmececi Rabelais türü bir gülmeceydi. Karagöz’ün imgelemi çoğu kez Rabelais’in Gargantua’sının imgelemiyle karşılaştırılır. Fakat Türk Devrimi ciddi, rasyonel, muasır medeniyeti yakalamak gibi bir derdi vardı. Bu nedenle komiğin ve gülmenin bozguncu gücünden kuşku duymaktaydı çünkü devrimin gerçekleştirdikleriyle alay edilemezdi.” (Georgeon, 2000, s. 97, akt. Avcı, 2003). Milliyetçilik kaynaklı savaşlar, ulus devlet düşünceleri ve çeşitli dramatik olaylar; Cumhuriyet mizah ve hicvini yeni bir anlayışla -bireysel, mesafeli, laik olacak biçimde- şekillendirmiştir. (Georgeon, 2000, s. 98, akt. Avcı, 2003)

1.2.3. Azerbaycan Edebiyat Biliminde

Türk edebiyatlarının zengin bir kolunu oluşturan Azerbaycan edebiyatı, genel Türk edebi özelliklerinin yanı sıra kendine özgü hususiyetler kazanmış, önemli sanatçılar yetiştirmiş, çok eski bir tarihe sahip bir edebiyat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin stratejik konumu ve doğal zenginlikleri itibarıyla çeşitli savaşlara meydan olan, zaman zaman el değiştiren ve farklı kültürlerin bir araya geldiği bir ülke olan Azerbaycan

coğrafyasında Türk boylarının kadim tarihlerden beri yaşadığı bilinmektedir. Azerbaycan Türklerinin mücadelelerle yoğrulmuş deneyimleri, sevinç ve kederleri Azerbaycan Türklerinin bin yıllık tarihleri boyunca geçtikleri mücadelelerle dolu hayat yolu, yaşadıkları sevinçli ve kederli dönemler, elde ettikleri bilgi ve tecrübeler, inandıkları manevî ve ahlâkî kanaatler tüm yönleri ile bu edebiyatta yansımıştır.

“Son derece elverişli coğrafi mevkide, Asya ile Avrupa'nın kapısında yerleşen, tabiatının güzelliği, topraklarının verimliliği, doğal kaynaklarının zenginliği ile seçilen Azerbaycan, zaman zaman kanlı savaflara sahne olmuş, muhtelif zümre ve kavimler bu ülkenin topraklarından geçmiştir. Bu, bir taraftan Azerbaycan'ın kültür servetlerine acımasız darbeler indirmiş, binlerce edebiyat ve medeniyet abidesinin ebediyen mahvına neden olmuştur, öbür taraftan ise, farklı dillerde konuşan, farklı dinlere inanan, farklı kültür geleneklerine sahip olan muhtelif toplulukların Azerbaycan'da olması, bu eski Türk yurdunun özgün ve tekrarsız bir edebiyat oluşturmasına imkan sağlamıştır.” (Köçerli, 2005)

Bu kadim Türk yurdu hem coğrafi hem de edebi açıdan adeta cennet gibidir. Şarkılar, türküler, bayatılar; gazeller, kasideler, mersiyeler, mesneviler vs. gibi nazım biçim ve türlerinin nitelikli ve bolluğuyla sanatsal bir şölen havası taşır. Lirik ve epik eserlerin kemiyet ve keyfiyet bakımından fazla oluşu göze çarpar. Lakin hayatta her şey zıtlıklarla birlikte var olageldiğinden lirik ve epik eserlerin yanı sıra satirik eserler de gelişmiştir. Azerbaycan edebiyatının satirik kökleri eski devirlere kadar rahatlıkla götürülebilir. Nizami, Nesimi, Fuzuli, Nadim, Zakir, Şakir, Şirvani, Sabir vb. gibi büyük şairlerin zamansal çizgide uzamsal varlıkları en büyük kanıttır. Her ne kadar eski ve orta asırlarda satir, toplumsal bir nitelik kazanmamış olsa da XIX. Asrın ilk yarısından itibaren yaygınlık kazanmış ve kendine özgü bir edebi üslup özelliği kazanmıştır. Bu kazanımların elde edilmesinde elbetteki belli sosyal ve siyasal saikler etkili olmuştur. XIX. Asrın ilk çeyreğinde Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edilmesi ülkede her yönden bir kaosun başlamasına sebep olur. Ülke tam anlamıyla yarı sömürge haline getirilir. Çar memur ve üst düzey yöneticileri, yerel yordakçılar/beyler, ortamdaki nemalanmaya çalışan nadan, açgözü, sahtekar idareci ve sözde din adamları, adaletsiz adalet personelleri; var olan kaos ortamını derinleştirirler. Bu durum halkta memnuniyetsizliğe, güvensizliğe ve yer yer isyanlara neden olur. Rüşvet, kanunsuzluk, keyfilik insanlarda dayanılmaz bir itiraz hissi doğurur. Dolayısıyla XIX. Asrın ilk yarısında Azerbaycan edebiyatında satirik şiirin gelişmesi ve sistemleşmesinde bu his etkiliydi. XIX. Asrın yapısal mahiyeti ve beşeriyete getirdiği yenilikler ile statükonun çakışması, toplumdaki dini-feodal güçlerin çatışmaları kısacası yeniliklere, bilgiye,

gelişmeye karşı direnenler ile yenilikçiler arasında meydana gelen mücadeleler satirin ve satirik şiirin/hicvin gelişmesinde rolleri vardır. (Heyet, 2011, s. 89-90)

XIX. Asrın ilk yarısında Azerbaycan edebiyatında satirik şiirin gelişmesi yetenekli şairlerden Baba Bey Şakir, Mirza Bakış Nadim ve Kasım Bey Zakir sayesinde olmuştur. Bu şairlerin hiciv şiirlerinde Azerbaycan'ın sosyo-politik yaşamının bir takım özellikleri gerçek, açık ve keskin bir şekilde yansımaları bulmuş; topyekün Azerbaycan edebiyat tarihinin anlaşılması ve edebi fikrin inkişafı bakımından şerit/ara şebeke rolünü üstlenmişlerdir. Tümevarım ya da özelden genele varılmak istendiğinde en küçük/ara ayrıntılar bile çok kıymetlidir. “*Edebiyat tarihinin, edebi fikrin gelişiminin ölçütleri içinde şerit şebekelerin ayrıcalıklı özellikleri de vardır.*” (Memmedli, 2018, s. 11)

Bu satirik şairler, çar hakimlerinin ve yetkililerinin adaletsizliklerini, çarlık tarafından re'sen belirlenen beylerin kibir ve zulmünü, ikiyüzlülüğünü ve kabadayılığını, ülkedeki ağır, dayanılmaz durumu sert bir şekilde eleştirdiler. Aynı zamanda beyler ve köylüler arasındaki çelişkilerin mahiyetine değindiler. Köylü-Bey çelişkilerine en sık değinen şair Mirza Bakış Nadim olmuştur. Nadim, “*Mahmud*” adlı ihtiyar bir köylüye yazdığı şiirinde beylerin keyfiliğini eleştirmiş, zahmetkeş köylülerin haklarını korumuştur.

“Eski edebiyata bağlı olan şairler içinde bu asırda Baba Bey Şakir daha çok satirik (yergiyle ilgili) şiirde kendisini göstermiş ve manzumelerinde Rus memurlarının ahlâksızlıklarını, cemiyeti soymalarını ve sahte din adamlarının yaptıklarını dile getirmiştir.” (<http://turktarih.net/tarih/268/azeri-turkcesi-edebiyati>) (21.05.2019)

Halka zulmeden bu habis ruhlu güruha karşı dimdik durmuş, kalemini süngü gibi kullanmış, çağdaşlarına ve özellikle gelecek nesillere hiciv, istihza, kinaye ve mizah yüklü ölümsüz eserler bırakmış olan Kasım Bey Zakir'in satirik şiire katkısı ileride daha detaylı ele alınacaktır. Özellikle bu üç satirik şair; geleneksel hiciv anlayışını, bireysellikten kurtarmış ve toplumsal bir renge büründürmüşlerdir. Dönemin gerçekçi yansımalarının bulunabileceği eserler ortaya koymuş, edebiyata yeni bir ruh aşısı yapmış, yeni amaçlar belirlemiş XIX. Yüzyıl erken hiciv anlayışının öncüleri olmuşlardır. Konu olarak daha çok Rus işgali kaynaklı çar memurlarının yeni kanunlarının getirdiği kriz ortamı ve durumu anlamaya çalışan gariban halktır. Dönemin açgöz ve sözde beyleri de hicivlerden nasibini alanlar arasındadır.

Hicivleri, mektupları, temsilleri ile Azerbaycan satirik şiirinde modern *şikayetnameler* yazan bu şairler kendinden sonraki şairleri özellikle Şirvani ve Sabir'i derinden etkilemiş, onların satirik şiir başarılarına zemin hazırlamışlardır.

“Köhnə dünyanın sonuncu, yeni dünyanın birinci şairi.” yahut XIX. Yüzyılın Fuzuli'si olarak kabul edilen ve özellikle Zakir'den etkilenen Seyit Azim Şirvani, Azerbaycan edebiyatında milli poetik tefekkürün gelişmesinde harikulade bir yere sahiptir. Maarifçi yönü ağır basan bu kudretli şair Azerbaycan edebiyat tarihinde, milli-maarifçi hamlede, yeni tarz okulların açılmasında ve satirik şiirde çığır açması yönleriyle unutulmaz bir isimdir. Azerbaycan edebiyatının en önde gelen temsilcilerinden biri olan Mirza Ali Ekber Sabir'in ise gerçekçi ve demokratik fikirlerin gelişiminde istisnai bir rolü vardır. Sabir, önde gelen bir düşünür aynı zamanda büyük bir halk şairidir.

“XIX. yüzyılda Rusya kanalıyla Batı etkisinin görülmeye başlandığı Azerbaycan'da, Rusya'nın sanatçılar üzerinde kültürel yönden derin etkileri olmuştur. Fakat bu dönemde, bazı sanatçılar Rus etkisini tamamen reddetmiş; bazıları ise Türkiye aydınlarını örnek almıştır. Rusya kanalıyla çalışmalarını sürdüren sanatçıların Azerbaycan edebiyatının gelişimine büyük katkıları olmuştur. Mirza Cafer Topçubaşov, Mirza KazımBey, Abbaskuluğa Bakıhanov, Mirza Şefi Vazeh, İsmail Bey Kutkaşanlı gibi fikir ve sanat adamları, edebi çalışmalarında sosyal konulara da ilgisiz kalmamışlardır.” (İşgören, 2016) Dönemin sosyal adaletsizliklerini tenkit ateşine tutan şiirler yazmışlardır. Şair ve yazarlar arasında cereyan eden ve satirik şiirin gelişmesine (çok zayıf da olsa) neden olan diğer bir konu ise eski-yeni tartışmasıdır. Rus rejiminin dikte ettiği ‘Sosyalist Gerçekçilik’ anlayışı: “Yeni cemiyete, yeni bir insan; yeni insana, yeni bir edebiyat gereği doğal bir gelişmenin sonucu olarak kendini gösterir. Böylece eski insana, eski cemiyete ve eski edebiyata hücum başlamıştır.” (Durmuş, 2002, s. 261) minvaliyle tarafları ikiye böler. Bu bölünmede dikkat çeken husus Durmuş'un ifadesiyle; diyalektik savaşın sadece Bolşevik yazarlarca yürütülmüş olması ve eskiyi savunanların yaşam hakkının elinden alınmasıdır.

Bu dönemde yazılmış edebî metinlerde klasik yaşamın ve edebiyatın model insan tipini, zalim beyler, hurafeye inanan gafiller, cahil din adamları, zengin kişiler, anti-komünistler temsil eder. (Durmuş, 2002, s. 262)

1.3. AZERBAJCAN ŞİİRİNDE HİCİV TÜRÜNÜN ETKENLİĞİ

Tarihten öğreniyoruz ki, haksız yönetimle hüküm süren diktatörler, müstebitler, toplum düşmanları ve yaptıklarını beğenmeyen kusurlu insanlar, daima hicivden ve mizahtan korkmuşlardır. Bundan bin yıl önce Fars şairlerinden Ebû Şekûr Balhi: “Şiirin tahtları, sarayları devirebileceğini söylemişti.” İnsanlarda ahlâksızlıklara, haksızlıklara ve sömürücülöklere karşı koymak arzusu, bitmek tükenmek bilmeyen bir gereklilik halindedir. (Yücebaş, 1976)

Dünya mizah ve hiciv edebiyatında, Türk hususan Azerbaycan edebiyatlarında da aynı durum sözkonusudur. Antidemokratik davranışları, sömürü düzenini, dikta heveslilerini şiirleriyle iğneleyen, hatta padişahlarla kafa tutabilen şairler vardır. Amaç bozulmuşu düzeltmek, aksaklığı gidermek, yoldan çıkmış yola getirmek ve tedavi etmektir. “*Satira, tənqidi şeir, başqa sözlə desək, gülünclüyə, eybəcərliyə qarşı köklənən bədii gülüş əslində cəmiyyətdə pozulmuş düzənin, ləkəli batinin üzə çıxarılmasına, müalicəsinə xidmət edir.*” (Ağazade, 2013, s. 3) Hiciv/Satir her dönemde olduğu gibi özellikle XIX. Yüzyılın Azerbaycan edebiyatında oldukça işlevsel olmaya başlar. Ülkenin kaotik ortamı aynı zamanda yenilikçi düşünelere gebe dir.

“*XIX. yüzyılın başlarından itibaren sosyal ve siyasal hayattaki değişiklikler, Azerbaycan’ın kuzey kısmının Rusya tarafından işgali sadece ülkenin medeni hayatını değil, aynı zamanda edebi fikrin gelişimini de olumlu şekilde etkiler.*” (Gulusoy, 2019, s. 7). Azerbaycan aydınlarının da Batı ve Avrupa’ya ilgisi artmağa başlar ve böylelikle edebiyatın da konu açısından alanı büyür ve yeni edebi şekil ve türler oluşmağa başlar. XIX. y.y. Azerbaycan edebiyatı içerik, ideya-estetik yönü ve özellikleri, gelişim yolu, edebi tür ve şekil tipolojisi, üslup ve edebi dil açısından genel olarak iki aşamaya ayrılır: yüzyılın I. dönemindeki edebiyat ve yüzyılın II. dönemindeki edebiyat. “XIX. yüzyılın I. döneminde Azerbaycan edebiyatında her şeyden önce hem zengin çok asırlık klasik Azerbaycan, Yakın ve Orta Doğu şiiri, hem de sözlü halk şiiri gelenekleri devam ettirilmiş ve geliştirilmiş, milli edebiyatımızın her iki alanında değerli eserler yazılarak önemli başarılar elde edilmiştir.” (AET, 2011, s. 6).

XIX. yüzyılın I. çeyreğinde Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgal edilmesi ile ülkede çar bürokrasi yönetim sisteminin oluşturulması bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olur. Ülkenin, halkın açgözlü, cahil, üçkağıtçı çar memurlarına havale edilmesi ile Azerbaycan vilayetlerinde kanunsuzluk, yolsuzluk, bürokrasi engelleri başlar. Hatta bu

duruma tanıklık eden Çar Rusyası Yüksek Denetleme Kurulu temsilcileri Kutaysov ve Meçnikov denetleme esnasında rahatsızlıklarını şöyle ifade ederler:

“...Müselman eyaletlerinin yönetilmesine göz attığımızda başkanların sapkınlığından, özellikle, halkın çektiği eziyetlerden dahşete gelmemek elde değil. Burada insan liyaketi ayaklar altına atılmıştır, her türlü adalet unutulmuştur, kanun sadece esaret unsuru olmuştur, daire başkanları, kaymakamlar, emniyet müdürleri ve diğer vazifeli şahısların faaliyetinde önemli etken açgözlülük ve başlı başınalıktan ibarettir.” (AT, 1964, s. 82)

“Gerçekten de yeni yönetim sisteminin getirmiş olduğu bürokrasi sonucunda ülkede karşı durmalar sert bir şekil alır, toplum arasında yeni sisteme, çar hakimlerine, yerli memur ve beylere⁴ karşı kızgınlık, nefret ve itirazlar artar, ülkenin birkaç yerinde isyanlar olur. Bu durum Azerbaycan edebiyatını da etkiler ve eleştirel eğilimlerin gelişimine katkı sağlar.” (Gulusoy, 2019, s. 7)

Dolayısıyla satir/hiciv, Azerbaycan edebiyatında XIX. yüzyılın 1930-1950. yılları arasında özellikle yaygınlık kazanmış, bağımsız bir eğilim olarak oluşmuş ve edebiyat sürecinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. XIX. Yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan edebiyatında satirin genişleyip yaygınlık kazanması ülkedeki siyasi koşullarla açıklanabilir. Bu dönemde hanlıklar sonlandırılmış, Rusya bu coğrafya üzerinde hakimiyet kurmuş, gerek bürokratik gerek de toplumsal aksaklıklar eleştirinin kökleşip yaygınlaşmasına sebep olmuştur.⁵ Rus hakimiyetinin getirdiği yeni idari sistem; beraberinde her yeni, tepeden inme, halka ve örf'e yabancı sistem gibi birtakım eksiklik ve zıtlıkları getirdi. Keyfilik, kanunsuzluk, rüşvet, fırsatçılık vb. artık kendine yer bulmaya başlamıştı. Ülke insanının geleceği açgöz, adaletsiz çar hakimlerine ve onların yerel işbirlikçi memur ve beylerine kalmıştı.

Ülkedeki sosyal-siyasal çelişkiler; halkın geniş bir kısmında rahatsızlık, hoşnutsuzluk, nefret ve memnuniyetsizliği keskin bir biçimde ortaya koydu. Ülkedeki bu durum Azerbaycan edebiyatı üzerinde güçlü bir eleştirel tavra, satirik eğilimlerin gelişimine, vesile oldu. Bu satirik eğilimler, sözlü edebiyatta var olan ürünlerin diriltilmesine, yeni

⁴ Azerbaycan'da feodal yapı hüviyeti bürünmüş beyliklerin başında bulunan kimse.

⁵ “Avrupa'nın tarihi boyunca Hristiyan ulusların birbirlerine yaptıkları barbarlıklar ve yarattıkları kan gölleri bir yana, Avrupalı insan sömürgeleştirme döneminde kara derili insanlara karşı işlediği suçların da hesabını vermek zorundadır.” (Jung, 1999, s. 111).

Yukarıdaki alıntının kapsamına Rusya'nın girip girmeyeceği önce vicdanlarda tartışılmalıdır.(tez yazarı)

eleştirel ibare ve ifadelerin çıkmasına, aşık edebiyatında yalın bir üslupla hicvin devamına ve yazılı edebiyatta kütleli eleştirel eylemlere katkı sağlamıştır.

Hicvin Azerbaycan edebiyatındaki konumunu, sözlü ve klasik/yazılı edebiyattaki yansımalarını, kolektif eleştiri bilincine kaynaklığını bilmeden doğru ve objektif olarak Azerbaycan hicvini değerlendirmek, hiciv türünün etkenliğini tespit etmek mümkün değildir.

1.3.1. Sözlü Halk Edebiyatında

Bazı edebiyatçılar Azerbaycan edebiyatında satirik şiirin kaynaklarını, toplumsal hayata yansımalarını araştırırken genellikle klasik divan şiirine yönelir ama asli kaynaklardan olan sözlü edebiyata yeterince yönelmezler. Azerbaycan folklorşinası İ. İbrahimov'a göre halk edebiyatı verimlerinden olan atasözleri ve masallar emekçi halkın bir anlamda açık kitabıdır. O kitapta her nesil istek ve arzularını, toplumsal-tarihi hayat mücadelesini kayıt altına alır. Tam olarak hiciv anlamında olmasa bile eleştirel-mizahi bu verimler önce halkta dolayısıyla sözlü edebiyatta yansımalarını bulur. Azerbaycan atasözleri ve masallarının büyük bir kısmı satirik hüviyet taşımaktadır. Bu atasözleri emekçi halkın umutlarını, kudretini, manevi zenginliğini, istismarcı sınıflara, sahte din adamlarına karşı duyulan nefret ve istihzayı, çalışmaya rağbeti teşvik eden hususiyetleri dile getirirler. Satirik içerikli bazı atasözlerine örnek verilebilir:

“Aşiq vaydan qaçar, Molla toydan qaçar.”

“Nə molla evindən aş, Kor gözdən yaş çıxmaz.”

“Atı palan saxlar, padişahı yalan”

“Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortağ qardaş”

“Kasıbın düşməni dördür: it, bit, yasavul, molla”

“Gördün seyid, oradan qayıt”

“Molla ilə durub-oturanın axırı mürdəşir olar”

“Tənbəl deyər ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın”

“Xəsisdən alınan yumurtanın sarısı olmaz”

“Üç kimsənin əlinə düşmə: molla, seyid, dərviş”

“İlanın ayağını, qarışqanın gözünü, mollanın çörəyini heç kəs görməyib”

Zengin ve devletli sayılan ağa ile beylerin ve onlara zevkle hizmet edenlerin, halkını düşünmeyen hamiyetfuruşların, sahte din adamlarının durumu halkın ortak malı olan atasözlerde yerini çağlar boyunca tutmuş tutmaya da devam edecektir.

Sözlü edebiyatın nazım-nesir karışımı denebilecek atasözlerinde kinayenim ağırlığı hissedilir derecededir. Toplumdaki cimri insanlar eleştirilecekse uzun uzun anlatılmaz atasözü yoğunluğuyla “filankəs yumurtadan yün qırxır” veya: “ondan qışda da buz almaq olmaz” denir.

Azərbaycan halk şiirinin sadə türlerinden biri olan manilerde de zəngin sosial içeriğın yanı sıra halk mizahı ve hicvinin bazı yönlerini de içerir. Yergi manilerde (bayatılarda) acı gülüş (Ağazade, 2013, s. 3) şəklindedir:

“Gedirəm haqqa çatam
O atlı, mən piyada.
Fələk əlimə düşsə
Salaram öz günümə”

Sözlü edebiyatla yazılı edebiyat arasında köprü vəzifəsi görən bir digər eleştirel edebi tür de atmacalardır (anekdotlar). Atmacalar insanlık tarihi kadar kadim bir edebi tür olup büyük şahıslarla var olmuşdur. Halkla iç içe gelişen satirik- mizahi bu tür cəhaleti, adaletsizliğı, nadanlığı anlatan kısa edebi parçalar olmaqla birlikte kapsam genişliğıne sahiptir. Atmacalarda tarihi şahsiyetlerdeki hümanistlik, cesaret, özgünlük, hazırcevaplık ortaya çıkar. “Azərbaycan Yazıçılarının Həyatından Dəqiqələr” adlı anekdot kitabı Azərbaycan satir edebiyatının daha yakından anlaşılmasına katkı sunacaktır. Kitapta Xaqani, Nesimi gibi isimlerle ilgili ilginç eleştirel bilgiler yer almaktadır. Batı dünyasının meşhur şahısları hakkındaki anekdotlar da satirik düşüncenin sistemleşmesinde etkili olmuşdur. Meşhur Yunan filozoflarından Platon, Sokrat, Aristo, Diyojen gibi isimlerin ibretlik hayat kesitleri gerek Azərbaycan edebiyatının gerek de dünya edebiyatının eleştiri kültürüne katkı sağlamış olmalıdır. Xaqani'nin, Nizami'nin, Fuzuli'nin, Zakir'in, Seyid Azim'in, Sabir'in eleştiri dünyalarında bu katkıdan söz edilebilir. Şark dünyasının meşhur halife ve sultanları (Cengiz Han, Timurlenk, Nadir Şah vb.) hakkında rivayet edilen satirik anekdotlar toplumsal hafızamızda elbetteki iz bırakmışdır. “Ulusal belleğın oluşumunda sanatkâr duyarlılığı ile metinsel kodlamalar arasında sıkı bir ilişki vardır.” (Durmuş, 2006, s. 385) sözü toplumsal belleğın oluşmasında edebi metinlerin önemini hatırlatır. Metinler arasılık açıdan bakılırsa kolektif belleğın oluşmasına yardım eden her edebi tür önem arz edecektir. Satirik şiirin sözel kaynakları bakımından bir anekdot:

“Rəvayətə görə Nadir şah Muğana gəlidiyi vaxt bir nəfər kəndli ilə rastlaşır, hal-əhvaldan sonra soruşur:

- Qoşun əhli içərisində sizlərə zülm edən, zalım, mərdüməzar adam yoxdur ki?
Nadir şahı tanımayan kəndli cavab verir ki:

- *Elə adam olsa, Nadir şah özü ola bilər.*

Bəlkə də heç belə əhvalat olmamışdır. Lakin kəndlinin həmin cavabında əməkçi xalqın zalım hakimə münasibəti yığcam şəkildə bildirildiyi üçün qiymətlidir. Yəni Nadir şah haqqında başqa bir atmacada deyilir: “Nadir şah rast gəldiyi bir kəndlidən soruşur:

- *De görüm, Rüstəm güclü idi, ya mən?*

- *Rüstəm padşahlara tabe idi, sən isə heç kimə.*

- *Şah Abbas əzəmətli idi, ya mən?*

- *O şahlığı irs olaraq almışdı, sən isə qılınc gücünə.*

- *De görüm, allah böyükdür, ya mən?*

- *O, göydə bildiyini edir, sən isə yerdə. Məni bu işə qarışdırmayın.”* (Mirəhmədov, 1959)

Görüldüğü gibi Azərbaycan satirik edebiyatının oluşumu ve gelişiminde anonim halk edebiyatı ürünleri mühim rol oynamıştır.

1.3.2. Âşık Edebiyatında

Diğer dünya halkları gibi Azərbaycan Türklerinin de yazılı edebiyatlarının temelinde şifahî edebiyat, yahut halk edebiyatı vardır. Gerek dil, gerekse konu açısından yabancı etkilerden her zaman uzak kalmış olan halk edebiyatı, onu yaratan, muhafaza eden ve gelecek nesillere ulaştıran milletin iç dünyasını, hayata bakışını, yaşam felsefesini herhangi bir yazılı kaynaktan daha sağlıklı yansıtır. Diğer taraftan, halk edebiyatındaki mitoloji unsurları, rumuzlar, tarihî olaylarla çağrışımlar, onların en eski dönemlerin yadigârı olduklarını, halkın hafızasında bin yıllar boyu yaşayarak günümüze ulaştıklarını göstermektedir.

Saim Sakaoğlu: *“Âşık edebiyatı geleneği Azərbaycan edebiyatının en zengin kolunu teşkil eder. Bu geleneğin köklerini çok gerilere götürebildiğimiz gibi yayılma alanının da geniş olduğunu görürüz”.* (Sakaoğlu 2000, s. 7, akt. Memmedli, 2016, s. 11)

“Kamran Məmmədov haqlı bildirmişdir: XIX və XX əsrlər Azərbaycan satirasının təsirləndiyi mənbələrdən biri olmaq etibarilə aşiq şeirini daha dərinədən öyrənməyə, tədqiq etməyə ehtiyac var.” (Məmmədov, 1975, s. 52, akt. Memmedli, 2003, s. 164)

“Güldürücü ve iğneleyici yönü ağır basan bu şiirlerde rüşvet yiyen memur, dini çıkarlarına alet eden hoca, malını noksan tartan satıcı, başkasının malını gasp eden ağa ve kötü yönetici gibi kişiler âşığın dilinde ve telinde aşağılanıp maskaraya dönerler.” (Yardımcı, 2008, s. 352) Aşık edebiyatında hicivleri yadsınamaz bir hacme sahip olan kudretli şairlerden biri hiç şüphesiz ki **Aşık Elesker**’dir.

“Aşiq Ələsgərin çox böyük sənətkar olduğunu hələ onun sağlığında ikən dövrünün ziyalıları, ustad aşıqları dönə-dönə etiraf eləmişlər. Fars, türk və ərəb dillərində mükəmməl təhsil görmüş, klassik ədəbiyyatı və aşiq poeziyasını kamil bilən Mirzə

Bəylər dostunu Şərqi böyük şairi Hafiz Şiraziyə bərabər tutmuş, onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir.” (Ələsgər, 2004)

1.3.3. Yazılı Edebiyatta

Divan edebiyatındaki eski şairlerin felsefe ve mantık hükümlerini, nefis ve unutulmaz ifadelerle yaşatan şiirleri hiciv ve mizah edebiyatının vazgeçilmezlerindendir. Azərbaycan sahası hiciv ve mizahının ana kaynaklarından biri şüpheşiz klasik yazılı edebiyattır. Azərbaycan klasik edebiyatında satirik şiirin kesin olarak hangi devirde ve kiminle başladığını söylemek zordur. Her bir devrin kendine has isimleri, farklı özellikleri vardır. XII. Yüzyıl Azərbaycan satiri ile XX. Yüzyıl satirik şiir anlayışı, Xaqani satiri ile Sabir satiri arasında büyük fark vardır. Azərbaycan edebiyatında satirik şiirin tarihi tam bilinmediği, klasik edebiyat yeterince tanınmadığı için satirik şiire yeni bir bakış açısıyla bakmak gerekir.

Xaqani, satirlerinde yaşadığı hayatın olumsuz yönleri, toplumdaki aksaklıklar derinden ifşa edilir. Sağlam üslubu, akli kullanma melekəsi, isyankar ruhlu olması keskin satirik şiir yazmasına yardımcı olmaktadır.

O, duygu ve düşüncelerini ifade ederken kinayeden, mizahtan ve benzetmelerden faydalanır. Elbette XII. Asırda satirin çeşitli versiyonları olan hiciv, temsil, hikaye, latife çokça işlenmekteydi ama toplumu hedef alan satirler XIX. Asırda özellikle armıştır. Bir başka deyişle Xaqani'nin de Nizami'nin de şiirlerindeki üslup, o zamanki genel geçer edebiyat geleneği olan doğu/şark edebiyatı geleneğine bağlıydı. Dolayısıyla üslup, benzetme ve mecazlar mitolojiyle, efsane ve rivayetlerle süslenmekteydi. Bununla birlikte toplumsal yergiden çok bireysel yergi(hiciv) ön plandaydı.

“Kuzey Azərbaycan, XIX. yüzyılda Rusya aracılığıyla Batı ile temasa geçmeye başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycanlı sanatçılar üzerinde demokrasi ve özgürlük gibi kavramlar etkili olmaya başlamıştır. Batılılaşma sürecinde Azerbaycanlı sanatçılar arasında çeşitli fikir ayrılıkları görülse de Modern Azerbaycan Edebiyatı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya etkisiyle başlamıştır. XX. yüzyılda Rusya'da pek çok siyasi olay yaşanmış, bunların Azerbaycan edebiyatına da yansımaları olmuştur. 1905'ten sonra çeşitli kollardan gelişimini sürdüren Azerbaycan edebiyatı, 1920'den sonra Sovyetler Birliği hâkimiyetine girmiş

ve bu dönemde belirli kalıplarla da olsa edebî edebi çalışmalarını sürdürebilmiştir.” (İşgören, 2016). Burada Azerbaycan kültür ve edebiyatının gelişmesinde önemli bir işleve sahip olan dergicilik faaliyetlerine göz atmak gerekir. Bir tarım toplumu olan Azerbaycan halkının tarım kültürünü geliştirmek amacıyla yayın faaliyetlerine başlayan ve zamanla toplumsal ve siyasi bir kimlik kazanan **Ekinci** dergisi Hasan Bey Zerdabi tarafından 1875 yılında çıkarılır ve toplam 56 sayıya ulaşır. Siyasetten uzak tutulmaya çalışılan dergi; başlangıçta ekin, biçin, makinalaşma, tabiat vs. içerikli iken aslında toplumcu oluşunun sinyallerini vermişti. “ ... *tabiata ilişkin bilgilerin yer aldığı yazılarda daha çok, Darwinist anlayışın ön plana çıkarılmış olması dikkati çeken önemli bir unsurdur. Bu açıdan bakıldığında Ekinci gazetesinin daha ilk sayıdan itibaren sosyal bir içerik taşıdığı da söylenebilir.*” (Durmuş, 2008). Bu dergi isteğine tam nail olmadan 1877’de Rusya tarafından Osmanlı-Rus savaşı bahane edilerek kapatılmıştır. 1906-1931 yılları arasında başta Tiflis olmak üzere Tebriz ve Bakü’de neşredilen, yayın hayatının en ciddi mizahi dergisi kabul edilen **Molla Nasreddin** yirmi beş yıllık yayın hayatıyla dikkat çekmektedir.

“1906-1917 yılları arasında Tiflis’te, 1921’de Tebriz ve 1922-1931 yılları arasında da Bakü’de yayımlanmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle neşredilen dergi toplam yedi yüz kırk sekiz sayıdır. Yayınladığı satirik yazılar, karikatürler ve yazar kadrosuyla dikkat çeken **Molla Nasreddin**, zaman zaman Çar yönetimi tarafından kapatılmış olmasına rağmen yirmi beş yıl yayın hayatında kalmayı başarmıştır.” (Kolikpınar, 2016, s. IV)

Celil Memmedguluzade ‘Sizi deyip gelmişem, ey benim müselman gardaşlarım’ hitabı ile yola çıkar. Binbir güçlkle yayın hayatına hediye ettiği derginin yazar ve şair kadrosu oldukça sağlam isimlerden meydana gelir: “*Kurucusu Celil Memmedguluzade başta olmak üzere, Mirza Aliekber Sabir, Ömer Faik Nemanzade, Eli Nazmi, Gurbanali Şerifov, Salman Mümtaz, Eli Razi Şemçizade, Memmed Seid Ordubadi, Bayrameli Abbaszade, Mirze Eli Möciz Şebüsteri, Cefer Cabbarlı, Eli Möhzun İrevani.*” (Kolikpınar, 2016, s. VII)

‘Molla Nasreddincilik’ gibi bir yerel akım başlatan bu dergide edebi vasıta formlarının hemen hepsine özellikle de satirik şiirlere yer verilmiştir. Mirza Aliekber Sabir’in dergide yazıyor olması tek başına derginin seyrini ve üslubunu yönlendirmede yeterli bir saik kuvvettir.

Değil Azerbaycan Türklerinin bütün Türk ve Müslüman coğrafyanın uyandırıcı sesi olmuş ve kılavuzluk etmiştir. *“Türkistan, Kırım, Kazan, Ufa, Asthana, Orenburg, Erzurum ve İstanbul gibi Türk memleket ve şehirleriyle Kahire, Tahran, Bombay, Kalküta gibi Müslüman çoğunluğun olduğu yerlerde geniş okur kitlelerine ulaşır.”* (Durmuş, 2008, s. 360). Milli bilinci uyandıran bu kara mizah dergisi ve ekibi, içeride bağnaz ve cahillerle dışarıda Çar rejimi ile kıyasıya mücadele etmiştir. Zamanının en ileri/ci fikir dinamiklerine sahip olan dergi, zaman zaman Anadolu’dan gelen seslere de yer vermiştir. Zaman ve şartların vücuda getirdiği (*Celil Memmedguluzade: “Molla Nesreddin’i zeman özü yaratdı.”*) dergi mizahi yönüyle kendini sevdirmiş satirik yönüyle de koğuşturma ve baskılara sebep olmuştur. Azerbaycan’ın milli bağımsızlık düşüncesinde en etkin rol oynayan yayın organlarından olan dergi karikatürlerle başat düşüncesini beslemeyi bilmiştir.

Uzun bir döneme damga vuran dergi; edebi, kültürel, siyasi, sosyal vb. yönlerden ve kadro çeşitliliği açısından ayrıca önem arz eder. Yedi yüz kırk sekiz sayı çıkaran bu uzun soluklu dergi adeta ismiyle müsemma olmuştur.

Molla Nasreddin’in (Nasreddin Hoca’nın) Türk dünyası düşünce tarihinde dönüm noktası olması gibi Azerbaycan mizah ve hiciv tarihinde de bir dönüm noktasıdır Molla Nasreddin dergisi. Türkiye’deki yayın hayatıyla ve rasyonalist gelişmelerle paralellik gösteren Azerbaycan edebiyatının görkemli şairlerine hususan çalışmamızın ana minvali olan satirik şairlere bakmak gerekir. Satirik şiirin kurucuları sayılan öncü şairlerin kısaca künyelerine, edebi kişiliklerine, eserlerine ve satirik şiire katkılarına kısaca değinilecektir.

Baba Bey Şakir (1778-1884), Karabağ’a bağlı Mehriban köyünde doğmuş yine aynı köyde vefat etmiştir. Soylu bir aileden olmasına rağmen köyde tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamıştır. Şakir, Karabağ beyleriyle doğal olarak geçinememiş ve ters düşmüştür. Özellikle Caferkulu Xan ve Emiraslan Bey ile aralarında düşmanca tavır gelişmiş bu durum da şaire olumsuz yansımıştır. Sözü geçen sözde beyler şairi kovuşturmuş, eziyet etmiş ve malını gasp etmişlerdir. Baba Bey, Kasım Bey’le yakın akraba ve dost olduğundan aynı kişiler Zakir için de tehdit oluşturmıştır. Köyde yaşamış olmasına rağmen toplumsal konulara duyarsız kalmamış, sözde beyleri ve çar memurlarının olumsuz hareketlerini cesurca eleştirmiştir. Halk edebiyatı geleneğini sürdüren Şakir, aynı zamanda iyi bir aşiktir.

Teessüf ki şairden geriye sadece *Ay Meded* ve *Yetmedi* redifli iki koşması, *Gelmez* redifli semai/geraylısı, *Üstüne* adlı satirik koşması, üç mektup ve üç hicviyesi kalmıştır. Şairin hayatı ve eserleri incelendiğinde kırsal yaşamın, sıkıntılı-fakir hayatının ve civarındaki yöneticilerin konu olarak ağırlıkta olduğu söylenebilir. (Heyet, 2011, s. 89-90)

Mirza Bakış Nadim (1785-1878), dönemin önemli temsilcilerindendir. Navahi köyünde dünyaya gözlerini açan şair, önce dini eğitim almış, Arap ve Fars dillerini öğrenmiş, Klasik Doğu Edebiyatı'nı öğrenmiştir. Halk şiiriyle yakından ilgilenmiş ve yeteri kadar bilgi edinmiştir. Nadim uzun süre köyünde mirzelik/katiplik etmiş, halkla iç içe yaşamış, beylerle köylüler arasındaki mücadelelere tanık olmuş, halkın yanında sözde beylerin karşısında yer almıştır. Mirza Bakış, beyleri, çar memurlarını, hakikatsiz din adamlarını hicvetmiş, emekçi köylüden yana olmuştur. Şair hem divan hem de halk edebiyatına yakın eserler vermiştir. Nadim'in halet-i ruhiyesini yansıtan, yaşamındaki olumsuz durumları gösteren şiirleri, döneminin eleştirisi sayılabilen mektupları, beyler aleyhine yazılmış hicviyeleri vardır.

Kasım Bey Zakir (1784-1877), Azerbaycan edebiyatında hususan satirik şiirin gelişiminde hissedilir bir etkisi olan büyük bir şairdir. Edebiyata yeni bir ruh getiren Zakir, kendinden sonraki bir çok şairi etkilemeyi başarmıştır. Klasik edebiyata ve halk edebiyatına vakıf olan şair her iki gelenekten beslenmeyi bilmiş ve iki geleneğe göre şiirler yazmıştır. Halk edebiyatı verimlerinde daha başarılı olduğu bilinen şair Molla Penah Vaqif'ten sonra gelen ikinci büyük milli lirik şair olarak kabul edilir.

“Kasimbey Zâkir, Azerî şiirinde Vâkif ve Vidadî ile başlayan realizm çılgırının, mahallîleşme cereyanının XIX. yüzyıldaki en önemli temsilcisidir. Sözlü edebiyattaki “âşık tarzı şiir”inden başarıyla yararlanmışır.” (Akpınar, 1994, s. 59)

“O, bir taraftan M. Fzuli ve M. P. Vagif geleneğini devam ettirerek koşma, tecnis, geraylı, gazel, muhammes, müstezat, terciibent ve terkipibentleri ile Azerbaycan şiirini konu ve fikir açısından zenginleştirmiş, öte yandan fablları, satireleri ve manzum mektupları ile eleştirel gerçeklik akımının kurucusu olarak Azerbaycan edebiyatı tarihine geçmiştir.” (Gulusoy, 2019, s. 7)

Zıtlıkları bünyesinde her an taşıyabilen talih aynı zamanda Zakir'e satirik üslup da bahş etmiştir. Döneminin aksaklıklarını, manevi aşınmaları, sahtelikleri, halkın yaşadığı buhranları keskin bir şekilde ifade etmeye malik bir şairdi Zakir. Gerek şahsiyeti gerek de eserleri birbirini bütünlemiş sağlam ve tutarlı eserler vermesine zemin hazırlamıştır.

Zakir'in ne zaman satirik şiir yazmaya başladığı bilinmeməklə birlikdə çar memurlarının takip, hapis və sürgünlerinden sonra dərin sosial kıymətə sahib eleştirel şiire yönəldiyi muhakkaktır. Zakir, lirik şiirlerinde güzellikdən, aşktan, muhabbetdən bahsəderkən nədən nəfret dolu keskin hicivlər yazdığını yinə kendindən ögənəlim:

“Ərizə verə bir nəfərin pədəri,
Fərzəndinə olmaz zahir əsəri,
Yetmiş ildən sonra nəvədələri
Məgər ondan tapa bir rahi-nicat.” (Zakir, 2005)

“Bu misralarda Qasım bəy Zakirin yaşadığı dövr barədə təsəvvür yaranır. Şair ziddiyyətlərlə dolu olan bir dövrdə yaşamışdır. Cəmiyyət eybəcərliklər içində boğulurdu. Kəndlərdə bəylərin, xanların zülmü ərsə dayanır oğurluq, talançılıq baş alıb gedirdi. İdarələrdə süründürməçilik, məmurların, hakimlərin ədalətsizliyi son həddə çatmışdı, mövcud qanunlar insanlann mənafeyinə zidd idi və yalnız çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin, ömrünün uzanmasına xidmət edirdi. Həssas qəlbli şair, təbii ki, bütün bu eybəcərliklərə biganə qala bilməzdi.” (Köçerli, 2005)

Zəmanenin Tenqidi, Vesf-i Hal və Bax redifli şiiri, *Köpek Oğlu* redifli hicvi, *Üsuli və Şeyxi Təriqət Mollaların Həcvi, Şuşa Mollaları Hakkında* gibi hicivləri önəmlidir. Zakir'in hicivləri əsas olaraq Çarlıq hakimlərinə və Çarlıq'ın sömürge yasalarına və düzenləmələrinə qarşıydı. Zakir, hicivlərində zayıf və gücsüzlərin hüquqlarını çığneyenlərə qarşı amansız bir satirməndi. İfşa və keskin eleştiri Zakir satirinin ən kilit özellikləri arasında dır. O, sadəcə sosial kusurları tanımlaməklə kalmaz, əyni zamanda onlara yönəlik eleştirel tavrını, nəfretini və öfkəsini də ifadə edər. Zakir'in realist üslubunda təmsillər də önəmlidir. *"Aslan, Kurt və Çakal", "Deve və Eşək", "Tilki və Kurt", "Hain Yoldaşalar Hakkında"* gibi fabl manzumələrində Beydəbə'nin *"Kelile və Dimne"*sindən, Mevlana'nın *Mesnevi*'sindən etkiləndiyi açıktır. Azərbaycan'ın kurucu hiciv şairlərindən Kasim Bey Zakir, gerçəkçi eleştiri anlayışının öncülerindən biridir. Dönəmin ən öndə gələn fikir və eğilimlərinə ivmə kazandırmış halkın bilinçlənməsində əmək harcamışdır. Tanınmış devlet adamı Neriman Nerimanov, Zakir hakkındaki şöyle söyler: *"Zakir; zülmət səltənətində xalqa bəlanın haradan və kimlərdən gəldiyini görürdü"*. (Köçerli, 2005) Zakir və çağdaşları olan A. Bakıhanov, İ.Qutqaşınlı və M.F.Ahundov, halkın gözünü açməklə, onları uyandırməklə için satirik şiiri edebiyatın/şiirin ən münasip türü olaraq kabul etmişlərdi.

“Şairin əsərləri müstəqil ədəbi cərəyana çevrilən satirik şeirin vuran qəlbli və düşünən beyni olmuşdur. Qasım bəy Zakiri, Mirzə Şəfi Vazəhi, Baba bəy Şakiri, Abbasqulu ağa Bakıxanovu, Mirzə Baxış Nadimi və başqa şairləri satira yazmağa təhrik edən amillər yaşadıkları ictimai mühitdə baş verən hərc-mərclik, özbaşınalıq və qanunsuzluqlar idi. Bunların arasında Zakir maarifçi satiranın banisi olması ilə

fərqlənirdi. Şair xalq cəhalətdə və zillətdə saxlayanların pozulmuş əməl və əxlaqına dözə bilmir, satiraları ilə onları ifşa və ittiham edirdi.” (Köçerli, 2005)

Azərbaycan edebiyat tarixində XIX. Yüzyıl toplumcu gerçekçi yaklaşımı; kendinden önceki gerçekçi yaklaşımlardan ayrı olmakla beraber edebiyatta yeni bir evre, özgün estetik eğilimlerle de kendini gösterir. Bu realist (yer yer natüralist) yaklaşıma "demokratik realizm", "maarifçi realizm" diyenler vardır ki her iki isim/tasnif de doğrudur. Zakir'in realizmi; Rus edebiyatının realist aydınlarından etkilenmekle birlikte Avrupa'da gelişen yeni fikirlerden beslenmiş olmasıyla onlardan ayrılmaktadır. Zakir; gerçekçi bakış açısını nazmın çeşitli türlerinden de faydalanarak zenginleştirmiş ve her bir tür/form ile (manzum mektup, taziyename, manzum hikaye, temsili şiirler) yergilerine çeşitlilik kazandırmıştır. O, halkın bilinçlenmesine çıkarlarının zedelenmesi zannıyla karşı çıkan herkesi yermiştir. Hangi statü ve makamda olursa olsun kimse Zakir'in eleştirilerinden kurtulamamıştır. Bey, Han, Mülki Amir, Çar memurları, istismarcı din simsarları, halkı soyan üçkağıtçılar sonu nereye varacaksa bile yakalarını bu amansız yergicinin elinden kurtaramamıştır. Keskin kalemi ve pervasız dik duruşundandır ki hayatı sıkıntılar içinde geçmiş ve dostlarından yardım istemek zorunda kalmıştır.

“Düşmənlərinin sayı getdikcə çoxalmış, var-yoxu talan edilmiş, mülki zorla əlindən alınmış, oğlu və qardaşı oğlu şərə salınaraq tutulmuş, qardaşı oğlu öldürülərək həbsxananın divarları dibində quyulanmışdı. Ehtiyac içində yaşayan şair dostu M.F.Axundovdan maddi yardım istəmişdi. M.F.Axundov ona kömək etməklə bərabər, həm də Bakı sürgünündən qurtarmışdı.” (Antologiya, 2005)

Şairin kendine dost seçtiği mütefekkir yazar Ahundov'un maddi ve manevi destekleri hep Zakir'le olmuştur. Bu iki yazar arasındaki dostluk bireysellikten toplumsallığa dönüşmüş ve Azərbaycan sanat ve edebiyatında demokratik fikirlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Zakir'in diğer bir özelliği de Azərbaycan diline yaptığı hizmet ve gelişmesine sunduğu katkıdır.

“Görkəmli satirikin xalq qarşısındakı xidmətlərindən biri də odur ki, o, M.P.Vaqifdən sonra Azərbaycan dilini daha yüksək pilləyə qaldırmağa çalışan ən böyük sənətkarlardan biri olmuşdur. O, dil məsələlərinə yaradıcı sənətkar kimi yanaşmış, şeirin, sənətin xalqa xidmətini daim nəzərə almışdır.” (Köçerli, 2005)

Kasım Bey, eserlerini geniş halk kitlelerinin anlayabileceği dilde yazıyordu. Bu bakımdan “Sanat, toplum içindir.” klasik anlayışa sahiptir. Bu anlayışa sahip olan yazar, şair ve düşünürler fildişi kulelerde yaşamazlar, onlar halkla iç içedirler ve halk dilinden/ana dilinden istifade ederler.

"Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayası mənziləsidir. Ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və vətənini sevdiyi kimi, ana dilini də sevir..." (Köçərli, 2005)

Açık ve anlaşılır bir dil tercih eden Zakir, halk dilinin inceliklerinden ustaca yararlanır ve şiirlerinin etki gücünü artırır. Zakir'in gerek dili kullanım biçimi gerek de konu seçmedeki ustalığı kendinden sonra gelen Seyit Azim'i ve Sabir'i etkilemiştir.

Seyit Azim Şirvani: (Şamahı, 9 temmuz 1835 - Şamahı, 1 Haziran 1888)

XIX. yy. Azerbaycan divan şiirinin önderlerinden biridir. 9 haziran 1835'te Şamahı şehrinde doğdu. Babası Seyid Mehemed din adamıydı ve Şamahı'nın saygıdeğer şahıslarından sayılırdı. Ama babasını küçük yaşlarında kaybettiğinden, Seyid Ezim, talim terbiyesini, ana taraftan dedesi olan Molla Hüseyin'in yanında, Dağıstan'ın Yaksay köyünde almıştı. Burada dedesinin nezareti altında Arap ve Fars dillerini öğrenmiş, 1852'de Şamahı'ya dönerek orta derecede dinî tahsil veren şehir medresesini bitirmişti. 1856Tda tahsilini tamamlamak için Arabistan'a giden Seyid Ezim, önce Necef ve Bağdad'da, daha sonra ise Suriye'nin Şam şehrinde, yüksek dinî medreselerinde okumuştur. Arabistan'da olduğu dönemde, Hac ziyaretini de gerçekleştirmişti. Ziyareti süresinde birkaç ay Kahire'de yaşayarak Arap âlimleri ve şairleriyle tanışmıştı. (e kitap kültür bakanlığı) XIX. yy. Azerbaycan divan şiirinin önderlerinden biridir. 9 haziran 1835'te Şamahı şehrinde doğdu. Babası Seyid Mehemed din adamıydı ve Şamahı'nın saygıdeğer şahıslarından sayılırdı. Ama babasını küçük yaşlarında kaybettiğinden, Seyid Ezim, talim terbiyesini, ana taraftan dedesi olan Molla Hüseyin'in yanında, Dağıstan'ın Yaksay köyünde almıştı. Burada dedesinin nezareti altında Arap ve Fars dillerini öğrenmiş, 1852'de Şamahı'ya dönerek orta derecede dinî tahsil veren şehir medresesini bitirmişti. 1856Tda tahsilini tamamlamak için Arabistan'a...

Seyit Azim Şirvani'nin Şamaxılı olması ve Şamaxı edebi/maarifçi muhitinden beslenmiş olması şairin edebi ve felsefi tekmilleşmesinde önemli role sahiptir. Şair ve şehir birbirini beslemiş ve birbirinin aynası olmuştur. Şirvani'ye bakıldığında mikro anlamda Şamaxı, makro anlamda ise Azerbaycan milli edebiyatını görmek mümkündür. Dolayısıyla Şamaxı edebi çevresi dönemin Azerbaycan milli edebiyat tarihi hakkında doyurucu bilgiler vermektedir.

"Milli Edebiyatın gelişim düzeyi, edebi yöntem, edebiyat akımı, içerik, biçim, biçem tipolojisi özelinde çeşitli bölgelerin edebiyat geleneklerinin araştırılması sayesinde de dolgun bilimsel yargılar ortaya koymak mümkündür." (Memmedli, 2018, s. 11)

Şahsında Beytü's-safâ gibi bir edebiyat mahfili kuran Seyyid Ezim Şirvânî, Âzerî Türkçesi yanında Farsça'ya da yer ayırmıştır. Ayrıca eğitimci gaye ile Rebiü'l-Etfâl adlı ders kitabını yazmıştır. Şiirlerinde Fuzûlî tesiri açıkça görülür. Ancak bazı şiirlerinde cemiyetin dertlerini anlatmış ve hicviyeler de yazmıştır. Zaten kendisi bir muallimdir. Külliyyatı vardır.

“Ey Şeyx Nizami, ey nizami dağılan,
Ey Gəncədə izzü ehtişamı dağılan,
Olmuşmu səninlə mən kimi aləmdə
Beyti, evi, məktəbi, kəlamı dağılan?”

M.A. Sabir, sanat kariyerine erken yaşlardan itibaren başlamış, ilk şiirlerinde Doğu'nun dahi ve velut şairlerinden olan Firdevsi, Sadi, Hafız, Fuzuli gibi büyük klasiklerin etkisi altında kalmıştır. Bu şiirler lirik tarzında ve çoğunlukla gazel türündedir. Daha sonra büyük bir hicivci olarak popülerlik kazandı. Hiciv yönü 1906-1911 yılları arasında 5-6 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bununla birlikte, Sabir bu küçük zaman diliminde bir hiciv zirvesine tırmandı ve dünya edebiyatında hak ettiği noktaya kadar geldi. Sabir hicivlerinde *tersinleme* (Çetin, 2009) yöntemini kullanır ki onun üslubunu en güzel “*Swift fikirlerini, ahmak bir öteki kişilik (alter ego) aracılığıyla ifade eder. Böylece eserlerinde yalanlar vasıtasıyla doğrular dile getirilirken delilerin ağzından mantıklı sözler döküldüğüne şahit oluruz.*” (Elliott, 1974, s. 413-414, akt. Öksüz, 2015, s. 29) sözleri anlatmaktadır. Günlük konuşma dilini, edebi dille ustaca kaynaştırmasını bilen Sabir'in ön plana çıkan en önemli özelliklerinden biri de konuşma dilinde sıkça kullanılan formel unsurların, esere tabii bir canlılık ve akıcılık kazandırmış olmasıdır (Korkmaz, 1988, s. 123).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KONU AÇISINDAN AZERBAYCAN ŞİİRİNDE HİCİV: HEDEF VE ELEŞTİRİLER

Azerbaycan edebiyatına konu olan bir çok konu şiirlerde de işlenmiştir. Toplumsal ve bireysel içerikli hicivler, muhatabı belli olan ve olmayan hicivler olmak üzere üst başlıkları; dinin özünden uzak din adamları, yöneticilik vasfı taşımayan liyakatsiz idareciler, eğitimsizlik, cahillik, ayrış(tır)ma, kadın hakları, kadına değer vermeme, sosyal adaletsizlik, fakirlik, ezilenler, tembellik, rüşvet, kanunsuzluk, hukuksuzluk, yasaklar, felekten şikayet, yozlaşma, dünyevileşme, mezhepçilik, tefrika vb. gibi toplumu ilgilendiren genel konular ve bu konuları işleyen şairler kronolojiye dikkat edilmeye çalışılarak incelencektir. Toplumsal yönü olan konuların yanı sıra kişileri hedef alan hicivlere de yer verilecektir. Kime söylendiği belli olmayan fakat belli bir kişiyi hedef alan hicivler de muhatabı belli olmayan hicivler üst başlıklarıyla ele alınmıştır. Önceki bölümlerde değinildiği gibi Azerbaycan edebiyatında satirik şiirin gelişimi, yaygınlaşıp sistemleşmesi XIX. Yüzyıl ile XX. Yüzyılın ilk çeyreğini kapsamaktadır. Bu tarihler, Rus işgali ve sonrasındaki her alanı kapsayan kaotik duruma denk düşer ve edebiyata yön veren sebeplerin başında gelir: “Yönetime Ruslar ve özellikle Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler getirilir. Azerbaycan Türkleri ikinci plana itilmekle birlikte, çoğu bilim adamı, yönetici, gazeteci, öğretmen, yazar, şair de hayatından olur. 1930'lu yıllarda kolektifleştirme devrinde halktan insanların binlercesi yok edilir. Böyle bir yönetimin hüküm sürdüğü dönemde edebiyatın şekillenmesi de bu ölçüler içinde gelişir.” (Durmuş, 2002, s. 261). Sömürge amaçlı kanunlar, acımasız, kan içici yöneticiler, fırsattan istifade etmeye çalışan ulemâü's-sû⁶, kadın ve kadın hakları, eğitimsizlik gibi toplumsal ve belirli kişileri hedef alan bireysel konu başlıklarıyla çalışma derinleştirilmeye çalışılacaktır.

⁶ İlmîni kötüye kullanan alimler.

2.1. TOPLUMSAL İÇERİKLİ HİCİVLER

2.1.1. Sahtekâr Din Adamlarının (Axund, Molla, Şeyh, Derviş, Zahit vb.) Hicvi

Bu başlıkta din adamlarının eleştirisi yer alacaktır. Birçok şair gerçek olmayan din adamlarını hicvetmiştir. Çok çeşitli din adamları isimleri olduğu ve bu kavramların birçoğu birbirine yakın olduğu halde aralarındaki anlam detaylarına ve ‘din’ sözcüğünün anlamına ve etimolojisine bakmakta fayda vardır.

Din: “1. isim, (din bilgisi) Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet.

2. isim, din bilgisi Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen.

3. isim, mecaz İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült.”
(<http://www.tdk.gov.tr>)

“Dil âlimleri, din kelimesinin Arapça deyn kökünden masdar veya isim olduğunu kabul ederler. Cevherî dinin ‘âdet, durum; ceza, mükâfat; itaat’ şeklinde başlıca üç anlamını verir ve terim olarak dinin bu son anlamdan geldiğini belirtir.” (İslâm Ansiklopedisi, 1994) “Mütercim Âsım Efendi ise dinin otuzu aşkın anlamından söz etmiştir. Bunlardan dinin terim anlamını yakından ilgilendirenler şunlardır: Ceza ve karşılık, İslâm, örf ve âdet, zül ve inkıyad, hesap, hâkimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm ve ferman, makbul ibadet, millet, şeriat, itaat.” (İslâm Ansiklopedisi, 1994)

Molla: 1.Arapça mevlâ, 2. Büyük kadı, 3. Medrese öğrencisi, 4. Büyük bilgin, 5. Dinî yönü ağır basan kimse. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Axund(Ahunt): (İran bölgesinde) Yerel ağızda (Kars) hoca (molla).
(<http://www.tdk.gov.tr>)

Seyit: Arapça Seyyid, 1. Bir topluluğun ileri gelen kişisi, 2. Hz. Muhammed'in(s.a.s) soyundan olan kimse. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Müçtehit: Müçtehit, bir konuda ayet ve hadislere dayanarak yargıya varan, karar veren din düşünürü. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Sofu : Arapça sūfî, dinin buyruk ve yasaklarına bütünüyle uyan (kimse).
(<http://www.tdk.gov.tr>)

Şeyh: 1. Tarikat kurucusu, bir tarikatta en yüksek dereceye ulaşmış olan kimse. 2. Tarikat büyüğü veya tarikat kollarından birinin başında bulunan kimse. 3. Arap kabile ve aşireti başkanı. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Şeyhülislam: Osmanlı Devleti'nde, kabinede sadrazamdan sonra yer alan ve genellikle din işlerinden sorumlu olan üye. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Derviş: 1. Bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse, alperen.

2. Yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse.

3. Alçak gönüllü ve her şeyi hoş gören kimse. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Zahit: Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getiren (kimse).

Kavramlara bakıldığında şairlerin hiciv oklarına hedef olanların yukarıdaki doğru anlamlara riayet edenler olmadığı bilakis dinin içinde oldukları halde özünden habersiz olan sözde din adamlarının eleştiri konusu olduğu açıktır. Başta Seyit Azim Şirvani, Seyit/Şeyh Nesimi, Seyit Onbaşı, Molla Nasreddin, Molla Câmi, Molla Gürani, Molla Fenari, Molla Penah Vakıf, Keçecizade İzzet Molla, Müçtehit İmam Gazali, Şeyh Küşteri, Şeyh Galip, Derviş Yunus (Emre) gibi isimler ve sayamayacağımız nice isimler düşünüldüğünde eleştirilene konu olan din adamlarının sahte, riyakar, sığ, ham sofular vb. olduğu açıktır. Yunus'un ifadesiyle:

“Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver onları
Bana seni gerek seni”

diyemeyip işin özüne inemeyen, derinliğini kavrayamayan ham sofular hedeftedir.

Kendi çıkarları için itaatkarlığı ön plana çıkaran hakikatsiz din adamlarını, mizah ve hicvin değerini daha iyi anlamak için skolastik kilise düşüncesine bakmakta fayda vardır: “Ortaçağ ideolojisi, çilecilik, kasvetli kadercilik, günah, ceza, ıstırap, baskıcılık ve sindiriciliğiyle feodal rejimin karakterini, hoşgörüsüz tek yanlı ciddiyet havasını içerisinde barındırıyordu.” (Bahktin, 2001, s. 93, akt. Avcı, 2003)

“İsa, Ortaçağ boyunca ağırbaşlı, ciddi ve mağrur bir peygamber olarak tanımlandı. Kilise, acı, sefalet ve yoksulluk dolu bir yaşam sonunda ebediyette neşeli kahkahalar vaadediyordu. Bunun için Din ve İsa ciddiyetle ayakta durmalıydı. Aşırı gülme dikkati dağıtır, kargaşaya yol açabilirdi. İsa bu nedenle hiç gülmezdi. Gülmesi demek insanların Tanrının kelimelerinden kopması demektir. Buna rağmen Ortaçağ kilisesi, kutsal

yortularda deliler karnavalına izin veriyor, karnavalda tüm Hıristiyanlığın kültürü ve ideolojisinin karşıtı olan insanın ikinci doğası bedensel düzeyde özgürce varoluyordu.”

(Avcı, 2003)

Ortaçağ'daki karnavalların misyonunu, şark kültüründe ise beşeri kelimelerin en etkilisi kabul edilebilecek olan şairlerin hicivleri yüklenmekteydi. Bu hicivler özne/şairin varlığını toplumsal varlıkla bütünleyip sahtekar düşmanlara ok gibi yağıyordu. Sahtekar din adamları bir çok şair tarafından eleştirilir. Sahtekar ve ilmiyle amel etmeyen din adamlarını halkına ve kendine düşman gibi gören ve onları hicveden şairlerden biri 12. Yüzyıl şairi **Xaqani Şirvani'dir**. O “*Düşmənləri Tənqid*” adlı şiirinde onlardan şikayetçidir ve hicvettiği kişileri eşeğe benzetmekten çekinmez. Bu yedi başlı, dört ayaklı düşman ejderhalar yeri-göğü inletmektedir. Bu dinden çıkmış murdarlar dinin düşmanıdır aslında çünkü onlar esasında dindar olmayıp dincidirler, din satarlar ve “*İşdə zındıqlar kimi icad edərlər fitnə, şər.*” (Şirvani X. , 2004)

İnsanları kandırıp korkuttukları halde kendileri en korkutucu gelebilecek ölümden, hesaba çekilmekten, insanlardan da korkmaz, çekinmezler:

“Bir neçə eşşəkdən deyim sizə mən,
Dad çəkir onların yer-göy əlindən.
O murdar uşağı qaşqabaqlıdır,
Həm də yeddibaşlı, dördayaqlıdır.
Hər zaman o murdar uşağı murdar,
Sözümdən yüz bəzək oğurlayırlar.
Çirkin sözlərinə qatırlar onu,
Şər bazarında satırlar onu.”

(...)

“Bu mülhüd eşşəklər düşməni-dindir,
Din satıb, deyirlər meydan bizimdir.
Hər zaman "Ələmət"⁷ deyib, dururlar,
Heyf ki, "əlmovtdan"⁸ uzaqdır onlar.
Mənim sözlərimi yaxşı dinlə bir,
Əlmövtun özü də ölüm deməkdir.
Daima düzlükdən dəm vursalar da,
Əyrilik görərsən yalnız onlarda.
Onlar alçaqlara çox alçalıblar,
"Dal"⁹ kimi, "nun"¹⁰ kimi əyri qalıblar.

⁷ İşaret, sembol.

⁸ Ölüm haktır kaziyesi.

⁹ Dal (.rılızay (irye) ırya pulo frah rib nednisebafla parA (د)

¹⁰ Nun (rılızay (irye) ırya pulo frah rib nednisebafla parA (ن Dal-Nun-Vav (د ن و) harfleri birlştirildiğinde Arapça, *denī* “aşağı” sıfatının kıyas hali olan *ednā* “daha aşağı” sözcüğünün dışilidir. Xaqani bilerek veya bilmeyerek böyle bir anlam da kastetmiş olabilir.

Onlar etibarda Kufə əhlidir,¹¹
Bağdad əhli kimi haça dillidir.”¹² (Şirvani X. , 2004)

Xaqani, 12. Yüzyılda yaşamış olmasına rağmen kendini ahir zamanda yani kıyamete yakın bir zamanda yaşamış olduğunu sanıp zamanında deccalların çokluğuna ve kurtarıcı bir mehdinin yokluğuna inanmış, ümidini yitirmiştir. Çağdaş yazarlardan Orhan Pamuk’un “*hepimiz onu bekliyoruz*”¹³ dediği ama bir türlü gelmeyen şahıs ya da şahs-ı manevi , İhsan Oktay Anar’ın da “*Büyük Efendi son kehanette mehdiyi beklemektedir.*”¹⁴ dediği kurtarıcı şahıs hep beklenmektedir:

“İndi din göyündə Dəccallar¹⁵ çoxdur,
Heyif ki, xilaskar bir Mehdi¹⁶ yoxdur.” (Şirvani X. , 2004)

İmadeddin Nesimî, ancak şeytanın bilebileceği bir gizlilikle mey içen ham sofuları, derviş olduğu hâlde beylik taslayan arif kişileri, İslam(din) davası güder görünürken aslında hristiyan olan kişileri (kafirleri) hicveder. O, *içi kafir dışı müslüman*¹⁷ olan ya da görüldüğü gibi olmayan kişilerle gerçek müslümanlar arasındaki tek fark boyunlarında haç, bellerinde zünnar olmayışıdır:

“Sûfi midir ol cām-i müseffâsma meşgul,
Pühâni içər eyle ki, şeytan bilir ancaq.

Abdal oluban beylik eden ârifi gör kim,
Bu seltenetin qedrini sultan bilir ancaq.

Nece kişiler de'vi-yi İslam edir, amma
Tek arada bir xaç ile zünnâr bulunmaz.” (Nesimi, 2004)

Nesimi, hırkasıyla insanları aldatıp riyakar zahitlerden şikayetçidir. Onları vahdete çağırır, ikili kimlikli olmalarını temizlenmesi gereken bir necaset olarak görür ve

¹¹ Kufə - Ərəb İraqının böyük şəhərlərindən biridir. Kufə əhli İmam Hüseyinə beyətə söz vermişdilər, lakin çətin ayaqda özvədlərindən üz döndərdilər. Bu zamandan Kufə əhli vəfəsiz, əhdini danan kimi işlənməyə başlamışdır. (Şirvani, 2004, s. 12)

¹² Bağdad əhli kimi ikidilli, peysərləri qalın, qıyıqqözlü iynəyə bənzəyən, çürük dəndənələri qan qoxuyan bu siyasət xadimlərini şair qüdrətli sənət dili ilə inkar edir, onları oğru, yaltaq, ikiüzlü adlandırır. (Şirvani, 2004, s. 12)

¹³ Kara Kitap

¹⁴ Puslu Kıtalar Atlası

¹⁵ Dinî inanışlara görə kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak olan yalancı ve kötü yaradılışlı kimse. (<http://www.tdk.gov.tr>)

¹⁶ Doğru yolda olan, hidayete ermiş olan(<http://www.tdk.gov.tr>)

¹⁷ Yunus Emre’ye ait bir söz.

birlikle arınmalarını tavsiye eder. Zahidin fetvasıyla haksız yere derisi yüzülse bile şikayetçi değildir:

“İy hırka giyen yol urucu zâhid-i zerrak
Şirkünden arın hırkanı gel vahdete bandur.
Fitvasından zahidin nâheq meni ger soyalar,
Qem değil senden- şehâ, görcek damarlar ağrımaz.” (Nesimi, 2004)

Nitekim sahtekar zahitlerin safsatasıyla haksız yere derisini yüzdüler. Lakin doğru bildiği hak ve hakikat uğruna derinin bedenden ayrılması tahammül gösterilebilir bir büyüklüktür, onlar acı çekmez; onların canı ağrımaz. Zahidin bir parmağını kessen, Hak yolundan dönüp kaçar. Gerçek âşığı ise baştan ayağa yüzseler, şikayet etmez:

“Zahidin efsânesinden soydular nâhaq meni,
Heq bilir senden, şehâ, sâhib nezerler ağrımaz.

Zahidin bir barmağın kessen dönüb Heqden qaçar,
Gör bu gerçek âşığı serpâ soyarlar, ağrımaz.” (Nesimi, 2004)

Kaba sofular ene-l hak şairine "güzeli sevme" deseler de şair kaba sofunun bu fikrine aldrış etmez hatta yanlış bulur. Kaba sofu iki yüzlülük yapar ve aşkı inkâr eder. Kaba sofunun bu hile, iki yüzlülüğü ve “aşk imiş her ne var alemde” hakikatini bilmeyişi başa belâdır:

“Didi zâhid mene kim, sevme xûbu,
Xetâdır zahidin fikri, xetâdır.

Riyâ-yi zâhid eyler eşqi inkar,
Belâdır zahidin zerq ü riyası.” (Nesimi, 2004)

Kasım Bey Zakir, ilmiyle amel olmayan, sözde dindarları eleştirenler arasındadır. “Bax” redifli hicviyesinde ikiyüzlü ruhanilerin hayatlarıyla inandıkları arasındaki tutarsızlığı keskin bir üslupla dile getirir. Mollanın imanıyla olan çelişkisi, sağ ve sol gibi birbirine zıttır. Gerçek ilmi tahsil edip halkı için cehd etmek yerine keyfine bakar. Gaye-i hayali olmadığından zihni benliğiyle meşgul olur. “*Qeyd edək ki, Zakirin əsas tənqid hədəflərindən biri də ikiüzlü ruhanilər və mollalar olmuşdur. O, riyakar ruhanilərin və mollaların cürbəcür vasitələrlə avam rəiyyəti aldatmalarına, müxtəlif təriqətlər altında müsəlmanlar arasında təfriqə salmalarına qarşı çıxmışdır. Maraqlıdır ki, Zakir belə məzmunlu şeirlərinin bir qismini məktub şəklində M.F.Axundzadəyə göndərmişdi. O, həmin məktublardan birində yazırdı:*” (Köçərli, 2005)

“Üləmələr üz döndərib xudadən,
 Usanmaz bir ləhzə cövrü cəfadən.
 Başı əmamməli seyyid-molladən,
 Taətdə övladır o qatmaqurşaq.” (Zakir, 2005)

“Sürəhi solunda, badə sağında.
 Məzə qabağında, mey dodağında.
 Çəşmə kənanda, çay qırağında
 Əmmameyi-seyyid, mollaya bir bax.” (Zakir, 2005)

“*Üsuli və Şeyxi Təriqət Mollaların Həcvü*” şiirində Zakir, şeyh kılığındakı mollaları eleştiri oklarına tutar. Bu İslam’ın asıl ruhundan fersah fersah uzak olan kişiler bütün Azərbaycan’da manevi hercümerce sebebiyyət verməkdədir. Onlar ki elif-be’yi okumakla kendini alim sayan, ebced hesabından¹⁸ ve ebcedin kendilerine bakan yönlerinden habersizlərdir:

“Hərcü mərc eylədilər məzhəbi-isna-əşəri,
 Etdilər zirü zəbər bargəhi-iymani.

Hər əlif-bey oxuyan adını ruhani qoyub,
 Bilməz öz əbcədini, ruha çəkər suhani.” (Zakir, 2005)

Azərbaycan mütefekkirlərinə görə bu sözde mollalar kendilerini imam/önder kabul edip Allah’ın adını kuru kuruya kullanmakta kendilerine çıkar sağlamaya çalışmaktadırlar:

“Bişü kəm xaliqü məxluqdə bir fərq gərək,
 Eləsən nik nəzər bunda təfavüt hani?

Bir quru isimdən özgə dəxi Həqqə nə qalır,
 Lənət olsun sənə, ey münkiri-həqq ruhani!” (Zakir, 2005)

Hatta öyle ileri giderler ki Hristiyanlık’taki gibi Allah’a insanoğlunu/kendilerini şerik ederler. Yani kendilerini Yaratıcı’yla bir anmakla üstünlük sağlamaya çalışırlar. Bu düşüncenin İslam inancına taban tabana zıt olduklarını ya bilmezler ya da menfaatleri gereği oralı olmazlar. Kendi nefisleri için dinde ıslahat yapmaya çalışır, okudukları ayetlerden habersiz, halkın manevi dirliğini bozan bozgucular aynı zamanda din düşmanlarıdır:

“Nə rəvadır ki, dəxi bir də edək Həqqə şerik,
 Biz imami, necə kim, qeyrilər İsa’ni.

¹⁸ Ebced Hesabı: Arap harflerinin her birinin sayısal bir değeri ve ona bağlı geliştirilmiş özel hesap.

İki Ta(n)rı yenə mümkünmü süluk eyləyələr,
Gərək on dörd yerə bunlar bölələr dünyani.”
(...)
“Bu nə qovğa, bu nə kavuş, məgər görməmişən
Oxunan vəqtdə sən sureyi-Ərrəhman?” (Zakir, 2005)

Kasım Bey, hayasız ve izzetsiz dərvişləri de hicveder. Çünkü onlar izzet-i nefislerini yitirmiş, yüz suyunu dökmüş, ahiret malını dünyada yemek isteyen nadan şahıslardır. Zakir, *Həyasız Dərvişlər Haqqında* hikayesinde koca bir dərvişin genç bir kadının evine dayanıp zorla, Hz. Ali adına yemek istemektedir. Bilmez ki kadın günlərdir açtır. Kadının da aç ve fakir olduğunu görünce yüzünü döker ve uzaklaşır. Şair kadının ağzından olayı şöyle nakleder:

“Verməyəne qaş-qabağın tökürsən,
Kiminin üstünə çomaq çəkərsən.

Qoyubsunuz adınız hərçəndi dərviş,
Dərviş ona derlər ola nikəndiş.” (Zakir, 2005)

Zakir’in eleştirdiği bir digər husus ise muharrem ayı ve dini merasimlərdir. Şaire görə doğru olmayan, yolunda gitmeyen, yanlış anlaşılan inançlar vardır. Bu merasimlərdən su-i istifade eden, halkı soyan, halka zarar verdiren mollalar insanların korkularından faydalanıp onları yönləndirmək və ellerində tutmaq istemektedirlər. Muharrem ayını ve Hz. Hüseyin’in şəhadətini aksi amel yapıp aslında dine zarar vermekte hatta mahiyetləri itibarıyla Hz. Hüseyin’in katillerindən daha günahkar və sorumludurlar. Şair Kərbela’ya gidenləri və oradaki fırsatçıları da eleştirir. Çünkü oraya gidip dönmək artık rant haline gelmiştir:

“Orucluqda şürbi-meyi-gülfamə,
Mahi-məhərrəmdə zinayə bir bax!” (Zakir, 2005)
(...)
“Qatili-imamsan, İbni-Ziyadsan,
Lazımdır eyləmək əlhəzər səndən.” (Zakir, 2005)

“Kərbəla yolunda qatır oğrusu,
Saf əlindən salıbdır məni, doğrusu.” (Zakir, 2005)

Zakir’e görə hurafe ve yanlışların kaynağı İslam dini değil sahtekar, hayasız, nefsine yenik kişilerdir. Şairin artık böyle durumları tahammülü kalmamıştır ve insanların şuurulanıp akıllanmasını istemektedir. “*Hər halda Zakir bir tərəfdən İslam dininə, bu dindəki Allah anlayışına, Qurani-Kərimə və digər məsələlərə bağlılıqla yanaşı haqq*

yolunu azmış riyakar ruhaniləri, təriqətləri də kəskin şəkildə tənqid etmişdir. Başqa sözlə, Zakir İslam dininin artıq riyakar ruhanilərin və despotik müsəlman rəhbərlərinin əlində oyuncağa çevrilməsi təhlükəsini görmüş və buna qarşı mücadilə etmişdir. Bizcə, Zakir də Bakıxanov, Vazeh, Qutqaşınlı kimi yeni nəsildə yenilkçi islami və milli ruhun oyanmasında mühüm rol oynamışdır.”

“Ülaməyə dersən föhşü latayıl,
Təriqi-islama deyilsən qayıl;
Bu hal ilə yenə çox əqli zayıl,
Gəlib eşiyinə zad istər səndən.” (Zakir, 2005)

Sahtekar din adamlarını eleştiren şairlerden biri de **Seyit Azim Şirvani**'dir. *Müctəhidin təhsildən vətənə müraciət etməyini Seyid Şirvani elə bir məharət və ustalıqla* (Köçərli, 2005, s. 38) ele almaktadır ki mütalaası okura haz vermektedir. Sözde / hakikatsiz müctəhit tekbirlerle karşılaşılır. O, ilmini tamamlamış, memleketine dönmüş ve elleri-ayakları öpülerek bir kahraman gibi karşılaşmıştır. Memleketine ulaştığında kurbanlar kesilmiş, ziyafetler-ihsanlar verilmiş, bir ev meydana getirilmiş ve güzel bir kızla da nikahlandırılıp dönüşü kutlanmıştır:

“Pişvaza çıxır səğirii kabir,
Ucalır ərş ə nale yi-təkbir
Ki, bu gün nayibi-imam gəlir,
Eyləyib elmini tamam gəlir.
Tökülür xəlq solü sağından,
Öpələr ta ki, əl-əyağından.
Ehtiram ilə şəhrə varid olur.
Yeddi gün məclisi dolur, boşalur.
Kəsilir hər tərəfdə qurbanlar.
Açılır babi-lütfu ehsanlar,
Bir gözəl qız nikah edib anə
Mələki eqd edirlə şeytana.” (Köçərli, 2005, s. 38)

Adeta bir gelin gibi nazlanarak mescitten içeri giren hakikatsiz molla, kendini ağırdan alır; süslü ve kurumlu havasıyla önce etrafı süzer, yeterince teveccüh gördüğüne kanaat getirdikten sonra başına takkesini koyar, boğazını riyakar insanlara has şekilde temizler, üstüne abasını giyer, eline asasını alır; sakallarında da kına vardır:

“Ta ki, məqsuduna yetişdi imam.
Məscidə naz ilə edər iqdəm.
Özünə əvvəl eyləyər zivər.
Bir gəlin təkki, axtarır şövher.
Gözünü sürmədən edər məkhul.
Bir zaman zinətə olur məşğul.

...
 Çiyinə saldı bir lətif əba,
 Əlinə aldı bir zərif əsa.
 Başda əmmamə, saqqalında həna.
 Barmağında üzük, əlində əsa.
 Var ayağında cüft nəleyni,
 Bil ki, peyğəmbərin budur qeyni.” (Şirvani, 2005)

Bu sahte mollalar her kim iseler din ile imanlarını az bir paha karşılığında satmakta ve “*Âyetlerimi az bir fiyatla, yani dünya menfaati karşılığında satmayın.*” (Bakara, 1/41) ilahi hükmüne zıt hareket etmektedirler:

“Ol Molla Məhəmmədi-Həsən kim,
 Satdı pula din ilə imanı.” (Şirvani, 2005)

Gerçek, bilgili, hakikatli, edepli, izzetli din adamlarına Seyit Azim’in sözü yoktur. “*Şeyxül-islam, ey həya kani/ Ki, sənə yoxdu dəhrdə sani/ Hikmətin əvvəlinci Loğmani/ Ömrün olsutı cahanda tulani/Dövlətü şövkətin tñüdam olsun/ İzzətin həm ələddovam olsun!*”¹⁹ (Şirvani, 2005, s. 368) Şirvani’nin bu dizelerden ve daha başka şiirlerinde din ve gerçek / hakiki din adamlarıyla alıp veremediği yoktur birçok şair gibi. Onun hedefinde sahtekar olanlar vardır. O sözde sahtekar mollalar gerçek din adamlarını kendilerine rakip görür ve onların doğru ruhaniler olmadığını yansıtmaya çalışırlar ki kendi yalan-yanlış sözleri revaç bulsun:

“Tazədən yazmışam özüm təfsir.
 Bir neçə səhv edibdi Beyzavi,²⁰
 Olmuşam cümlə onlara havi.
 Fəxri-Razi l’l²¹ qərini-raz deyil,
 Yazdığı rəmzlər tərəz deyil.
 Eyləyib səhv sahib i-“ Tibyan”²²
 Ruhdən bixəbərdü “ Ruhi-bəyan”
 Etməyib fəth Molla Fətullah,”²³
 Şeyxülislamdan bu əfzəldir.” (Şirvani, 2005)

¹⁹ Seyid Əzim Şirvani, Şeyxül-İslam Molla Əhmədə methiye yazar.

²⁰ B e y z a v i — (Qaziyi-beyzavi) — “Təfsiri-Beyzavi” əsərinin müəllifi, fiqh və şəriət elmlərinin bilicisi kimi tanınmışdır. XIII əsrdə yaşamışdır. Qurana ərəbcə şərh yazmışdır. (Şirvani, 2005)

²¹ F ə x r i - R a z i — (Fəxrəddin Razi) — fiqh, kəlam, təfsir, ədəbiyyat, hikmət, tibb, riyazi elmlər və s. bilicisi, 85 cildlik böyük elmi əsərin müəllifi. Hicri 544-cü ildə Rey (Tehran) şəhərində doğulmuş, 606-cı ildə Heratda vəfat etmişdir. (Şirvani, 2005, ed. Süleyman Rüstəmov)

²² “T i b y a n” — Törkcə yaçılmış bir təfsirin adı. (Şirvani, 2005, ed. Süleyman Rüstəmov)

²³ M o l l a F ə t u l l a h — (Kaşani) — Fiqhə aid bir neçə kitabın müəllifi. (Şirvani, 2005, ed. Süleyman Rüstəmov)

Türk hiciv edebiyatının seviyesine erişilmez bir şairi olan **Şair Eşref** de, zamanının padişahını, meşhur şahsiyetlerini, sadrazamlarını ve valilerini hicvetmekten âdeta zevk alırdı. Eşref zamanının padişahını ve özellikle çok beğenmediği belkide icraatlarını yanlış bulup şeyhülislamını hicven şöyle demişti:

“Değiştir Meclis-i Hâs-ı buyur erbâbını tâyin,
Ne olur Pâdişâhım halka karşı bir nümâyiş et.
Eğer, varsa bütün bir hey’eti tebdilde mahzur
Şeyhülislâm ile Hahambaşı’yı bâri tek becâyiş et.” (Yücebaş, 1976, s. 12)

Eşref devrinin ulema zümresini de şu kıt’asiyle hicvederken, sanki günümüzün belki de tüm zamanların gerçeğini de açıklamıştır:

“Seni tekfir eder mutlak, desen dünya yuvarlaktır
Döner dünya, o dönmez, çünkü sâbittir inâdında
Sorulsa hâce-i dana Selânik nerdedir bilmez
Bilir amma ki kaç tüy varsa Cibrîl’in kanadında” (Yücebaş, 1976, s. 12)

1891 Ukrayna/ Kiev doğumlu yazar Mihail Bulgakov kahramanı köpek olan bir roman yazmıştır. Adı “*Köpek Kalbi*” olan bu anlatıda sokak köpeği Şarik’in öyküsünü anlatılır: “*Dünya çapında bir bilim insanı olan Profesör Filipoviç, evine götürüp beslediği Şarik’i ameliyat ederek, er bezlerini ve hipofiz bezini adi bir suçlununkilerle değiştirir. Köpek arsız, yüz­süz, şehvet düşkün­ü ve kaba saba bir insana dönüşür. Şarik insan haliyle profesörün hayatını cehenneme çevirse de, Sovyet bürokrasisinde kendine bir konum edinebilecektir. Komünistlerin küçük burjuva değerlerinin üstünde yeni bir Sovyet insanı yaratma ideallerini hicveden ‘Köpek Kalbi’ Bulgakov’un en çok tartışılan yapıtıdır.*” (<https://www.kitapyurdu.com/>)

Bulgakov’dan 56 yıl önce Seyit Azim Şirvani “Şamaxı Babiləri Haqqında”adlı şiirinde hicvettiği kişinin reenkarnasyona uğrayarak ruhuna aşağılık bir köpek ruhunun musallat olduğunu söyleyerek onurunu düşürür:

“Nə səfahətdə ki, məmlüvv eləyib dünyanı.
Bu nə sözdür ki, çıxıb ruh girər it...
O sənin öz atanın ruhudur, ey moltani!” (Şirvani, 2005)

Köpek, edebiyatta sıklıkla karşılaşılan bir motiftir. Hem sözlü edebiyatta özellikle ata sözlerinde hem de klasik divan şiirlerinde bolca yer verilen bir hayvan ismidir. Nefi’nin “a köpek” adlı hicvi, Şirvani’nin “köpek oğlu”adlı hicvi örnek olarak gösterilebilir. Bu durum yani insanların çıkarıcı ve menfaatperest tutumu yine Seyit Azim Şirvani’nin “*Hacı ve Molla Ehvalatı*” (*Köpeye İhsan*) şiirini derhatır etmektedir.

Şair kahramanı köpek olan mükəmmel bir olay kurgusunu mesnevi biçimli hicvine ustaca yerləşdirir. Öyle ki bu arketipi Jung, sadakat ve yaranmaq olaraq ele alır. Şirvani isə sahte bir molla Şahsevenli bir hacı tərəfindən nasıl dönüş yaptığını anlatır. Köpeği ölen birinin onu kabristana gömeceğini duyan çıkarıcı molla asabilesərek mezarlığa gider, köpek sahibinin köpeğin vasiyeti gereği onu kefenleyip defnettiğini görünce daha da asabilesərek bunun İslam'da yerinin olmadığını söyler. Ama köpeğin ikinci vasiyyətini duyunca işlər dəyişir onun da bir yaratılmış hətta insanlardan ayrılmaması gerektiğini və əshab-ı kehfə yar olacağını söyler:

“Var idi Şahseven'de bir hacı, Şahseven'ler tamam möhtaci.	Sürüden tez ayırdı elli qoyun Dedi: - Siz bunları yol üstə qoyun.
Vardı Bozlar adında bir köpeyi, Qoyunun päsibâni, at kömeyi.	Öldü Bozlar, ah, sındı belim, Kaş gözündən bataydı cümle elim
Ezgezâ, bir gün öldü Bozları, Oldu Hacı onun ezâdâri.	Söyləyib siz cənabə əlli qoyun, Demişəm onları yol üstə qoyun.
Edibən qüsl, hazır etdi kefen, İzzet ilə götürdü çox yerden.	Qoyun adın eşitdi çün molla, Dedi: – Əhsən bu halə, nami-xuda!
Qazıb ehl-i qübûr içində mezar, Oldu medfûn qəbr ara Bozlar.	İt demə, ol dəxi bizim birimiz, Belə ölmüşlərə fəda dirimiz.
Verdi Bozlare yeddi gün xeyrat, İstedi heqqden ona hesenât.	Rəhməti-həqqə ol düçar olsun, Səgi-Əshabi-kəhfə yar olsun.
İt nedir, defn ü kefn ü qəbristan, Getdi elden şəriət ü Qur'an	Oxuyub sidq ilə ona yasin, Özü də saxladı onun yasin.” (Şirvani, 2005)

“Köpek/ a köpek/ köpek oğlu” redifli hicviyə yazanlar kervanında **Aşık Aliasker** de yerini alır.

“Kim dedi, meşədən gətir cüt oxu,
Dördünü yan-yana çat, köpək oğlu!
Heç kəs
Ərəb, türkmən, nə də tat, köpək oğlu!”
(...)
“Üstündən yorğanı sat, köpək oğlu!” (Ələsgər, 2004)

Yazı yazanda mollasının dövdüğü Mirza Aliəkber Sabir, münafık alimləri kıyasıya eleştirenler arasındadır. “Və'z Etdiyin İnandı, Sən Amma İnanmadın!” şiirində ilmiyə

amel etməyən riyakar kimseleri hicveder. Millet gaflet içinde kaldıkça mollaya düşən ninni söyleyip uykusunu derinləştirmektir. Millet fakirlik içinde kıvrandıqça mollaya hürmet artacaq, serveti çoğalacaq və şişmanlayacaktır:

“Və’z etdiyən inandı, sən amma inanmadın!
 Ya lil’əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!
 Yatdıqca xabi-qəflət ilə millətin sənin,
 Vəqf oldu layla söyləməyə xidmətin sənin,
 Hər gün genəldi daireyi-hörmətin sənin,
 El uğradıqca fəqrə, şişib sərvətin sənin,
 Millət arıqladıqca kökəldi ətin sənin!
 Rüşvət həramdır, dedin, aldın, utanmadın!
 Mal-i yetimə “od” deyə uddun da, yanmadın!”

 “Rüşvət həramdır, dedin, aldın, utanmadın!
 Və’z etdiyən inandı, sən amma inanmadın!” (Sabir, 2004)

Sabir’in yukarıdakı dizelerle təsvir etdiyi ilmiylə əmil olmayan, haldın gafletindən istifadə edip haldın uyumasına yardımcı olan, insanlar fakirleştikçe zenginleşen, “rüşvət haramdır” deyip rüşvət almaktan utanmayan, yetim hakkı yiyən onursuz, karaktersiz insan tipolojisidir. İşin ən gərip tərəfi isə söylediklərinə kendi inanmamasıdır. “*Bakıda Bir Kənddə Mühavirə*” adlı şiirində sıkça başvurduğu kurgu-diyalog yöntemiylə köylü (kəndli) ilə axund’u ustaca konuşturur. Sabir, farklı edebi sanatları özellikle kinaye, tariz, ironi gibi mecaza dayalı söz sanatlarını şaşırtmalara, tezata ve beklenmezliklere büründürerek maharetle verir. Bu muhaverede eğitimsiz olması gereken köylü akıllı, bilgili, hoşgörülü, farklı disiplin ve epistemolojik kaynaklara açık iken; eğitilmiş ve okumuş olması gereken axund/molla ise bağınaz ve cahil olarak verilir. Diyalogda köylü, axunda her an ve her türlü ilmin okunması gerektiğini Kur’an’ın emrettiğini, mezhep kısır döngüsü içindeki bilgilerin eksik veya yanlış olabileceğini söyler; axund ise farklı kaynakları değil ancak Şia kaynaklarının doğru olduğunu, diğer kitap ve kaynakların muteber olmadıklarını, hurafe dahi olsa kendi görüşüne yakın olan isimlerin tercüme ve görüşlerine inanacağını söyler:

“Kəndli:
 — Denilir, elm oxuyun, sözləri hər anda bizə,
 Bunu təsdiq ediyor ayeyi-quran da bizə,
 Axund:
 — Hansı qurandır o ki, onda yazılmış bu xəbər?
 Şiə mollası yazan türkiçə quransa əgər,
 Mən onun yazdığı qurana yavıq durmayıram,
 Maşa ilə yapışib, əl də belə vurmayıram.

Kəndli:

— Xub, buyur sünni yazan bir neçə təfsiri oxu,
Elmin icabı üçün ondakı təqdiri oxu!

Axund:

— Ox, apar bir yana at sünni yazan təfsiri!
Başına dəysin onun tərcüməsi, təhriri!
Bizlərə molla filankəs yazan asar gərək!
Biz olaq ondakı məzmunə xəbərdar gərək!

Kəndli:

— O yazıb: yer öküzün buynuzu üstündə durur,
Biz gərəkdir inanaq ki, kişi boylə buyurur?!

Axund:

— Buna şübhən də var?

Kəndli:

— Əlbəttə, inanmam bu sözə!

Axund:

— Nələtulla, a gavur, şəkk ediyorsan öküzə?!” (Sabir, 2004)

Mirza Aliəkber, dünya görüşü, felsefesi, həyatı-dini algılayışı, devlet ve millet anlayışı vs. bakımından değil Azərbaycan ve Türk dünyası edebiyatlarında belki dünya edebiyatında ender şairlerden biri olsa gerekdir. Beləğatın manzum həmen her formunu ustaca kullanmakla kalmaz yeni formlar geliştirir. Yukarıda bahsedildiği gibi zıtlıkları, gözümüzün önünde olup da fark edemediğimiz manaları, analitik ve şüpheci kişiliğiyle satirik şiirin olanaklarını birleştirmeyi becerir.

Septik düşünce yapısı, coğrafya ve medeniyetleri okuma biçimi, toplumu kılcal damarlarına kadar tanıyor olması onu farklı kılan özelliklerindedir:

İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun,
Osmanlı deyir ki, millət azad olsun,
Zahid nə deyir? Deyir ki, qarnım dolsun,
İranlı da, Osmanlı da bərbad olsun!

Tacir arayır ki, bir ticarət yapsın,
Amil çalışır bu yolda xidmət yapsın,
İş mollalarıdır ki, çalsın-çapsın,
Yatsın, dursun, qüslü-cənabət yapsın.” (Sabir, 2004)

Tasavvuf edebiyatının öncülerinden **Yunus Emre**, çağları aşan insan sevgisiyle dolu sesiyle her devirde varolagelen istismarcıları özellikle din istismarcılarını saf ve duru Türkçesiyle ne kadar da belığane eleştiriyordu:

“Dervişlik baştadır, tacda değildir.
Kızdırmak oddadır, sacda değildir.

Eğer bir müminin kalbin yıkarsan
Hakka eylediğın secde değildir.

Ararsan Allah'ı kalbinde ara.
Kudüs'te mekke'de hac'da değildir.

Kabul et Yunus'un ergen sözünü.
Tezcek gelir başa, geçte değildir."

Türkiye Türkçesinin büyük halk ozanı **Dertli** (1770-1847) saz çalıp türkü söylemeye kızan din adamlarına çatmıştır. Özellikle saz çalmayı, şeytan işi olarak görenlere verdiği cevap malumun ilamı olarak hatırlanabilir :

“Telli sazdır bunun adı	Venedik'ten gelir teli
Ne ayet dinler ne kadı	Ardıç ağacından kolu
Bunu çalan anlar kendi	Be Allah'ın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde	Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun nesinde”

19. yüzyıl saz üstadlarının en önemli temsilcisi, Azerbaycan aşık edebiyatının klasiklerinden biri olan **Âşık Alişker** (1821) de halk edebiyatı sahasında rehber olduklarını zannettikleri halde yoldan çıkmış din adamlarını eleştiriyordu.

Aleşker, daima yüce dinimizin ilkelerini takip eden; *“həqiqəti, təriqəti, şəriəti, mərifəti dəqiq bilən”* (Ələsgər, 2004, s. 16) her zaman Yaratan'a ibadet eden ve herkesi inanmış, hakikatli birer Müslüman olarak görmek isteyen bir hak aşığıydı. Din adamlarının halka karşı ne kadar sorumlu olduğunun, rehber olduğunun farkındaydı. Bununla birlikte bu hakikat sevgilisi, bazen dinimizin savunucusu ve öğreticisi olan mollaları, ahundları ve diğer din mensuplarını yoldan çıkmış, yolunu şaşırılmış, nefsinə uymuş gördüğünde ise onları taşlamaktan bir an geri durmamış; tereddüt etmemiştir. Şair asıl dindarlığın dilde, statüde, zahirde, kışır(kışır)da değil; gönülde, batında, lübde olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla kendisinin samimi, imanlı ve etkili sözleri sözde mollaları vb. yola getirebilirdi. *“Odur ki, nə “şeytan olan” mollalar, nə “lotu çıxan” məşədi-kalvayılar Aşığın tənqidindən kənarında qalmamışlar. Böyük sənətkar belə şeirlərinə görə onu məzəmmətləyən din xadimlərinə verdiyi cavabda deyirdi:”* (Ələsgər, 2004, s. 16)

“Məzəmmət eyləmə mən binəvanı,
Sahibi-səltənət, ey gövhər kanı.
Mənim sözüm yoldan çıxan mollanı,
İnşallah, qaytarar, müsəlman eylər.” (Ələsgər, 2004, s. 16)

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmış, hiçbir dine olumsuz yaklaşmamakla birlikte saygı gösteren, bütün peygamberlere hürmet eden bununla beraber: *“Kəbə qıblam, dinim – Məhəmməd dini”* (Ələsgər, 2004, s. 16) diyerek müslümanlıkla övünen bir hak

ve halk aşığıdır Aşık Aliasker. Yoldan çıkan din hizmetkarlarını- ibadətə meşğul olsalar da dini derslər almış olsalar da- gerçək müslüman olaraq qəbul etməyən Aşık Aliasker, gerçək müslümanı: *ən nəcib, ən yüksək müsbət insani keyfiyyətləri öz şəxsinə cəmləşdirən, dinimizin buyurduqlarına həssaslıqla əməl edən adam* (Ələsgər, 2004, s. 16) olaraq görməkdədir:

“Mən istərəm, alim, mömin yüz ola,
Meyli haqqa doğru, yolu düz ola,
Diliylə zəbanı üz bəüz ola,
Ələsgər yolunda can qurban eylər.” (Ələsgər, 2004)

Aşık Aliasker də bir çox şair və yazar kimi ya da öz eleştiri yapabilen bir çox insan kimi ders aldığı, besləndiyi, feyziyə olduğu halde elebetteki yanlışlıqları eleştirmeliydi şairlərdən beklənən də buydu. Nitekim Aşık Aliasker ilk gənçlik yıllarında *“mollaların hədislərinə, dərvişlərin nağıllarına, aşuqların söz-söhbətinə qulaq asmadan doymazdı.”* (Ələsgər, 2004, s. 16) buna rağmen dəyişən və bozulan hər ne varsa şairin hədəfindəydi. Şair *“Qalmadı”* koşmasında:

“Allah, Məhəmməd, Əli!” deyənlər,
Pozuldu qurğular, mizan qalmadı.
Zamana bəd gəldi, insan bic oldu,
Seyiddə, mollada iman qalmadı.” (Ələsgər, 2004)

Şair *“Çixibdi”* və *“Olsun”* adlı koşmalarında olması gerekenin aksinə yəni şeytan və şeytanî işlərlə mücadele edip avamı uyandırmak, teyakkuza keçirmək şöylə dursun kendileri şeytanlaşmış, serseriləşip ilimden uzaklaşmış, yoldan sapıp şeytanlaşmışdır:

(...)
Molla şeytan olub, axund şeyitbaz,
Məşədi, kalvayı lotu çıxıbdı.”

“Axund gərək əyri yola getməsin,
Haqqın kalamına yalan qatmasın,
Heyvana dolaşib, övrət tutmasın,
Alimdə də gərək etibar olsun.” (Ələsgər, 2004)

Aliqulu Qəmküsar, *Molla Nəsrəddin* dergisində 1909 yılında yazdığı *Axund* şiirində imameyi başına koyan herkesin doğru/hakikatli bir dindar (din adamı) olamayacağını, hakikatte yaptıkları işin İslamı/şeriati maskara etmək olduğunu, böyləliklə cəhalete aşık olduklarını göstərdiklerini, milleti də esarete attıklarını, gerçək din adamı/axund olmanın ilkesel olaraq kendi menfaatlerini milletin/dinin menfaatlərinə fəda etməyi

gerektirdiğine ve bunların başırlamama durumunda milletin (Alem-i İslam'ın) milletler içinde zelil ve hakir olacağına inanır. Mizansızca yalan yanlış uyduran, ifrat örnek ve benzetmelerle ya da makam ve muhatabı farklı olan olaylarla başka olaylar arasında tutarsız bağ kuran, gelişigüzel kaynaksız konuları Allah'a ve peygamberine mal eden böylece milleti bilimden, ilimden, akıldan fakr-u zarurete atan ahundlar ancak düzmece kişilerdir.

“Qoydun əmmamə başına, dandın həqiqəti,
Alat-həcvü məsxərə qıldın şəriəti,
Udvan olub ülumə, sevdin cəhaləti!
Saldın əsarət altına biçarə milləti,
Dinin fədayi-dirhəmə dınar edən axund,
Millətlər içrə millətini xar edən axund.
(...)
Ey mənberi-peyğəmbəri murdar edən axund,
Ey millətin işiq gözünü tar edən axund.” (Qemkusal, 2006)

Şair, peyğamberimizin ezeli ve ebedi hitap yeri olan minberi kirleten, dünyevi işlere alet ederek halkı soyan axund ve mersiye okuyanlara sabretmek gerektiğini söyler:

“Mersiyəxan gündə çıxma mənberə,
Xalqı soya, düşməyə esla yerə,
Tab elə, döz böylə yaman günlərə,
İncime, səbr et, bu da, yahu, keçər.” (Qemkusal, 2006)

2.1.2. İslam'ın Doğru Anlaşılmasını Hiciv

Satirik şairlerin çoğu İslamiyet'e ve ahkamına derinden bağlı ve saygılıdırlar. Onların dinin özüne ters düşen düşünceleri yok gibidir. Bir çoğu aynı zamanda sağlam bir dini eğitime sahip kişilerdir. Kur'an, hadis, fıkıh, siyer, İslam tarihi, peyğamberler tarihi vs. bildikleri şiirlerinden anlaşılmalıdır. Mesela, Nesimi bazı tarikatlarda üstad kabul edilir, Xaqani Şirvani, Zakir, Seyit A Şirvani, Sabir, Aşık Aliasker vb. bir çok din aliminden daha derinlikli ilme sahip isimlerdir. Örneğin, Seyit Azim bir şiirinde:

“Tazədən yazmışam özüm təfsir.
Bir neçə səhv edibdi Beyzavi,²⁴

der ki bu ne denli ilme sahip olduğunu, din ilminde de otorite olabileceğini gösterir mahiyettedir. Kaldı ki Şirvani, açtığı mekteplerde dil ve edebiyat derslerinin yanı sıra

²⁴ B e y z a v i — (Qaziyi-beyzavi) — “Təfsiri-Beyzavi” əsərinin müəllifi, fiqh və şəriət elmlərinin bilicisi kimi tanınmışdır. XIII əsrdə yaşamışdır. Qurana ərəbcə şərh yazmışdır. (Şirvani, 2005)

şeriat dersleri de veriyordu. Dolayısıyla bu şairler, problemin temel kaynağını İslam'da değil İslam'ı yanlış anlamada görür. İslam'ı farklı ve yanlış anlamaya sebep olanların başında elbetteki sahtekar din adamları gelir. Merhum **Mehmet Akif Ersoy'un** bu meyanda çok şiiri vardır. Onlardan biri:

“İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için.”

ile başlayan şiiridir. Akif'in İslam'a ve Kur'an'a inamı tamdır. Ona göre bütün dünya İslam'a muhtaçtır:

“Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı.”

Xaqani Şirvani, yüzyıllar öncesinden dinimizi anla(ya)mayanlarda görür sorunun kaynağını:

“Bu mülhüd eşşöklər düşməni-dindir,
Din satıb, deyirlər meydan bizimdir.” (Şirvani X. , 2004)

Nesimi, İslam davasında bulunan bazı kişilerin sözde Müslüman olduklarına inanır; gerçekte gayr-i müslümlerle farklarının boynunda haç, bellerinde de zünnarın olmayışdır:

“Nece kişiler de'vi-yi İslam edir, amma
Tek arada bir xaç ile zünnâr bulunmaz.” (Nesimi, 2004)

Kasım Bey Zakir de bütün kavga ve kargaşanın kaynağını ilk emri 'oku' bir dinin yeterince ve sistematik/analitik okunmamasında dolayısıyla kendi kutsalını anlayamamada görür:

“Bu nə qovğa, bu nə kavuş, mægər görməmişən
Oxunan vəqtdə sən sureyi-Ərrəhman?” (Zakir, 2005)

Aliqulu Qəmküsar, *Hacılar* redifli hicviyesinde muhtemeldir ki birden çok hacca giden, her şeyi hacca gitmekte gören, ailesini, yakınlarını ve milletini tamamıyla unutan hacılara seslenmektedir. Nida sanatına başvuran şair; hacca gidip tavaf etmeyi ve kabeyi ziyaret etmeyi dinin esaslarından saymakla birlikte daha bilinçli ve millete karşı hamiyetli olmaya çağırır. Ona göre vatan evladı aç kalmışken hacca gitmek (belirli bir maddi olanak istediğinden) çok da akıl karı değildir. Şairin haccın farziyetine, hamele-i arşın kabe-i şerife inmelerine inanmasını söylemesiyle birlikte; haccın fakirlere değil

zenginlere düşmesi, her zaman değil hayatta sadece bir kere²⁵ ifa edilmesi, İslam'ın da temel şartı olduğu düşünöldüğünde eleştirdiği hacıların varını yoğunu oraya yatıran, oradan başka yer umrunda olmayan, çevresine faydası dokunmayan insanlar olduğu varsayılmalıdır:

“Hacılar, ay hacılar, can sizə qurban hacılar,
Ərəb eylər sızı hər ilbaşı talan, hacılar.

(...)

Kəbə vacibdi müsəlmanə bə fərmani-rəsul,
İşbu fərman nə gözəl şeydi kim eylərsə qəbul,
Mən müsəlman demem ol şəxsə edə bundan üdul,
Ərş hamilləri hem Kəbeyə eylərlə hülul,
Hacılar, ay hacılar, ay hacılar, hacılar,
Qövmi-qüttali-ərəb verdi size vay, hacılar!

(...)

Kəbəniz düzmü, əgər ac yata övladı-vətən?
Hacılar, ay hacılar, ay evi viran hacılar,
Gündə min dəfə içər aileniz qan, hacılar!

Qəmküsar; kabenin müsəlmanlar için önemini/hökmünü, hükme inanmayanların mürtəd ve yalancı olduklarını yinededikten sonra kebeğe gitmenin hacılara rahm (yardımseverlik/merhamet) kazandırması gerektiğini, bu hasiyeti kazanıp insanlara yardım edenlere ise zaten kabenin lütuf edileceğini söyler:

“Kəbənin hökmü müsəlmanə, əvet, cazibdir,
Mənce bu hökmü danan mürtəd, həm kazibdir,
Kəbədən siteyi-erham sizə vacibdir,
Verseniz sileyi-ərhamə əgər nan, hacılar,
Kəbəni lütf edəcəkdir sizə yəzdan, hacılar!” (Qemküsar, 2006)

2.1.3. Eğitimsizliğin, Cahilliğin, Avamlığın, Nadanlığın Hicvi

Toplumların gelişmişliği ile eğitim seviyeleri arasında pozitif bir bağ/paralellik vardır. Aynı paralellik inanç üzerinden yani gelişmişlik ile inanç/iman bağıntısı gerçekçi olmayan bir bağıntıdır. Avrupa ve Amerika ile İslam ölkeleri bu görüşe en iyi kanıttır. İnanç ile eğitim/bilim arasında bağ kuramayan toplumlar geride kalmaya mahkumdurlar. *“İnanç ile bilgi arasındaki kopukluk, günümüzdeki zihinsel kargaşanın çok belirgin özelliği olan bölünmüş bilincin bir belirtisidir. Sanki iki ayrı insan, aynı*

²⁵ Peygamberimiz hayatında sadece bir kez hac yapmıştır.

konu üzerinde, ikisi de kendi bakış açısından, iki ayrı düşünceyi ileri sürmektedir.”
(Jung, 1999, s. 97)

Büyük Azerî şairi **İmadeddin Nesimî** ki onun şiirlerinde tasavvufî ve Hurufîliğe ait fikirler, zamanın hakim ideolojisine karşı yöneltilmiştir. Derisi yüzüldüğü halde “*Ağrımaz*” şiirini haykıran ölümsüz şair döneminin iki yüzlü ve hilekar insanlarını, bilgiye rağbet etmeyip bağnazlaştıklarını, bilgi ile inanç bağını kuramadıklarından kendi aydınına yabancılaşıp benlik bölünmesi yaşadıklarını, fazilet ve ilmin müsterisiz kaldığı bir zamanı anlatır. İlim ve iman ehlini yalanlayanların ancak dev ve şeytan kılıklı insi şeytanlar olabileceğine inandı:

“Zerq ile riya üste kesâd eyledi fezli,
Elm ehline bir rövneq-i bâzâr bulunmaz.
(...)
Suretin münkirine elmle î mân ehli,
Âna kim, div ile şeytan dediler, gerçek imiş.” (Nesimi, 2004)

Vahdet-ül Vücut şairi feleğin cahil, nadan ve hadd bilmezlerden yana olup avamlarla ittifak etmesinin ilim ve fazileti karşılıksız bırakacağını şöyle ifade etmişti:

“Çün çerx-i felek câhül ü nadan sever oldu,
Bes lâcerem uş fezle xirîdâr bulunmaz.” (Nesimi, 2004)

Seyit Nesimî, çağları aşan sesiyle ilmin, irfanın önemini haykırmıştı. Alemin sultanı (meliki) Çin’e hükümdar olmakla değil bilgiyle, ilimle, irfanla mümkündü şairin nazarında. Çünkü insanı asıl yücelten ilimden başka bir saik yoktu. Şair biliyordu ki malı kişi korurken ilim, sahibini korur ve azizleştirirdi:

“Gel ey sultan-ı âlem arif ol kim
Melik manîde ârifdür ne Fağfur.” (Nesimi, 2004)

Nesimi gaflette olanları uyandırmak istiyordu. Marifetten habersiz olan dikkatsizleri sarsıp ayılmaktı amacı. Fani hayattan yüzlerini çevirip ilimle, marifetle Baki olmaya, Hakk’a, çağırıyordu:

“Ey özünden bîxeber, qâfil, oyan,
Haqqa gel, kim haqq deyil batin, oyan.
Olma fânî âleme mail, oyan,
Me'rifetden nesne qıl hâsil, oyan.” (Nesimi, 2004)

Fuzûlî her ne kadar, aşkı ön plana çıkarıp ilmi geri planda bıraksa da ilimsiz şiiri temelsiz bina gibi görür aslında. Fuzuli gibi aşk ve ıstırap şairleri için muhabbet kainatın varlık sebebidir. Kainatta her şey muhabbet cazibesıyla birbirine bağlıdır.

Bütün bunları bilmek yine ilme/bilmeye bağlı olduğundan aslında önemli olan belkide aşkı anlamının yolu ilimden geçer:

“Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak”

Hicvin konusu geniş olmakla birlikte cahilleri hedef alan hicivler de sözkonusudur. **Xaqani Şirvani** yüzyıllar öncesinde yaşamış olsa bile şair olmanın verdiği vecdle çağları aşan sesiyle sözlerine kutsiyet atfeder, rakip tanımaz ve kendini şairlerin peygamberi gibi görür. Onların sözleri karanlıkları aydınlatacak, muhtaç gönüllere umut olacaktır:

“Şəriyyətin qıt olduğu bu əyyamda, aləm bilir,
Ac qəlbləri qonaq edən mənəm şirin lisanımdır.

Hər axmağın hərzəliyi incitməyirəsla məni,
Bu dünyada yoxdur tayım, meydan mənəm meydanımdır

Mənəm mənə yaratmaqda şairlərin peyrəmbəri,
Söz möçüzü varsa əgər, bu gün mənəm bəyanımdır.”(Şirvani X. , 2004, s. 121).

Xaqani, “*Paxılları Məzəmmət*” şiirinde ise cahil kişilerin hokkabaz gibi yalan dolanla iş gören kişiler olduklarını, imtahan edildiğinde ise gerçeğin ortaya çıkacağını söyler:

“Hoqqabazlıqdır işi başdan-başa cahillərin,
İmtahan et, yox bilik onlarda bir şagird qədər.” (Şirvani X. , 2004)

Seyit Azim Şirvani, Xaqani'den yedi asır sonra gelse de sözleri, duygu ve düşünceleri neredeyse aynıdır. “*Alimləri Məzəmmət Edən Cahillərə*” adlı, “*Bu Gün*” redifli satirik muhammesinde cahilliği alabildiğine eleştirir.

O da, hayatını cahilliğin yok olmasına ilmin ve bilimin bütün ülkeye yayılmasına adar; eğitimsizliğe adeta peygamberî bir yolla savaş açar. Kendini Şirvan'ın semavi olarak gönderilmeyen bir nebisi gibi görür ve her gizliliği aşkar etmek ister. Saklı kalmış her hakikati faş edip açmak ister halkına:

“Mən də peygəmbəri-namursəliyəm Şirvanın .
Ki, gərək zahir edəm şənini hər zişanın,
Faş edəm rəmzini həqdən yetişən fərmanın,
Saqiya, yoxmu əyağında meyi-rümmanın,
Şəhri qıl badə ilə cənnəti-ənhar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 7)

Cahilliği yok etməyi, karanlıkları yakmayı; bir tebliğ, bir risalet davası gibi görür ve gerek halkına gerek de aleme ulaştırmak ister:

“Mən gərək aləmə təbliğ qılam sübhü məsa,
 Ərşdən həq mənə təbliğə qılır faşi-nida –
 Ki, əgər eyləməsən xəlqə bu təbliği əda,
 Olmayıb xəlqə risalət dəxi izhar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 7)

Şirvani, sözlərini etkili kılmak için Kur'an'da cahillikle ilgili olan ayetlerden iktibaslarla bulunur, Kur'an'ın dünyadaki sırları açtığı gibi şairlere(kendisine) de cahilliği dağıtmak için sırları açmak gibi bir misyon yükler:

“Olacaqdır o şəhin ziddi "zəlumən və cəhul",
 Açılır aləmə məxfi olan əsrar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 8)

Şirvani, kendini(şairleri/aydınları) ‘mevla’ olarak yani terbiye edici bir sahib gibi görür ve mevlalığını Hz. Ali'nin mevlalığına dayandırarak perçinlemek ister. Nitekim Hz. Ali'nin mevlalığı Hz. Peygamber'e , o da Hüda'ya dayanmaktadır. Şirvani, böylece kendini bu ulvi silsilənin bir varisi olaraq algılar və "Bixxi bixxin ləkə mövla" hadisesinə telmihte bulunmaq suretiylə sözlərinə ilahi bir kuvvet katmaq istər:

“Dedi: Hər şəxsə ki, aləmdə mən olsam mövla,
 Ona mövladü Əli, ol şəhi-mülki-məna,
 Ona nasir olana nasir ola bari-xuda,
 Hasidü düşməninə düşmən ola rəbbi-səma,
 Bu duanı elədi Əhmədi-Muxtar bu gün.

Tutdu bir xeymədə bəs Heydəri-Kərrar qərar,
 Təhniyətdilər ol şirdilə xürdü kibar,
 İbn-Xəttab xitab eylədi. Ey şirşikar,
 "Bixxi bixxin ləkə mövla"²⁶ səni qıldı cabbar,
 Oldun, ey sərvəri-din, aləmə sərdar bu gün!” (Şirvani, 2005, s. 9)

Şirvani'nin hicvettiği bu cahiller, cəhəletlərinin farkında olmadıkları gibi alimləri/şairləri yəni ilim ehlini eleştirməkte, kınamakta və gıybetlərini yapmaktadırlar. Her ne kadar cahillərin bu cahilane cür'eti ulema arasındakı ihtilaftan kaynaklansa da Şirvani bunu onlara bir hak olaraq tanımmamaktadır:

“İxtilaf oldu ki, çün eyddə beyni-üləma,
 Öz xilafinə tapar hər biri şəri-fitva,
 Nə düşübdür sizə, ey tayifeyi-bisəru pa,
 Eyləyirsiz üləma qeybətini sübhü məsa,
 Yetirirsiz niyə elm əhlinə azar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 11)

Seyit Azim, şairləri (alimləri) Allah'ın yeryüzündəki vekili gördüğündən onlar haqqında iləri-geri konuşanları, gıybetini(kiyl-ü kal) edenləri kelbe benzətip kalıplarına və

²⁶ Mübarək olsun, mübarək olsun sənin mövlalığın.

ruhlarına lanet okur. Bu zamanın hain ve zararlı insanlarına hiciv yazılması gerektiğine kanaat getirir. Cahillerin hatta kimi echel güruhunun araştırap hakkı aramaları gerekirken gece gündüz alimlere ürdüklerini, kendilerinin isimsiz ve suretsiz olduklarını anlatır:

“Seyyida, kim ki, hürər şiri-xuda naibinə,
Sən onun lənət oxu ruhuna, həm qalibinə,
Qəzəbi-iyzəd onun hazirinə, qaibinə,
Baxma dəhrin bu sifət xasirinə, xaininə,
Al qələm, yaz onların həcvinə əşar bu gün.”

“Hiç bu nüktəyə agahsız, ey qövmi-əvam
Ki, deyib həq sizi quranı ara kələnam,
Ruzü şəb etdigüvüz fikrü xəyalatdı xam,
Alimə hürməyin, ey kəlbi-yəhudi-bədnam,
Surəti-Qələmi siz etməyin izhar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 11)

Seyit Şirvani, şiirinin sonunda artık eleştirmekten yorulmuş, pişmanlık duymuş, herkesi bir şekilde suçlamış, dost ve sevenlerinin kalbini kırmış olduğunu düşünerek ramazan ayının doğasında bulunan fazla konuşmamaya, kelimasına hatime çekmeye çağırır kendisini. Şair, suç işleyip kusurlu sayılan kimselerin kendini temizleyip arınması için kurban kestiklerine telmihen kendini affettirmek istemektedir:

“Nə üçün saz elədin bir belə hədyan, Seyyid
Ki, dedin hər kəsə bir növ ilə böhtan, Seyyid,
Olacaqdır dili-əhbab pərişan, Seyyid,
Gəl usan xətmə-kələm et, sənə qurban, Seyyid,
Rəməzan kimi tapıb tul bu göftar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 13)

“Seyid Azim oğluna və bütün gənclərə müraciətlə bildirirdi ki, avamlıqdan doğan bu cür tənələri əhəmiyyət verməyin. O, oğluna müraciətlə, «neməti-təmamə yetişmək» üçün onu «cəhd qılıb», «elm təhsil qılıb, məqamə yetişməyə» çağırırdı.” (Bayramoğlu, 1997) Şair təhsilin yaygınlaşmasını yeni nesil okullara, yeniliklərin takip edilmesine, yayın organlarından gazeteye önəm verilməsinə özellikle de edebiyata pragmatik baxılmasına çalışıyordu. Klasik edebiyatın dəyişən, dünyeviləşən, maddələşən dünyaya cavab veremediyini dolayısıyla Fars kaynaklı gül-bülbül edebiyatının reel olmadığını savunuyordu. Artık “*Leyla ile Mecnun*” gibi Divan Edebiyatı'nın klasikləri zamanını doldurmuşdur, bunların tədrisi artık yeter. Bunlar düşsel olduklarında terakki için yeterli dəğillərdir. Aynı durum Türk edebiyatında Tanzimat Dönemi'nde geniş bir şekilde tartışılmış özellikle Şinasi, Namık Kemal və Ziya Paşa tərəfindən dile getirilmişdir:

“Oxuyuruq biz qəzetlər əhvalın,
 Ta bilək əhli-aləmin halın
 Ki, görək xalq nə kəməldadır,
 Qeyr nə fikru, nə xəyaldadır.
 Özgələr eyləyib tərəqqiyi-tam,
 Niyə biz qalmışıq bu növ avam?
 Niyə biz bunca bikamal olduq?
 Ayaq altında payimal olduq?
 Bəsdı tədrisi dərsi - Kürbə vü muş.
 Leyli-Məcnun, Bəsfı-badəfuruş” (Bayramoğlu, 1997, s. 52)

Sabir ise “*Lənət Sənə, Ey Cəhl, Nə Bidad Ediyorsan!*” adlı şiirinde cehaleti daha ağır bir dille eleştirip lanetleyerek şöyle tasvir ediyordu:

“Lənət sənə, ey cəhl, nə bidad ediyorsan!
 Hər gün yeni min məl’ənət icad ediyorsan!
 Sərməşq edərək Habilü Qabil hərəkətın,
 Qardaşları qardaşlara cəllad ediyorsan!
 Nakəslərə imdad ilə, bikəslərə bidad,
 Bir gör kimə yardım, kimə bidad ediyorsan?!” (Sabir, 2004, s. 371)

Sâbir, ülkesinin gelişmesi, ilerlemesi ve halkın yoksulluktan kurtulması için başta eğitimin düzelmesi gerektiği inancındadır. Şair, şiirlerinde cehaletten ve toplumdaki gerilikten dert yanar. “*Ayılma*” şiirinde cehaleti alaylı bir şekilde hicveder. (Yılmaz, 2012, s. 361-386):

“Terpenme, amandır, bala, gefletden ayılma!
 Açma gözünü, hab-ı cehaletden ayılma!
 Laylay, bala, laylay!
 Yat, gal dala, laylay! ...
 Açdın gözünü renc ü meşegget göreceksen,
 Milletde gem, ümmetde küduret göreceksen,
 Gıldıgca nezer millete, heyret göreceksen,
 Çek başına yorganını, nikbetden ayılma.
 Laylay, bala, laylay!
 Yat, gal dala, laylay!” (Sabir, 2004, s. 371)

“*Ederik*” redifli şiirinde ise bilgisizliğin, cehaletin ve tefrikanın toplumdaki boyutlarını gözler önüne serer. Toplum avareleşmiş, yozlaşmış hatta *birbirlerinin etini yemek*²⁷ durumuna gelmiştir:

²⁷ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçın. Çünkü öyle zanlar vardır ki günahtır. Birbirinizin özelini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz ölmüş bir kardeşinin etini yemekten hiç hoşlanırmı? Bundan tiksindiniz değil mi? O hâlde Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok merhametlidir.” Hucurât, 49/12

“Bir bölük boşboğazıg, heyverelik adetimiz,
 Doludur le’net ile geybet ile söhbetimiz,
 Ohumagdan payımız yoh, yazıdan gismetimiz,
 Bu avamlıgla bele her sözü tefsir ederik,
 Mümkün olduğca müselmanları tekfir ederik.
 Her söze çulgaşarıg, her bir işi gurdalarıg,
 Harda bir nur görürsek ona garşı olarıg,
 Be’zine diş gıcıdıb, be’zine guyrug bularıg,
 Bize her kes çörek atsa onu tegdir ederik,
 Mümkün olduğca müselmanları tekfir ederik.” (Sabir, 2004)

Sabir, yeni sistemde eğitim veren okulların açılmasını istemekte, bu okulların açılmasına karşı çıkanları, çocuklarını kâfir olacak diye yeni okullara göndermeyen aileleri, okulu bir işe yaramayan bir şey olduğunu söyleyen cahilleri “*Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan Ohumagdan*”, “*Behtever*” ve “*Ay Haray, Bir Neçe Şair Neçe Şair kimiler*” mısrası ile başlayan şiirlerinde alaylı(tariz ederek) bir şekilde kınayıp hicveder:

“Bilmem ne görübdür bizim oğlan ohumagdan?
 Deng oldu gulağım.
 Jurnal, gezete herze vü hedyan okumagdan,
 İnceldi uşağım.
 ...
 Derse, gezete, mektebe, jurnala, kitabe,
 Mail olub eqli.
 Yıhdın evimi, eyledin övladımı zaye
 İş keçdi mehelden.
 Men anlamaram elm nedir, ya ki senaye,
 Zarem bu emelden!
 ...
 At min, hüner öyreş, meni de behtever eyle,
 İşde beled ol, gel!
 Besdir ohudun, az gala canın telef oldu,
 Bu karden el çek! Yazmag, ohumag, başına engel-kelef oldu,
 Eş’arden el çek!” (Sabir, 2004)

“*Teshil-i Elm*”, “*Arzu*” ve “*Ohutmuram El Çekin*” şiirlerinde şair, ilmi, okulu, defteri ve kalemi kötüleyen cahilleri tarizane hicvetmektedir.

“Tehsil-i ülum etme ki elm afet-i candır,
 Hem egle ziyandır.
 Elm afet-i can olduğu meşhur-i cahandır,
 Me’ruf-i zamandır.
 Mekteb sene hoş gelmesin, ol cay-i heternak²⁸

²⁸ Heternak: belalı, tehlikeli.

Girme ona çalak.
Mekteb dediyin geyd-i dil ü bend-i zebandır.
Garetger-i candır.”²⁹

...
“Ol başı kesilmiş gelemin tutma belinden,
Hovf eyle dilinden.
“Ne ders olaydı, ne mekdeb, ne elm ü sen’et olaydı!
Ne derse, mektebe, elme, filane hacet olaydı!”

Ne sandalı, ne garandaş, ne lövh ü miz, ne tebaşır,
Ne deftere, geleme, kağıza bu reğbet olaydı!

Ne medrese, ne müellim, ne bu üsul-i cedide,
Ve ne uşaglarımızda bu gabiliyyet olaydı!” (Yılmaz, 2012, s. 361-386)

Eski usul eğitim veren okullarda çocuğunu/ çocukları okutmak istemeyen Sabir, çocuğunun eski, bağınaz, bilimden ayrılmış mollahanelerde okumasındansa ölmesini tercih eder:

“Oğul benimdir eğer, ohutmuram, el çekin!
Eylemeyin dengese, ohutmuram, el çekin!
(...)
Dine zererdir, zerer, ohutmuram, el çekin!
Eylemeyin dengese, ohutmuram, el çekin!
(...)

Satmaram öz eglimi siz kimi lamezhebe,
Razıyam oğlum gede gebre ne ki, mektebe!” (Yılmaz, 2012, s. 361-386)

“Uşaglara”, “Serhesab” ve “Neçin Mektebe Reğbetim Olmayır” adlı şiirlerinde okula gitmeyen çocukları, yeni usulde eğitim veren okulların açılmasına karşı çıkan ve kendi nüfuzlarını kaybetmekten korkan cahilleri kendi ağızlarından şiddetle eleştirir.

“Vegt oldu, heves etmeyesiz mektebe, derse,
Te’lim alasız her ne ki, alemde beterse,
Heyri burahıb ehz edesiz her ne zererse,
Mail olasız her işe kim, fitnese, şerse,
Adet gılasız herze vü hedyanı, uşaglar!
Siz neyleyesiz mektebi, mollanı, uşaglar!”
“Ses ucalaşdı, goymayın! Millet oyaşdı, goymayın!
Rište-yi derse, mektebe Cümle dolaşdı, goymayın!
İş yavaşladı, goymayın!”

Neçin mektebe reğbetim olmayır?
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!” (Sabir, 2004)

Her husus gibi dinimiz İslam hakkıyla bilinmediğinde problemler doğacaktır. İslam sadece kalp ve ruh dini değildir aynı zamanda akıl dinidir.

²⁹ Garetger: soygun yapan adam

Kur'an'da aklı referans gösteren onlarca ayet vardır. Kaldı ki bu dinin ilk emri 'oku'dur. İnsan her okuduğunda kendini, kainatı okur aslında. Yunus Emre de *“Sen kendini bilmezsen ya nice okumaktır.”* der. Okumak Simurg kuşları misali kendini bulmaktır. İlim, insanı meleklerle üstün kıldığı için şeref de verecektir. Mirza Ali Ekber Sabir ilmin önemini, milletin ilme rağbet göstermemesini, bireysel ve toplumsal aksaklıkların İslam'a dayandırılmasını, sonrasındaki pişmanlığı anlatır:

“Elm idi əgər bəxş edən insanə şərəfət
Millət nə səbəbdən ona göstərmədi rəğbət?
İslam ülumunda gər olsaydı ləyaqət
Rusi oxumuşlar bə neçin etdilə nifrət?
Bu nifrəti hər gündə görüb axır utandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!” (Sabir, 2004)

Aliqulu Qəmküsar da Sabir gibi milletin perişanlığını cahillikte görür:

“Millətinin halı pərişan ola,
Hor bir işi nifrətə şayan ola,
Cahil ola, vəhşi və nadan ola,
Qəm yeme, sabr et, bu da, yahu, keçər.” (Qemküsar, 2006)

Muhammed Hadi ise *“Lövheyi-məkatib”* adlı şiirinde okulların millete cansuyu olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Okulların ilim kaynağı, arifler meclisi, yükselmenin yegane sebebi, terakki ve inkişafın kaynağı olarak görmekteydi:

“Məktəb nə demək? Heyəti-milliyəyə candır,
Məktəb nə demək? Ruhü dili-mürdə dilandır.
Arıflərə həmvarə bu söz viridi-zəbandır:
Ədməktəbü, elməktəbü, ey millət, amandır!
Övladi-vətən etmək üçün bizdə təali
Məktəblər açıb kəsb edəlim elmü kəməli!” (Hadi, 1978, s. 8)

M. Hadi *“Məktəb Şərqisi”*, *“İnsan Nə ilə Mükərrəm Olur?”*, *“Lövheyitəsviri Maarif”*, *“Maarifə Dair”* vs. gibi eserlerinde insan ve onun toplumsal yerini, marifet alemindeki konumunu sorguluyordu. İnsanın ancak ilim ile meleklerle üstün olabileceğini (Talim-i Esmâ)³⁰ aksi durumda ise insan:

“Olursa mərifətpərvər - mələkdən mükərrəmdir,
Yaşarsa aləmi-vəhşətdə - heyvandan da kəmtərdir.” (Hadi, 1978, s. 8)

³⁰ Talim-i esmâ: *“isimlerin öğretilmesi”*, *“Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi”* (Bakara, 2/31)

2.1.4. İdarecilerin ve Siyasetçilerin (Bey, Kadı, Avukat, Çar Memurları) Hicvi

Devletten aldıkları maaşla devlete hizmet etmeleri gereken, varlıklarını devlete veya topluma borçlu olan halk hizmetkarları³¹ hizmet şöyle dursun çıkarlarını devlet çıkarlarına üstün tutmuş, devleti manipüle etmiş ve bir kamuflaj olarak görmüştür. Hal böyle olunca “*Anayasal devlet ilkel bir toplum tarzına, yani herkesin bir başkasının veya oligarşinin despot yönetimine boyun eğmek zorunda olduğu ilkel kabile komünizmine dönüşür.*” (Jung, 1999, s. 55). Dönemin işgalci hakim devleti olan Rusya halkı demir yumrukla yönetmeye başladığı sıralar elbetteki kaostan ve bireylerin yekvücut olamadığı tefrika hallerinden istifade ediyordu. Bir olmayı sağlamış, böylece iri ve diri olmuş milletlere söz geçirmek zor olsa gerektir. Rus çar memur ve idarecileri yerli işbirlikçilerle bereber kanunsuzluğu, keyfi yönetimi, casusluğu bilerek veya bilmeyerek yaygınlaştırmaya böylelikle kolay yönetmeyi hedefliyorlardı.

“Nerede adalet belirsizse, polis casusluğu ve terör iş başındaysa, insanlar soyutlanmaya ve yalnızlığa düşerler ki diktatör devletin amacı ve hedefi de budur.” (Jung, 1999, s. 115)

“16. Yüzyıl Fransa’ında yaşayan La Boetie *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* isimli kitabında iktidarı ve insanların iktidar karşısındaki itaatkâr/kullukçu eğilimlerini tartışır. Boetie’ye göre insanlar iktidar mekanizması karşısında özneliğinden yoksun bırakılmış/ergin olmama durumuna indirgenmiştir.” (Boetie, 1995, s. 134, akt. Avcı, 2003). Baskı ve zulme karşı içinde direniş hissi barındıran insan için özneliğin canlı kalması mizah ve hicivle mümkün olmuştur. “Hegemonik söylemin ya da ‘kamusal senaryo’ adı verilen görelî sözleşmenin oluşturduğu boyun eğme arzusunun karşı gündelik hayatın gizli/örtülü direnişlerini ortaya koyma çabası aslında gülme eyleminin yani taklit, alay, küfür, kabalık ve müstehcen söylem biçimlerinin toplumsal ayrıcalıklara karşı ezilen kesimlerin verdikleri yanıtlar manzumesi olduklarının ortaya konulması çabasını içermektedir.” (Cantek, 1999, s. 17, akt. Avcı, 2003).

Hangi zamanda olursa olsun şairler, despotik dayatmalara boyun eğmez ve itaat etmezler. Milletine ve halkına hizmet etmekten çok siyasete, onun kirli oyunlarına, hizmet eden siyasetçileri veya siyasete alet olanları eleştiren şairlerden biri de şüphesiz

³¹ Hadisin manası: Bir toplumun yöneticisi onların hizmetkarıdır.

Xaqani Şirvani'dir. O “*Düşmənləri Tənqid*” adlı şiirinde onları irin kokan, doymak bilmez ejderhaya benzetir:

“Lakin bu siyasət xadimlərinin,
Çürük dəndənəsi qoxuyar irin.
Onların, görəndə yağlı tikəmi,
Ağzı tez açılır əjdaha kimi.” (Şirvani X. , 2004)

Şair, helak olunmuş kavimlere atıfta bulunmak suretiyle kendi döneminin insanlarının ve şehirlerinin helak olacağına inanmaktadır. Yaradılışa uygun hareket etmeyen, Allah yolundan sapan, halkına veya insanlara zulmeden zalim şahların gözünü ancak toprak doyuracaktır. Onlar halkına baskı ve şiddet uygulamadan uyanmalı ya da pişman olup kendilerine gelmelidirler. Toplumunun önünden giden aydın, mütefekkir insanlar (şair ve yazarlar) gerek halkı gerek yöneticileri gaflet uykusundan uyandırmalıdır. Onlar da birer hakikat habercisidirler. Hüküm sürdüklerinde Firavun ve Karun misali debdebeli hayat süren zalim ve şedit hükümdarlara haddini ancak Rab’leri bildirecektir. Nitekim toprak onları yutacaktır:

“Hər bülbülü bir bayquş, hər nəğməni bir növhə
İzlər bu cahan içrə, olma buna gəl heyran
Sordun hara getmişdir indi o böyük şahlar,
Bir hamilədir torpaq, çox udmuş o, şah, xaqan.
Udmuş nəqədər bilsən zalımları bu torpaq,
Lakin yenə doymaz bu acgöz adam udmaqdan.”

“Biz ədl sarayıykən zülm ilə xarab olduq,
Zalımlar olan qəsrə gör neyləyəcək dövrən?” (Şirvani X. , 2004)

Bu dizeler aslında çok şey anlatmaktadır. “*Zulüm ile abad olunmaz.*” meşhur sözüyle aynı doğrultuda olan bu beyitte şair doğruluktan ayrılmayanları (kendini) zulüm ile harap edilmiş adalet sarayına, zalimleri ise sıradan bir kasra benzeterek felek tarafından cezalandırılacağını düşünmektedir.

Hatta Halife'nin şaire vezirlik teklif etmesi şair dünyası için bir anlam ifade etmez çünkü onların dünya malı özellikle idarecilikle işleri yoktur yeri geldiğinde ellerinin tersiyle iterler dünya nimetlerini. Vezirlik aynı zamanda tasdik makamı olduğundan yanlışlara, zulümlere, keyfiliklere, haksızlıklara bir şairin onay vermesi düşünülemez dolayısıyla şair bu teklifi minnet altına girmek ve tenzil-i rütbe endişesiyle kabul etmez ki bu bir meydan okumadır. Şair, yazar ve aydınların gerçek görevi şan, şeref, rütbe, statü değildir onlar meşruiyetlerini bizzat gerçeklerden ve halktan alırlar.

Onlara verilecek şeref tákı halkın alkışları ve eserlerini yaşatmasıdır. Asıl şan ve şöhet halkın nazarında ebedileşmektir. Nitekim Seyit Azim Şirvani'nin, Xaqani Şirvani'nin, Mirza Ali Ekber Sabir'in, Fuzuli'nin vs. zamanının padişah veya hükümdarını kimse bilmez bilmeye de gerek yoktur. Onları baki kılan sebep mağrur, vakur, izzetli, yerine göre asi sanatçı kimlikleridir. *"Qitə əsrin ruhani başçısına, onun xəlifəsinə şairin meydan oxumasıdır. Çoxları üçün şərəf olan bu vəzifə məğrur sənətkarı təmin etmir. "Mən bir günəş ikən ulduz olmaram" deyərək qüdrətli intibah sənətkarı kimi özünü və sənətini hər hansı gəlirli vəzifədən çox-çox üstün tutur."* (Şirvani X. , 2004)

"Xəlifə deyir ki, dəbirim olsan,
Qarşında başəyər möhtəşəm dağlar.
Dəbirəm, doğrudur, yazım misilsiz,
Lakin başəymərəm bu işə, zinhar.
Bir dəbir olmaqla nə fəxr edim ki,
Vəzitlik mənimçün deyil iftixar.
Mən bir günəş ikən ulduz olmaram;
Borc papaq qoymaqla nə məziyyət var." (Şirvani X. , 2004)

Nesimî, beceriksiz ve liyakatsiz insanların soy-sülale nüfuzlarını kullanarak ehil olmadıkları üstün makamları tutmuşlarken liyakatli ve səlahiyyətli hüner ehli kişilerin de ne makam ne de məişət tutamadıklarına işarət etmək suretiylə dönemin siyaset kurumunu və ehliyyətsiz siyasetçilərini hicveder:

"Her bîhüner insafı yoxuş mensebi tutdu,
Sâhib-hünere menseb ü idrar bulunmaz." (Nesimi, 2004)

XIX. yüzyl Azərbaycan edebiyatının özəlliklə Karabağ'ın sosial və toplumsal ortamını, işğalçı Rus memurlarının, yolundan sapmış memurların, ilmini istismar eden alimlerin, mollaların tipikləşmiş durumlarını en keskin və en bedii tarzda dilləndirən şairlərdən olan **Kasım Bey Zakir**, bu amansız hicvedici yönəriylə, kendindən önceki şairlərdən ayrılır. Satirik şiiri bireysellikten və kişisellikten toplumsal bir düzleme kaydırılmış olan yine Zakir'dir. Onun bu yönünü ilk keşfeden, dəğər verip yayan da Mirza Feteli Axundzadə olmuştur. Zakir bey; lirik şiirlerinde ince və zarif, hicivlerinde isə keskin və amansızdır. Bu özəlliklərindən dolayıdır ki gerek lirik gerek de satirik şiirleri dildən dile dolaşmış adətə darb-ı mesel olmuşlardır:

"Görsən tanımazsan Yarımşaqqalı,
Çıxıb əndazədən dövlətü-malı,
Xandəmirov çaldı-çapdı mahalı,
O ki var tutub özün keçəl qurumsaq" (Zakir, 2005)

Şairin eleştirilerini sert ve korkusuzca yazabildiği gerçeğini aşağıdaki alıntılarda da görmek mümkündür:

“Molla Pənah Vaqifin getdiyi yolu təqib edən və xalqa yanaşmaq üçün Vaqifdə ndaha sürətlə və cəsarətli addımlar atan namdar şairlərimizin başçısı, bayraqdarı Zakir'dir. Zakirdən əvvəl elin vəxalqın dərdlərindən sözgəlişi qəbilin dən olaraq üstüörtülü surətdə bir və ya iki beyt yazan tək şairlərimiz olmuşsa da Zakirkimi cəsarətli, hər bir sinfin eybini, suçunu apaçığı üzünə çırpıb, xəyanət və cinayətin də tamamilə gözlərinin içinə söyləyənolmamışdır.” (Mümtaz, 1925)

Zakir'in aşağıdaki dörtlüğünde görüleceği gibi can, kan, han, şir (aslan), Muxennes (alçak) gibi kelimeler kafiye, anlam ve söz sanatları (tenasüp) bakımından şiire kuvvet verip sanatsallığını arttırdığı gibi düşmanlarını da korkutur. Şair inancı uğruna serden geçmeye hazır, korkusuz, tedbire tenezzül etmeyen, idarecilere karşı aslan gibi kükreyen bir duruş sergiler:

*“Râh-i müsibetdə keçmişəm candan,
Muxennesdir qorxan bir qaşığı qandan,
Ehtiyatım yoxdur paşadan, xandan,
Analar doğubdur şir-i ner meni.”* (Zakir, 2005)

Kasım Bey'in 1806-1813 ve 1826-1828 yılları arasında Rus-İran savaşlarına katılıp Çar'dan gümüş madalya alması onun Çarlık Rusya'sının Azərbaycan milletine verdiği tahribi eleştirmesine mâni değildir. Bu durum belki de Azərbaycan halkının 2. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı Rus halkıyla birlikte savaşması gerekliliği ile de anlaşılabilir. Bütün bunlar ve Zakir'in gümüş madalya ile taltifi şairi yapılan bozgunlara sessiz kalmasını gerektirmeyecekti çünkü Çar memurları (murovlar) yerel işbirlikçilerle halka eziyet ediyor, halktan rüşvet alıyor, keyfi kanunlar düzenliyor ya da kanunları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanıyor ve toplumsal insicamı bozuyordu:

*“Varmı ola, yarəb, bunlar kimi pis,
Bir dəni, biədəb, dərunu xəbis;
Nə qədər varındır – iznakom, sadis!
Olmayanda deyir: – “poşol, ...”* (Zakir, 2005)

Şair ülkedeki sosyal sorunların sebebini özellikle devlet memurlarının çirkin işlerinde, yolsuzluk yapmalarında arar, çünkü onlar şahsi çıkarlarını düşündükleri için hırsızlara hak kazandırmaktalar, hatta yeri geldiğinde polisler de onlarla ortaklık etmektedirler: (Gulusoy, 2019, s. 7)

*Gardaş malı kimi ortadan böler,
Murovlar³² olublar oğruya ortak.”* (Zakir, 2005, s. 22)

³² Polisler

Kasım Bey Zakir, dostu M.F. Ahundzade'ye "Bax" redifli manzum formatta bir mektup gönderir. Müellif, bu şiirde doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, birbirinden seçilemeyen, yalana bürüyən cəmiyyətin belalarını, toplumun ruhunu içten içe kemiren sorunları göstermişdir. Bu sorunları; adaletsizlik, mal, makam və şöhrət hırsı və kanunsuzluqlara göz yummaq olaraq saptamış və insanların ayık tutmaya çalışmıştı.

"Qasım bəy Zakirin satıraları dövrünün güzgüsü idi desək, yanlışdır. Bu şeirlərdə insanların ağır həyatına səbəb olan bütün eybəcərliklərə işıq salınır, cəmiyyətdəki tiplər - ədalətsiz hakimlər, rüşvətxor məmurlar, «beli şallı», «saqqalı hənalı» hacılar, fırıldaqçı tacirlər, riyakar din xadimləri ümumiləşdirilərək tənqid atəşinə tutulurlar." (Zakir, 2005, ed. Memmedov)

"Həddən aşırıb bu viladə şərərət,
Hər kim bir iş görə puluna minnət.
Mu qədəri yoxdur ədlü ədalət,
Və lakin şöhrəti birayə bir bax." (Zakir, 2005)

Zakir'in şiirlerinde içerik və üslup birbirini tamamlayır və belkide aynı hızda durur. Söz sanatları, özgün imgelerin her çeşidi, gözlemlerini genelleştirme bariz bir şekilde kendini gösterir. Onun Axundov'a yazdığı bazı manzum mektuplarında yukarıda bahsi geçen saptamaların panoraması görülebilir:

"Həramilər kimi yol üstə yatar, Tamojnada növkər olub mal tutar. Dünbək çalar, şərab içər... atar, Feli-bəyzadəyi-tərsayə bir bax!	Dolanır bazarı darğa, kvartal, Döyülür sifətlər, yolunur saqqal; Gecə get cibinə beş-on manat sal, Gündüz gəlib nırxı-bahəyə bir bax!" (Zakir, 2005)
---	--

Zakir "*Çıxmadı qurtlaq dərdü bələdan*" satirinde çar memurlarının yerli halktan çok Ermenilere yardım ve yataklık ettiği beyan edilir. Farklı bir yorumla: "*Burada Zakir çox incə şəkildə çar Rusiyasının istilasını nəticəsində milli və dini haqların tapdalanmasını ifadə etməyə çalışmışdır. Yəni artıq müstəmləkəçilik nəticəsində türklər öz torpaqlarında kölə, ruslarla onların əlaltıları olan ermənilər isə ağa olmağa başlamışdılar.*" (Ələkbərli, 2018, s. 6)

"Nə gündə yaradıb xudavənd bizi,
Bir yana apara bilmədik izi.
Gahi Avanesi, gahi Sərkizi,
Gahi də Semyonu görən canımız!" (Zakir, 2005)

Beylərin haddini aşmaları, yoldaşların hainlikləri, amelsiz alimləri və adaletsiz beyləri; "*Eyni zamanda, o, açıq şəkildə yazırdı ki, çar məmurları kimi onların əlaltılarına çevrilən məddah ziyalılar, ikiüzlü ruhanilər və bəylər də xalqa zülm edirlər.*" (Ələkbərli, 2018, s. 6)

“Həddən aşıb büxlü həsəd, şərərət,
Yoldaş yoldaşına eylər xəyanət,
Alimdə əməl yox, bəydə ədalət,
İşlərimiz olub saf gərdən-bucaq.” (Zakir, 2005)

“Zakir bir çox şeirlərində çar məmurlarının xalqa etdiyi zülm və sitəmi qələmə almışdır: Zakir divan əmələcatının qüsurlu şairanə zikr edib, onların əvamün-nasə etdiyi zülm və sitəmi göstərir.” (Köçərli, 2005)

Rus ordularında görev yapmış bir şair olaraq Zakir; mankurtlaşmamış, onların zulümlərinə sessiz kalmamış hətta “işğalçı çar Rusiyasının buralardan çıxıb getməsini, onların yerinə Qacarlar’ın ya da Qızılbaşların yenidən bu torpaqlara sahib olmasını arzulamışdır.” (Ələkbərli, 2018, s. 6) buna rəğmən Zakir, “Mirzə Mehdiyə” yazdığı bir şiirde gönülsüz olaraq bahsedilən durumun əksini söyləyir:

“Məbadə olalar qızılbaşə rəm, Yığılıb gəlsinlər Qələyə təmām. O dövlətdən əl çəkibdir xəsü əm, Necə ki, təbibdən mərdümi-məslul	Bilirəm işini mən o viranın, Mədənidir təqələbün, yalanın; Bəyi, xanı, şahı mülki-İrānın Çoxdan eyləyiblər ədlən üdul.”
--	--

Seyit Şirvani isə, “Şirvanın Təzə Bəyləri Haqqında” adlı hicvinde çiçəği burnunda beyleri hicvetmədən önce yaratılıştan bahsedərək eleştiriye zemin oluşturrur ve zihinleri sonrasındaki hicve hazırlar. Allah’ın kainatı var etməsi, bilinməyən bir hazine olup bilinmek istemesi, əlemi feyizləndirməsi, kimini hayvan, kimini insan etməsi, peyğambərləri insanlara öndər kılması, əklı sultan, kalbi hikməte makam kılması gibi dünyayı nizam ve intizam ilə yaratmasını söyledikdən sonra bazı insanları han, bazı insanları isə sultan eylədiğine sözü getirir. Sırr-ı hikmətlə herkesin han(bey) olamayacağını, gül bahçesinin gülistan, dikenliğin de dikenlik olması gerektiğini ve bunun Yararıcı’ya zor gəlməyeceğini ve hikmətinin de böyle gerektirdiğini ifade eder. Beylərin Ruslar tərəfindən gelişigüzel seçildiğindən, hiçbirinin beyliğə liyakati olmadığından bahsettikten sonra beylərin Kur’an’a yemin ettiklərindən ama yeminlərində duracak karktere sahip olmadıklarını söyləyir ve “Saqi, doldur, mənə bir cam, əmiranə gətir” diyərək bir teselli arar:

“Çünkü xəllaqi-cahan xilqəti-imkan elədi,
Kənzi-məxfidə olan sirri nüməyan elədi,
Mənbeyi-feyz idi, bu ələmə əhsan elədi,
Kimini eylədi heyvan, kimi insan elədi.
Ənbiya silkini sərdəftəri-dövran elədi.
(...)

Sirri-hikmətdi bu iş kim, hamı kəs xan olmaz,
 Xar lazımdır ola xar, gülüstan olmaz,
 Xan xar etmək üçün xaliqə nöqsan olmaz,
 Hamı kəs bəy ola bilməz, hamı kəs xan olmaz,
 Hikməti-kamiləsin həq belə şayan elədi.” (Şirvani, 2005, s. 14)

Atın ölümünü köpeklərə bayram sayaraq beyleri köpeklərə benzətir və beylerin devletin, milletin malına üşüşəcəğini, her birinin istek ve arzularında bulunacağını bildirir:

“Dedilər kim, at ölüb, itlərə oldu bayram,
 Hər biri bir təmən-xam üə cövlan elədi.” (Şirvani, 2005, s. 15)

Yeni liyakatsız-zalim beyler artık pahalı ve dəyərli yün elbisələr giyiniپ baştan ayağa süslənmişlərdir. Bu tilki kılıklı beyler, tilki tüyünü andıran esvablarıyla şəhirlərdə dolaşdırlarken halk üryan dolaşmaktadır:

“Çoxusu gəlmiş idi şəhrə bular bisəru pa,
 Bir də gördük ki, geyib hər biri bir tirmə çuxa.
 Görcəyin xəlq oları, söylədi, ey bari-xuda.
 Tülkü quyruğunu harda batırıbdır nohura,
 Yenə bunlar kimi soydu, kimi üryan elədi?” (Şirvani, 2005, s. 16)

Xaqani Şirvani de asırlar öncesinden Seyit Azim gibi zalimleri düşünməye, pişman olmaya çağırır çünkü mazlumun ahı göklərə kadar çıkar. Mazlumun ahı alınmamalıdır:

“Tökər sübhəqədər qan yaş gözündən sel kimi məzlum,
 Boğar zalımları rahat yataqda qanlı tufanı” (Şirvani X. , 2004)

Beylərin şansı yaver gitmiş, felek sözümona yüzlərinə gülmüş, yedikçə yağlanmış, yağlandıqça yemiş ve semiz bir koyuna benzemişlərdir. Atın ölümü itlərə bayramdır zira. Seyit Şirvani bu çətin meseleye bir çözümlə aramakta ve müftüyə danışmaktadır. Bu işin hükmünü merak etməkte, böylələrinin eşlərinin kendilərinə helal mı haram mı olduklarını sorgulamaktadır. Zira bu beylər insanlıktan çıkmış olduklarından nikahlarının da düşməsi gerektiğini düşünmektedir:

“Bəylərin hasil olub dövrü-fələkdən tamı,
 Yedi, yağlandı, qarın saldı qoyun tək hamı,
 At ölüb, itlərin oldu neçə gün bayramı,”

“Bu çətin məsələ, ey müftiyi-pakizə-xisal,
 Yazılıb, səndən olur şər təriqilə sual.
 İndi bu bəylərə arvadı hərəmdir, ya həlal?
 Sən əgər doğru deməzsən, qalı boynunda vəbal,
 Şarii-şər bu hökmü necə tibyan elədi?” (Şirvani, 2005, s. 16)

Bunca yolsuzluk ve insan onuruna yakışmayan davranışlar, halkına karşı haince böyle aşağı muameleler yapmak için ancak hayvan olarak yaratılmış olmak gerektir. Böylelerinin yatağına-yorganına tükürmek gerekir ki insan yattığı yerden belli olur:

“Tüpürüm astarı bez yatdığımız yorğanə!
Bilmirəm həq sizi bunca necə heyvan elədi.” (Şirvani, 2005, s. 17)

Karınlarını ateşle dolduran, nefislerini şımartıp hayvanlaştıran kendi evlerinde yemek yemeyip devlet malından, millet malından yemeğin en iyisinden yiyen bu bedbaht guruh miri malını öz malları gibi bilip helal-haram demeden semizlenmişlerdir.

Mahkeme icra memurları ve digər görevli memurlar aç kurtlar gibi halkı soymakta gayet mahirlerdir:

“İy çəkirlər tufa tək ta ki, görüb harda var aş,
Kində var ağca pilov, hər gecə yağlı bozbaş,
Çoxu var ki, götürüb çün özünə böylə maaş,
Öz evində yeməyib, and içərəm, bir gecə aş,
Qarnın otarmaq üçün nəfsini heyvan elədi.

...
Nə pristav, nə köməkçi, nə kvartal, nə kazak,
Hamısı qurd kimi soymaqlığa xəlqi ki, qoçaq,” (Şirvani, 2005, s. 19)

Şirvani, “*Şamaxının Təzə Bəylərini Həcv*” adlı şiirinde ise beyit nazım birimini kullanmayı tercih eder. Beylik peşinde koşanlara, bu uğurda dolayısıyla ahreti unutup dünyaya perestiş edenlere, gayretsiz ve hamiyetsiz olmalarına, imanlarını bir bade mukabilinde sattıklarına, bir araya gelip Kur’an’a yemin ettiklerini lakin yalan yere yemin olduğu için mürtet olduklarına nihayetinde Allah’ın gazabını üzerlerine çektiklerine bedii bir üslupla değinir. Böylece eleştirilerine kıyasıya devam eder:

“Xəlqi bidin eləyib gör necə bəylik həvəsi,
Tərk edib axirəti, cümlə tutub dünyani.

Cümlə biqeyrətü bihümmət olub xəlqi-cahan.
Cümləsi cifə üçün badə verib iymani.

Cəm olur on iki adəm ki, filani bəydir,
And içirlər qoyuban ortalığa Qurani.

Biri bəy olmaq üçün on ikisi kafər olur,
Tutar axır olan həm qəzəbi-rəbbani.” (Şirvani, 2005)

Mirza Bakış Nadim, “Mahmud” adlı ihtiyar bir köylüye yazdığı şiirinde beylerin keyfiligini eleştirmiş, zahmetkeş köylülerin haklarını korumuştur. Kendisi de köyde

yaşamış, maişetini hayvancılıkla sağlayan köylü insanlarla haşır neşir olan Nadim, olaylara ve ilişkilere gerçekçi bir gözlemle bakmış ve emekten yana olmuştur. Beylerin ve hanların acımasızlığını, köylüyle atı bir tutacak kadar değersizleştiklerini söyler:

“Mahmud! Əya rəncbərənə mərdi yeganə
Nahaq yerə rəncidə olub kəlmə fəğanə.
Xalq sizə rəncbər yaradıbdır bəyə xanə,
Hərçənd gərəkdir qoşalar at bu kotanə,
At olmasa, heç incimə, insan da qoşarlar.” (Köçərli, 2005)

Satirik şiirlerinde fitnekar beyleri, cehaleti, rüşvetçi yöneticileri, zulümkar memurlar eleştiren bir diğer şair **Baba Bey Şakir**'dir. Hakim sınıfları tenkit etmekten geri durmayan şair bütün şairler gibi çağının vicdanı olmaya gayret etmiştir. Çarizmin kokuşmuş, hantal ve insanlara ancak eziyet veren kanunlarını; yerli feodal kafalı beylerin keyfi hareketlerini konu alarak şiirinin temel çıkış noktası yapmıştı. Toplumun hastalıklı hallerini ele alıp tedavi yöntemlerini de söyleyen Şakir, tıpkı eski kam ve baksılar gibi, onlardan aldığı irsiyet vasıtasıyla mualice yöntemlerini de açıklıyordu. Şakir, pest ahlak sahibi yöneticilerin devleti dolandırmasını, hırsızlıklarını, rüşvet çarkını çevirmelerini “*Quberniya Bina Olandan Beri*” dizeleriyle başlayan hicvinde kıyasıya eleştiriyordu:

“Mən Şakirəm, bir zalımın əlindən,
Cavan ömrü verdim bada, ay mədəd!” (Şakir, 2005, s. 38)

“Bu nə qubernator, bu necə sərdar?!
Dağılıb vilayət, oldu tarımar;
Cəldlanıbdı rüşvəto murovlar,
Xəlqin işi ahü əfğanə dönüb” (Şakir, 2005, s. 20)

İktidarın gücünü kendi gücü gibi kullanan zalim yöneticilerin en büyük korkularının başında hicivler gelir. Çünkü iktidarlarının eteğine yapışan iki dize bile yüreklerini hophop etmeye yeter. **Mirza Ali Ekber Sabir**, “*Neçin Verməyir?*” adlı şiirinde yönetici ve iktidarı meşrutiyete geçmedikleri, işine geldiğinde meşru gelmediğinde nameşru olduklarını eleştirir:

“Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?”

Gərçi bugün şah bizim başımıza sayədir,
Nami-hümayunu hər mətləbə pırayədir,
Leyk bu ancaq həman gördüyümüz qayədir.
Hər səsə bir səs verir, kəndisi bimayədir.” (Sabir, 2004)

“*Tö'meyi-Nəhar*” şiirinde “*Gör!*” redifiyle insanların kapanmış, körleşmiş gözlerini açmak ister. İnsanların ihtiyaçlarını, eksikliklerini gidermesi için çalışmaları gerekmektedir. Aç tavuğun kendini darı ambarında görmesi gibi tembel tembel oturup hayale kapılmamalarını, aza kanaat edip gayret etmemelerini eleştirir. İnsanların bu duruma düşmesinin en büyük sebebi de hatalı yöneticilerdir:

“Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!
Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabi-canşikarı gör!
(...)
Gətirdiyin yumurtadan nəticə cücə gözləmə,
Qazanda qəyqanağə bax, ocaqdakı şərarı gör!

Taxıl, taxıl deyib də çox çığırma zəngəzurlu tək,
Bəyin, xanın, xanın, bəyin əlində ehtikarı gör!” (Sabir, 2004)

Bey, han gibi idarecilere itibar edilmemelidir zira onların sağı solu belli olmaz:

“Mən demədimmi sənə girmə işə can ilən,
Xovf elə, sallaşma çox bəylər ilən, xan ilən.” (Sabir, 2004)

“*Çalış, ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək!*” diyen Sabir, “*Səbr Elə!*” redifli şiirinde bir çocuğun şahsında bütün topluma ders vermektedir. Her şeye sabretmek gerektiğini söylemesine karşın bilakis artık sabredilmemesi, gerçeklerin görülmesi, bilinçli olunması belki de artık isyan edilmesi, başkaldırı istenmektedir:

“Zülm eləsə xan ilə bəy aqlara,
Verməsə pul pullu da möhtaqlara,
Rəhm olunmazsa yalavaqlara,
Canı cəhənnəm, düşə yamaqlara,
Bunlar üçün təng eləmə hövsələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!” (Sabir, 2004)

Təhəssür şiirinde Sabir, *İstənilir ittifaq, göstərilir infıraq* diyerek durumu özetlemiştir aslında. Vefa ve sadakat: iki önemli vasıf. Herkeste özellikle toplum hayatında her yönleriyle örnek olacak kimselerde olması daha çok beklenen özelliklerin olmayışı şairi üzer. Ayan, milletin vekili olduğundan millete karşı vefalı olmalı; yönetici bey ve hanların halkına sadakətle hizmet etmesi, hainlik yapmamaları gerekir. Tariz sanatını en iyi kullanan şairler arasında olan Sabir, sözün tam tersini kasteder:

“Qalsaydı vəfadən əsər ə'yan arasında,
Dursaydı sədaqət bəy ilə xan arasında,” (Sabir, 2004)

“Bimərhmət əyanlarına şükr, xudaya!
 (...)
 Millət qəminə baxmayan ənzari-kərəmlə
 (...)
 İş bilməyən ancaq yemək-içməkdən əlavə,
 Bu canlı dəyirmanlarına şükr, xudaya!” (Sabir, 2004)

“İşim yoxdu seyyidinən, bəyinən” diyen **Aşık Aliasker** ise “*Olmaz, Olmaz*” adlı koşmasında sıradan fakir birinin bey olmasının onun adaletli olmasına yetmeyeceğine, başka bir deyişle bazı xüsusiyyətlərin doğuştan getirildiyi, sonradan kazanılamayacağı dolayısıyla Hatem-i Tai³³ olsa bile cömert olamayacağını söyler. İstemek (dua), ancak dualara cavab verəbilənə yapılmalıdır. Cimri və kötü insanlardan ikram/yardım beklənməməli hətta o berekətsiz meclislərdən qaçılmalıdır:

“Bir şəxsin sənəti istəmək ola,
 Səxavət eyləməz, Hatəm-Tey ola,
 Dövlət tapa, gədəliqdan bəy ola,
 Başı ərşə çıxsa, ədalət olmaz.
 Ələsgər, mətləbin Xudadan istə,
 Kərəm olmaz müxənnəsdə, xəsisdə.
 Bəylik, göylük, səylik olan məclisdə
 Qaç ki, orda xeyir-bərəkət olmaz.” (Ələsgər, 2004)

“*Baş əymir, sərdara, sultana, bəyə*” dizesi sanki Aşık Aliasker’in kendisi için söylenmiştir. Öyle ki: “*Aşiq Ələsgər el arasında yaxşı bir aşiq kimi tanınandan sonar çoxları toy eləyəndə Aşiq Ələsgəri aparırdı. Ələsgərin aşıqlığı ilə bərabər, onun xasiyyəti, mərifət və qanacağı hamıya xoş gəlirdi. Onda bir xüsusiyyət də var idi ki, deməzdi bu ağadı, bu bəydi, bu rəncbərdi, bu varlıdı, bu kasıbdı... Kim onu toya, ayrı xeyir işə çağırırdısa , “yox” deməzdi. Odur ki, hamı onun xətrini çox istəyirdi.*” (Ələsgər, 2004, s. 212)

Doğru bildiyi sözünü sakınmayan, yalnızca hak və adalet için baş eğən şair üslubunu, radikal təşbihlərlə ağırlaşdırır: Öküz, at gibi olamaz; onu taklit edemez, onun gibi yorğa yürüyəmez. Gedadan (fakir, dilenci) bey, deliden akıllı, saxsağandan karga olamaz:

“Görməmişəm öküz yeriyə yorğa,
 Gədədan bəy olmaz, dəlidən darğa,
 Suda çimmək ilə sağsağan, qarğa,
 Göldə silkələnib, qaz olmaz, olmaz.” (Ələsgər, 2004)

³³ (Hâtim et-Tâî) Cähiliyə döneminin cömertliyiylə ünlü şairi.

Feleğin dönecliği naehil insanlara yarar zira köylü çobanlar kan ter içinde maişetini ancak te'min ederlerken ağalar/beyler yeke yeke gezmektedirler:

“Gəzirlər havalı ağalar, bəylər,
Çalışır qan-tərdə naxırçı, nökər.” (Ələsgər, 2004, s. 196)

2.1.5. Kadın ve Kadın Hakları Hakkında Hiciv

Azerbaycan kadınının sosyal durumu, modern Azerbaycan edebiyatının bu gelişim sürecinde, sanatçıların eserlerinde kendisini göstermiştir. Bu dönemde eleştiriler daha çok toplumun geri kalmışlığına ve cehalete yönelik olmuştur. Örneğin modernleşme sürecinin önemli isimlerinden biri olan Kasım Bey Zakir; aşk, evlilik ve aile kurmak gibi sosyal meselelerle ilgilenmiştir. Onun “*Dərviş ilə Qız*” manzum hikâyesi buna örnek gösterilebilir. Eserde, cehalete karşı direnen bir kadın karakter yaratılmıştır. Şairin “*Həyasız Dərviş*” eserinde de genç bir kız, yalancı ve gerici bir dervişe karşı kendini korumak için mücadele eder. Kasm Bey Zakir, bu eserinde “*Övrətin əksəri olur mərdanə*” sözüyle, kadınların güçlü olduğu iletisini vermiştir. Şairin “*Zövcü-Axər*” eserinde de kadın ve aile konusu ele alınmıştır.

Eserde sevgililerin denk olması gerektiğinden söz edilmiş ve erkek egemenliğine karşı çıkılmıştır. (İşgören, 2016). Abdurrahim Bey Hakverdiyev, “*Xəyalat*” adlı bir kaleme alır. Bu piyeste Hatemhan Ağa karakteri ile Ahundov arasında geçen diyalogda, Hatemhan Ağa, “*Sən özün hərçənd müsəlmanlıqdan kənar bir adamsan, amma yənə nəqədər olsa, sənin qanın müsəlman qanıdır. Heç sənə müsəlmanın ismätinə toxunmaq yaraşarmı? Qardaş, niyə mənim övrətimin, qızımın adını camaat bilsin? Eyib olsun sənin üçün, çox eyib olsun!*” (İşgören, 2016) sözleriyle Ahundov’a çıkışır. Dolayısıyla kadın algısının bir çok Doğu toplumlarında (Türkiye de dahil) böylesi bir konumu vardı. Abdurrahim Bey Hakverdiyev “*Təsəttüri-Nisvana Dair*” yazısında kadın haklarına ve kadının toplumdaki yerine ilişkin bazı düşüncelerini dile getirmiştir. İslam toplumlarında özellikle kadınların hakları konusunda bir tutarlık olmadığını “*Qadınlar Bayramı*”(1928) adlı piyesinde yine kadınların özgürlüklerine ve dayanışmalarına yer vermiştir. Hüseyin Cavid, “*Şərq Qadını*” şiirinde kadının aşağılanan bir varlık olarak kabul edilmiş olmasını eleştirmiştir. Azerbyacan’da kadın sorununa önem veren yazarlardan **Yusuf Vezir Çemenzeminli**, 1913’te “*Avradlarımızın Halı*” ve “*Qanlı*

Gözyaşları” hikâyelerini yazmıştır. Seküler bir dünya görüşü olan Nerimanov, kadının sosyal hayattaki konumuna ilişkin düşüncelerini eserlerine de yansıtmıştır. 1915-1916 yıllarında sahnelenen “*Bahadır ve Sona*” eseri, buna örnek gösterilebilir. (İşgören, 2016) Azerbaycan edebiyatında kadın konusunda duyarlılığı ile bilinen önemli bir başka sanatçı da **Cafer Cabbarlı**’dır. Cabbarlı’nın yazdığı “Qızım” adlı şiiri, kızların henüz eğitim çağındayken gerici zihniyetteki babalar tarafından köreltilmesini, erken yaşta evlendirilmesini eleştirir:

“Yaşın oldu onüç, ay qız səni verəm bir ərə ,
Bir müdəddəs kişiyə , pulluya bir bəxtəvərə;
Vermərəm boynu qıraxmallıya, ya injenerə ,
Razı olmam düşsən zülm ilə zindanə, qızım!” (Cabbarlı, 2005, s. 101)

Her kız, yukarıda bahsi geçen kız kadar özellikle baba yönüyle şanslı değildir. Kız çocuğunu cahiliye dönemini hatırlatan davranışlarla bir evlat gibi değil bir eşya gibi gören, düşüncelerine önem vermeyen baba ve erkek kardeşler de vardır. Bu durumu kabul etmeyen kız çocukları okuyup çalışmak suretiyle modern hayata entegre olmak ister. Tıpkı *Köroğlu Destanı*’nda yaşadıkları yerleri terk edip özgür bir ortamın olduğunu düşünerek Çamlıbel’e ulaşmak isteyen kızlar gibi. “Çamlıbel’de herkesin eşit olduğunu, ayrımcılık yapılmadığını duyan kadınlar, bir an önce onları yöneten, özgürlüklerini ve haklarını ellerinden alan baba ve abilerinden kurtulmanın peşindedirler.” (Guliyev, 2018, s. 63)

Azerbaycan edebiyatında eğitim ve aydınlanmaya verdiği önemle bilinen **Abdulla Şaik**, kadınların toplumda hak ettiği konuma ulaşabilmesi için çeşitli yazılar yazmış ve bu konudaki fikirlerini edebî çalışmalarına da yansıtmıştır. Şaik, öğretmenlik yıllarında kadınlar için “Dan Ulduzu” adıyla bir dergi çıkarmak istemiş; fakat bu girişim, Çar hükümeti tarafından engellenmiştir. Şaik, bir milletin yükselmesinde kadınların birinci dereceden önemli olduğu kanaatindeydi. 1912’de yazdığı “*İşıq Mənbəyi*” şiirinde bu açıkça görülmektedir:

“Tərəqqi etməyə lazımdır ancaq:
Tərbiyə əli anaların qucağı.
Qadınla hər millət eylər tərəqqi,
Qadındır millətin şamı, çırağı.
Yıxar bir milləti, bütün məhv edər
Qadınların tərbiyəsiz qalmağı.
Yaşa, adın dünya durunca qalsın,
Millət, vətən ilə birgə ucalsın!” (Köçərli, 2005)

Yine Molla Nasreddin yazarlarından **M. E. Sabir** de Azərbaycan kadınının durumunu, Batı toplumlarındakı kadının durumuyla karşılaştırmış; bu yolla toplumdakı dinî bağnazlığı, yanlış anlaşılması, kadının bir meta gibi görülmesini özgün üslubuyla eleştirmiştir. Sabir'e göre hukukta kadın erkek eşitliği, iş hayatında kadınların da erkeklerle yarışabilmesi ve tek eşlilik esas olmalıdır:

“Sair miləl övrətlə ədalət edir, etsin,
Övrət ərə ,ər övrətə rəğbət edir, etsin,
Hər kim ki,bir övrətlə qənaət edir, etsin,
Üç-dördün ötüb siğədə tə'dad alırıız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırıız biz!” (Sabir, 2004)

“*Dörd Dilli Qırmanc*” diyalog şiirində Sabir, kadınlara bakiş açılarını karşılaştırır. Kadınların el ve yüzlerinin mahrem olup olmaması; müftünün, gazete müdürəsi Hatice Hanım'ın, Molla Nasreddin'in kadın setr mahalləri tarifləri değerlendirilir:

“*Zaqafqaziya müftisi Hüseyin əfəndi cənabları deyir ki:*”

“Kəşfi-vəch etmək deyil övrətlərə şər'ən həram,
İştə Qur'an, iştə asar, iştə məfhumi-kəlam!”

“*İşiq*” qəzetəsi müdirəsi Xədicə xanım cənabları deyir ki:

“Müslimə övrətləri məsturə olmaq istəriz,
İştə söz, iştə əməl, iştə müvafiq bir məram!”

“*Şamaxı camei müdərrişi Abdülxaliq əfəndi cənabları deyir ki:*”

“Müslimə övrət fəqət əl, üz açar indəssəlat,
İştə ayat, iştə əxbar, iştə əshabi-kiram!”

“*Molla Nəsrəddin*” də deyir ki:

“Müfti oylə, Əbd... boylə, həm Xədicə şoylə de,
İştə oylə, iştə boylə, iştə şoylə, vəssəlam!..” (Sabir, 2004)

Sabir; süse, mücevherlərə, toz pembe hayata düşkün olup çocuk terbiyesi ve ilme mesafeli olan kadınları hoş görmez. Kadın da toplumun bir parçası/dinamiğidir. Onun görevi her görevden üstündür çünkü bugünün çocukları yarının toplumunu oluşturacaktır. İyi bir annenin en güzel zineti akıllı, hayalı, vatana ve millete faydalı yetiştirilmiş çocuktur. Aile/çocuk toplumun temelidir ve terbiyelerinde özen gösterilmelidir:

“Həqiqi validənin ən şərəfli bir bəzəyi
Ədəbli, uslu çocuqdur, təcəmmülət deyil.

O mədərin ki, yox övladə hüsni-tərbiyəsi,
Səzayi-məkrəməti-nami-validat deyil.

Həyata layiq olan ziynət – elm gövhəridir
Ki, boylə bir dirilik qabili-məmət deyil.” (Sabir, 2004)

Kadın ve kadın hakları, hürrüyet-i nisvan söz konusu olduğunda Sabir, bir çok şair ve aydının yaptığı gibi sadece topluma ve erkeğe faturayı kesmez, sözün tam tersini kast ederek hayadan yoksun, hayatında hamiyete dair bir davası olmayan, dünyayı zevk ve eğlenceden ibaret sayan kadını da eleştirir. Asıl eleştirilen erkektir çünkü erkek, her şeyiyle kadına köle olmuş yani kadın, erkeğe egemen olmuştur. Kadının istekleri bitmemekte ve sürekli farklı isteklerde bulunmaktadır. Şiirde tasvir edilen kadın Orhan Veli Kanık'ın *Cımbızlı Şiir*'indeki kadın gibidir:

“Ne atom bombası
Ne Londra Konferansı
Bir elinde cımbız,
Bir elinde ayna;
Umurunda mı dünya!”

Dünyayı ve kendi devletini tehtit eden tehlikeleri umursamaz bilakis yok sayar, onun için önemli olan kendisidir. Kendi güzelliği ve güzelliğinin takdir edilmesinin yanında Hroşima'nın, cihan harbinin, devletinin yıkılışının bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Çünkü Gaye-i hayal olmadığına zihin eneye/benliğe döner ve etrafında gezer. Artık mal, mülk, namus, şeref, aile, vatan, millet değerini kaybetmiştir:

(...)
“Şənini at çölə, risva ol, oldum,
Nəzəri-xəlqdə ədna ol, oldum,
Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!

Söylədin hörmətini at, atdım,
Malını, sərvətini at, atdım,
Əhlini, külfətini at, atdım,
Qövmünü, millətini at, atdım,
Cümlə heysiyyətini at, atdım,
Müxtəsər, qeyrətini at, atdım,
Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!

Mənə aid bütün irsi-pədərim
 Əkinim, mülküm, evim, bumü bərim
 Nə zaman getdi isə yox xəbərim,
 Səndə idi mənim ancaq nəzərim,
 Gözəlim, şimdiki nədir fərmanın?
 Canı qurban sənə bu nalanın!” (Sabir, 2004)

Azərbaycan Sovyet döneminde edebiyatının en etkili isimlerinden biri olan **Samed Vurgun**, hayatı boyunca pek çok temada eserler vermiştir. Bir şair olarak Samed Vurgun, eserleriyle Azərbaycan halkını derinden etkilemiş, aynı zamanda Sovyet Dönemi Azərbaycan şiirinin 1950'lere dek en güçlü temsilcilerinden biri haline gelmiştir (İşgören, 2016). Modern Azərbaycan Edebiyatında pek çok sanatçı tarafından önemli bir sorun olarak değerlendirilen kadın algısı Vurgun'da da kendini gösterir.

“Dünənki buzov bağlayan, örkən, çatı toxuyan qadın bu gün böyük bir kəndin kolxoz sədridir. O, yüzlərcə, minlərcə insanın iqtisadi və mədəni həyatına rəhbərlik edir. Dünənki çarşafli, evdar bir qadın bu gün komissardır, məhkəmə sədridir və başqa məs'ul vəzifələr daşıyır. Türk qadınlarının bu azadlığı və bu azadlıq uğrunda tökülən qanlar bizim ədəbiyyatımızda hələ lazımınca göstərilməmişdir.” (İşgören, 2016, s. 40)

Örneğin şairin “Bəsti” poemasında Ekim Devrimi ile kadınların zindanlardan kurtulup özgür ve aydınlık bir dünyaya eriştikleri kanaatindedir:

“Doğdu ömrümüzün qızıl dünyası.
 Sənin də gözünə düşdü aydınlıq,
 Ömürlük zindandan çıxdı qadınlıq.” (İşgören, 2016)

Buna paralel olarak, Samed Vurgun'un “*Vaqif*” piyesinde, Vakıf karakteri gelinine şöyle seslenir:

“A qızım, üzündən götür duvağı,
 Qoy açıq görünsün ayın qabağı.
 Açıq yaşamışdır bizim nənələr,
 Kəfəndir, a balam, sərəpərdələr.”

Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikayesindeki anne motifini de örnek vermiştir:

“Göründüyü kimi ana obrazı bizim xalqların tarixində, qədim eposlarımızda ən şərəfli və alicənab bir yer tutur. Bu, bir daha qadının Şərqi xalqları arasında hörmətsiz və şərəfsiz olduğunu təsdiq edən bə'zi mədəni Avropa alimlərinin yalancılığını, alçaqlığını göstərir.” (İşgören, 2016, s. 51)

Aşık **Aliasker**, *Qalmadı* şiirinde ikinci bir eş alan bedbahtlara ateş püskürür. Daha birinci eş memnun edilmemişken evin huzurunu bozacak, bereketi kaçırarak, ocağı söndürecek ikinci eş akıllı insanların yelteneceği iş değildir:

“Kül başına, iki arvad alanlar,
 Öz evinə qüli-qalı salanlar

 Kəsildi bərəkət, ayran qalmadı.” (Ələsgər, 2004)

2.1.6. Sosyal Adaletsizliğin (Ezen-Ezilen, Zengin-Fakir, Köylü-Kentli) Hicvi

“Sosyal adalet, açıkça tanımlanmış ve sınırları belirlenmiş durağan bir kavram değildir. Aksine dinamikdir. Bu nedenle sosyal adaletin çok iyi bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir tanımını bulunmamakla birlikte, farklı boyutlarından yola çıkılarak çeşitli yönleri açıklanmaktadır.” (Anonymous, 2006, s. 157, akt. Anonim).

“Sosyal adalet, toplumdaki tüm bireyler için geçerli olmalıdır. Bir toplumda bu hedefe ulaşılmadığı sürece bazıları gelişmenin nimetlerinden yararlanırken, bazıları bu nimetlerin sadece maliyetini ödemek durumunda kalarak, adaletsiz koşullarda yaşamlarını sürdüreceklidir. Yaşanan sosyal adaletsizlikler, tüm yaşam dönemlerine yayılma potansiyeli taşıdığı için sosyal olarak savunmasız gruplar ortaya çıkmaktadır.” (Yıldırım, 2012) Sözelimi dünyanın bir kısmı obezite ile mücadele edip milyonlarca dolar harcarken diğer kısmı açlıkla mücadele etmektedir. Bu durum zamanımızda böyleyken gelecekte de böyle olacak belki daha acımasız bir hal alacaktır. Sosyal adaletsizlik insanın varoluşuyla yaşittir denilebilir. Sosyal adaletsizliğin tarihi süreci farklı disiplinlerle ilgili olduğu için özellikle yazar, şair ve düşünörlere dolayısıyla edebiyata yansımaya yoğunlaşmak gerekir. Bütün toplumlarda sosyal adaletsizlik görölebileceği gibi Azerbaycan’da da görölmüş olmalı ki şair ve yazarlar bu konularda eleştirel yazılar-şiiirler yazmışlardır. O şairlerden biri elbetteki **Kasım Bey Zakir**’dir. Zakir; Mevlana’nın *Mesnevi*’sinde geçen “*Aslan, Kurt ve Tilkinin avlanması*” hikayesinden yola çıkarak uyarladığı “*Aslan, qurd və çaqqal*” adlı temsili manzumesinden hareketle döneminin sosyal adaletsizliklerine ustaca değinir. Hikayede aslanın adaletli sayılabilecek av paylaşımı yapan kurdu öldürmesi ve kurdun ölümünden ders çıkarıp aletsiz paylaşım yapan tilkinin (çakalın) aslan tarafından övölmesi anlatılmaktadır. Zakir bu hikayeye atıfta bulunarak kıssadan hisse alınmasını ister:

“Nəinki cənabi-hacıqulu tək,
Xanın bostanının novbarı gəlcək,

Üzləyib yaxşısın evə göndərə,
Çarığın çürüyün təhvilə verə.

Çubuğa saldıra fəqir rəyəti,
Özü yeyib-içib sürə vəhdəti.

Bu nə alış veriş, bu nə ticarət?
Bu nə haramxorluq, bu nə ziyarət?

Satıbdır gullahüm dini dünyaya,
Bu əhli-Şişədən pənah xudayə.” (Zakir, 2005)

Azərbaycan edebiyatının güclü kalemlerindən biri olan **Mirza Ali Ekber Sabir** güclü bir hicivcidir. Şiirleri, kendi duygularını ifadə etmə biçimi, yaşama yaklaşma biçimi, kendine özgü sanat araçlarını və objelerini algılama biçimi orijinaldir. Sömürü toplumundaki işçinin, köylünün, çalışkan insanın, emekçilerin yanındadır və haklarını savunur. Sabir, “*Bizim Ne*” adlı şiirində, kendilerini ve insanları saymayan ve toplumunun geleceğine ilgisiz olan bencil insanları açıkça ortaya koyar:

“Bu da sözdürmü, qazandıqlarımız parələri,
Hey verək boğmalasın Zəngəzur avarələri?
Bizlərə dəxli nədir - yoxdur əgər çarələri?
Qoy ağarsın füqərə gözlərinin qarələri!
Çəksin onlar gecə-gündüz nigaranlıq, bizə nə?
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?” (Sabir, 2004)

Sabir’in en çox eleştirdiği(hicvettiği) konulardan biri işçi konusudur. Onurlu ve gerekli olan bu temayı şiire özellikle Sabir kazandırmıştır. Sabir’in bu konuları sıklıkla dile getirmesi dolayısıyla işçi sınıfını uyandırmak istemesi istismarcı, kan emici, işveren sınıfın rahatsızlığına ve korkmasına neden olmuştur. Sabir’in en çok başvurduğu söz sanatlarından biri olan tariz sanatı onun şiirinin etkisini arttırmakta ve şiire güç kazandırmaktadır:

“Olmaz bu ki hər əmrə dəxalət edə fəhlə,
Dövlətli olan yerdə cəsarət edə fəhlə,
Asudə nəfəs çəkməyə halət edə fəhlə,
Yainki hüquq üstə ədavət edə fəhlə,
Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir indi,
Fəhlə də özün daxili-insan edir indi...” (Sabir, 2004)

Emektar olan köylünün yaşamını, varlığını ve haklarını korumakla mükellef olması gereken merhametsiz insanların çirkin yüzünü ortaya çıkarır; onlardan yardım bekleyen köylüye nefret ve istihza ile böyle hitap eder:

“Söz açma mənə çox çalışıb az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən, deməyindən;
Mən gözləmənəm, buğda çıxar ver bəbəyindən,
Çəltik də götür, arpa da, buğda da, əkinçi!” (Sabir, 2004)

Sabir, İran kaynaklı tarihi bir olaya telmihen³⁴ *Bura Say* isimli kurgu-diyalog şiirinde *Cəmaət* ile *Zilli-Sultan*'ı konuşturur. Halkı soyup talan eden şahın kız kardeşi rehin olarak tutulur ve halka çektirdiklerinin hesabı sorulur:

Cəmaət:

“Zilli-Sultan, bura say döydürüb aldıqlarını!
Söyüb aldıqlarını, söydürüb aldıqlarını!

Zilli-Sultan:

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

(...)

Cəmaət:

Birbəbir yadına sal cümlə unutduqlarını,
Millətin qanını alıb, şüşəyə tutduqlarını,
Qış üçün axtalayıb yayda qurutduqlarını,
Gözlərin kəllənə də çıxsa, qus udduqlarını!
Boş danışma, bura say öldürüb aldıqlarını!
Bölüb aldıqlarını, böldürüb aldıqlarını!

Zilli-Sultan:

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəmaət:

Əlli il ölkədə vurmuşdun, a zalım işini,
Sən ki hazır eləmişdin çiyini, bişmişini,
Təmənin indi nədir ya qıcadırsan dişini,
Aç belindən dəxi şəmşiri-müzəffərkeşini!
Boş danışma, bura say satdırıb aldıqlarını!
Atıb aldıqlarını, atdırıb aldıqlarını!

Zilli-Sultan:

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!” (Sabir, 2004)

1832 yılında Sivas'ın kangal ilçesine bağlı Deliktaş köyünde doğan **Ruhsati** sözünü budaktan esirgemeyen Anadolu sahası hiciv şairlerimizin başında gelmektedir. Duygulara, düşüncelere, inançlara şiirinde geniş yer veren Ruhsati, hiciv şiirleriyle de sosyal sorunları dile getirmiştir. Örnek olarak buraya aldığımız bu şiiri sanki günümüz koşullarında yazılmış gibi tazeliğini korumaktadır:

“Zenginin züğürdün vasfın edeyim
Züğürt nere varsa han da bulamaz
Zengine baklava börek çekilir

³⁴ Zilli-Sultan; Məhəmmədəli şahın atası Müzəffərəddin şahın qardaşı idi. İranda Məşrutə vaxtı o, Avropaya getmişdi. İrana qayıtmaq istərkən camaat onu Rəştdə tutub saxlamış, İrandan çıxmasını, əmlakının müsadirə edilməsini tələb etmişdi. Həmin hadisəyə işarə olunur. (Sabir, 2004)

Züğürt arpa darı nan da bulamaz.

“Zenginin faytonu dağlardan aşar
Züğürt düz ovada yolundan şaşar
Zenginin helvası bal ile pişer
Züğürt herlesine un da bulamaz.”

(...)

“Gece şule vermez züğürdün mumu.”

(...)

“Züğürt damarında kan da bulamaz.”

Aşık Aliasker Azərbaycan'da 19. Yüzyılın sonunda görülen siyasi gelişmelerin bir sonucu olan toplumsal adaletsizliğe ve köylü halkın ezilmesine sessiz kalamaz.

“Bu cəhətdən onun “Çıxıbdı” rədifli qoşması diqqət çəkir. Gecə-gündüz “sərt ayaz”da çalışan rəncbərin, naxırçının, nökərin ruzusunun gündəngünə azalması, qoçuların, quldurların özbaşınalıqları, ədalət divanının olmaması aşığın hiddətləndirirdi.” (Ələsgər, 2004, s. 19)

“Pristav, naçalnik gələndə kəndə,
Obanı, oymağı vururlar bəndə.
Xərc üstə çoxları düşüb kəməndə,
Qamçıda belinin qatı çıxıbdı.

Gəzirlər havalı ağalar, bəylər,
Çalışır qan-tərdə naxırçı, nökər.
Müxtəsərin deyir Aşiq Ələsgər,
Kovxanın, kattanın zətı çıxıbdı.” (Ələsgər, 2004)

2.1.7. Tembellik, Gayretsizlik ve Hamiyetsizliğin Hicvi

Kimin himmeti milleti ise o tek başına bir millettir, sözü tembellikten kurtulup şevk ve gayret ile faaliyet ve hareketten ibaret olan hayat için çalışmayı ve cəhd etməyi anlatır. Hamiyetli insanlar, hayatın mübareze olduğunu bilir ve tembellik döşəğindən kendilerini korurlar. Bilirler ki ataletin cezası sefalettir. Bir işe başlarken yapılan tevekkül tembellik, işin sonunda yapılan tevekkül ise doğru olan tevekküldür. Kader, tevekkül, çalışma, dünya, ahiret, fanilik kavramları yanlış anlaşılırsa sonuç tembellik, gayretsizlik ve geri kalmaktır. İslam aleminin süratle çözmesi gerektiği konuların başında bahsi geçen hususlar vardır. Çünkü alem-i İslam'ı ihya edecek, madden ve manen terakkisine vesile olacak amil; çalışmaya, düşünmeye, ilerlemeye teşvik etmek ve azme sevk etmektir. Bu durumu 20. Yüzyıl başlarında Mirza Aliekber Sabir her yönleriyle değerlendirir. Sabir kurtuluş ve terakkiyi İslamı doğru anlayıp gayrete

gelmekte, ilim təhsil etməkte və çalışmaqta görür. Bəyəcə millət hem dünyada hem de ahirette mesud və bahtiyar olacaqtır:

“Bu gün aləmi-mətbuatı-islamda nəşr olunan qəzetlərin hansı bir nömrəsidir ki, onda islamiyyətin tədənnisindən bəhs edilib tərəqqi və təəlisinə milləti-islam tərəğib və təhris olunmasın? Zənni-axizanəmə görə bunca tərəğib və təhrisdən murad islamın ancaq islamiyyət ilə bərabər edəcəkdir olduğu tərəqqisidir ki, onun sayəsində hər cəhətlər qeyrəti-islam edəcəkdir və namusi-millət mülahizə olunsun; nəinki daireyi-islamdan xaric tərəqqidir ki, onilə nə irzi-islam mühafizə və nə qeyrəti-millət oluna bilər. Hər halda adını tərəqqiyi-islam qoyduğumuz şu vəzifeyi-müqəddəsəni mətlub bir surətdə əncamə irişdirməkdən ötrü şüari-islamiyyətimizin intişarına qeyrət və qerəti-milliyəmizin izdiyadına himmət etməliyiz, tainki ismi ilə müsəmması düz olub həqiqətdə tərəqqisi denilməkdən maəda, tədənni də deyil, hətta islamiyyətin və qeyrəti-islamiyyətin nistü nabud olmağına aşkar bir səbəb olduğu həqiqətdən kənar deyil, zənn ediyorum. Pəs boylə olan surətdə şəriəti-ğərrayi-Məhəmmədi göstərdiyi əvəmiri əxz və nəvahini tərək edib hədisi-şərif “iza ləm yağurrül-rəcul fəhuvə mənkusəl-qəlb” məzmununca qeyrətsizlikdən mənkusə-qəlb olmağına tənəzzül etməyib, irzi-islami mühafizə etməklə bərabər elmi-islami təhsil edib, zəminində qəxi ülümi-dünyəviyyə və əlsinəyi-əcnəbiyyəni əxz etməliyiz ki, həm dünyə cəhətinə və həm axirət cəhətinə tərəqqi edib, məsud və bəxtiyar olaq.” (<https://www.ens.az/az/mirze-elekber-sabir-qeyret>) (18/07/2019)

Şiirlerini genelliklə zıtlıqlar üzərinə kuran Sabir, *Millət Necə Tarac Olur Olsun, Nə İşim Var!* şiirində birey və toplumun tembəlliğindən yakınır. Bencilliği, dünyanın faniliğini tembəllikle yanlışı anlamayı, tarix şuurundan uzak kalmayı, kaderi kendine görə yorumlayıp gelecək için çalışmamayı, yaşadığı anın kıymətini bilmeyip lüzumsuz işlərlə geçirmeyi, vatan evlatlarının avare avare dolaşıp sefalet içinde kalmalarını, dul kadınların kimsəsiz və çaresiz kalmalarını eleştirir; her millətin yüksəlip belli alanlarda ilerlediklerini buna mukabil millətimizin ancak yatakta ilerlemeyi düşündüğünü dolayısıyla ilerlemeyi rüyasında gördüğünü söyler ve bütün bunların kaynağını tembəllikte görür:

“Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum özgələri ilə nədir karim,
Dünyavü cahan ac olur olsun nə işim var?!”

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
(...)
Övladi vətən qoy hələ avarə dolansın,
(...)
Hər millət edir səfheyi-dünyada tərəqqi,
Eylər hərə bir mənşili-məvada tərəqqi,
Yorğan-döşəyimə düşə gər yadə tərəqqi,
Biz də edərik aləmi-röyada tərəqqi;

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!” (Sabir, 2004)

Sabir, halkını derindən seven bir yurtseverdir. Eserlərinin çoğunda, vatan sevgisindən mahrum olanların, milletin adına konuşan ama milleti sevmeyənlərin ifşası vardır. “*Ürəfa Marşı*” adlı şiirində Sabir, günlerini işret meclisində keçirən, vatan-millet sevdəsindən mahrum, dilinə və kultürünə mankurtlaşan lafa gəlincə də mangalda kül bırakmayan insanları eleştirir:

“İnteligenlik, gözərik naz ilə,
ömr edərik nəşeyi-dəmsaz ilə,
Həftədə bir dilbəri-tənnaz ilə,
Həmdəm olub işləri sahmanlarıq,
Ay bərəkallah, nə gözəl canlarıq!” (Sabir, 2004)

Azərbaycan edebiyatı tarixində böyük bir xidməti olan, şiirdə yeni bir çağ açan, milyonlarca kalbi fethedən, gerçək bir halk şairi olan Sabir ölmez hicivləriylə bugün də zihinlərdə yaşayır, insanları yeni dünyaya çağırır və yeni bir yaşam üçün mücadeleyə sevk edir. Sabir halkın gayret və hamiyetsizliyindən də şikayətçidir. Kendi gücünün, hak və özgürlüklərinin farkında olmayan, halk olmayı ‘pasif yönetilme’ olaraq kabullənən insanlara sözü vardır:

“Bir rus görəndə oluruz xar yanında,
Quzu, keçiyik biz.
Keçməz sözüümüz bir pula sərdar yanında,
Çünki nəçiyik biz?!
Tanrı buna şahid
Quzu, keçiyik biz...” (Sabir, 2004, s. 52)

Şair Sabir halktan kaynaklanan hataları hoş görməz “*Barişnalara Dair*” şiirində:

“Millət belə batdı,
Ümmət elə yatdı,
Xud, söylə, ay axmaq,
Daşı kim oyatdı?
Dinmə, xətərin var!” (Sabir, 2004, s. 64)

İnsanların çoğu ilme teveccüh göstərməzlər çünki maddi getirisini az bulurlar. Mana aleminde hususiyet gəliştirememiş olan bu insanlar hər şeyi maddədə görür, görmək ister. Her şeyi maddədə arayanların ağılları gözələrinə inmişdir, göz isə maneviyatta kördür. İnsanı olgunlaşdırən, kemalə erdirən maddə değıl ma’nadır. Bۆyleləri ilme biganedir. Sabir “*Cavablar Cavabi*” şiirində bu noktayı vurgular:

“Ağırtma əbəs başını, meyl etmə üləmə,
Yox vəq’ qoyan elmə, kəmalətə, rüsumə,

Hər kəs cibini güdmədədir baxsan ümumə,
Xərc etsə edər dolma-badımcanə, lühumə;" (Sabir, 2004)

Aliqulu Qəmküsar, *Millətinin Halı Pərişan Ola* adlı şiirində milletin perişan haline ağlar. Millet gayretten uzaklaşıp tembelleşmiş ve tembelligini şaka ve gülmeyle örtmək istemektedir.

"Her işimiz mesxərəli, gülməli
Olsa bizim, pozma kefin, ay dəli,
Hər neisə Kəlb Cəfər, Kəlb Əli,
Qəm yemə, tab et, bu da, yahu, keçer." (Qemküsar, 2006)

Cəlil Məmmədquluzadə, *Olacaqsan* adlı satirik şiirində gafletle tembel tembel oturanları, vatan ve milletin durumuna kafa yormayan hamiyetperverlikten yoksun insanları eleştirir.

"Biçərə vətən tarü qaranlıqda qalanda,
Əğyafa gedib şəmi-şəbi tar olacaqsan.
(...)
Bir vaxt ayılıb axın huşyar olacaqsan
Meğrurisən indi, xəbərini yoxdur özündən,
Əldən vətənin getsə, xəbərdar olacaqsan.
Xar eylədi qəflet səni əğyar yanında,
Yatdıqca bu qəfletdə yenə xar olacaqsan." (Məmmədquluzadə, 2006)

Məmmədquluzadə, *Oyanmadım* şiirində ise yine gafletle yatıp bir türlü uyanmayan kendini (aslında milleti) anlatır. Şair kendisinin çok ağır bir uykuya daldığını fakat ne yapılırsa yapılsın uyandırılmadığını yazar. Aslında ölüm uykusuna dalmış olan her şeyden habersiz olan gayretsiz millettir. Derede yatan şairin burnuna diken batırırlar, yanında bomba patlatır, top atarlar, sakalından bir avuç koparırlar, sazlı sözlü çingeneler başucunda çalar oynarlar lakin yine uyandıramazlar. Aslında şair Müslümanların/halkın birbirleriyle savaşmasından, azim ve kararlılıklarını unutmalarından, her gelen alimin milleti talan etmesinden o kadar üzülmüştür ki yapılanları görüp kahrolmamak için kendini uykuya vermiştir. *Molla Nasreddin* dergisinin kurucusu olan yazar derginin çıkışını haber alsaydı bile uyanmak istemez:

"Dərədə yatmış idim, oyatdılar, oyanmadım,
Bumuma tikanlan uzatdılar, oyanmadım,
Bomba parta-partnan, top atdılar, oyanmadım,
Saqqalımdan bir ovuc qopardılar, oyanmadım.
(...)
Gördülər, yuxlamışam, hər kəs sınağı gücünü,
Atlı atın üstümə, qurbağa saldı qıçını,

Hoppanıb Araz bu tay yığıb dərənın bıcını,
 (...)
 Molla Nəsrəddin” dedi hər həftə bir əfsanələr,
 Müxtəsər, hər bir əməl çıxartdılar, oyanmadım.” (Məmmədquluzadə, 2006)

2.1.8. İktisadi Hayatın (Fakirlik/Pahalılıq) Hicvi

Kasım Bey Zakir, ekonominin bozulmasına, pahalılığın artmasına sessiz kalamaz. Maddi durumun kötüye gitmesi şairi derinden etkiler ve meteliğe kurşun sıkacak hale sokar. Açlık ve fakirlik yatağı-yorganı satacak raddeye getirmiştir halkı.

“Ac qaldıqca rext ü xâbi satacaq,
 Gele-gcle quru yerde yatacaq,
 Uzaqdan sikkeye güllə atacaq,
 Min tümen³⁵ altuni gören canımız.” (Zakir, 2005)

Aşık Alişker de Zakir’le söz birliğine varmışçasına fabrika ve işletmelerin kapandığına, semaverin (ocağın) kaynamadığına, yorgan-döşəğin kalmadığına yanar:

“Bağlanıb zavod³⁶lar, kəsilib qəndlər,
 Qaynamır samavar, artıbdı dərldlər.
 Niyə ağlamasın yazıq övrətlər,
 Söküldü döşəklər, yorğan qalmaq.” (Ələsgər, 2004)

2.1.9. Rüşvet, Kanunsuzluk, Yolsuzluk, Dalkavukluk ve İltimasın Hicvi

19 ve 20. Asırlar bir çok şair tarafından gerek fen ve felsefenin ilerlediği gerek de bu kanserojen ilerlemenin telafisi mümkün olmayan sonuçları bakımından Türk ve dünya edebiyatlarında sıklıkla anlatılır. Türkiye sahasında özellikle Sadullah Paşa’ya ait “19. Asır” manzumesi nakil yerine akıl, bilim ve deneyin kısacası pozitivist anlayışın hakim olduğu dönemi senakarane sunar. Sömürgecilik yarışından sonra değişen sınırlar nispeten homojen olan ülke insanların heterojen yapıya dönüşmesi, işgaller, ilhakler beraberinde kanunsuzlukları, rüşveti ve kaosu getirir. Mehmet Akif’in aşağıdaki beyti bu yüzyılın asıl yüzünü göstermesi bakımından mühimdir:

“Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asıl,
 Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyla sefil,”

³⁵ Tümen: İran para birimi.

³⁶ Zavot: (Ruşça) Fabrika.

İşte **Kasım Bey Zakir**, ülkede hakim olan yasadışılığı, iltiması, kaosu ve kanunların yüksek/zengin zümreye değil fakir, fukara ve kimsesizlere geçtiğini anlatır. Yüz adam öldürenin altın ve gümüşleri olması durumunda hapisten çıkarıldığı bir adalet(siz) sistem caridir:

“Kim ki, vilayetde sîm ü zeri var,
Yüz adam öldüre, hebsden çıxar.” (Zakir, 2005)

Şair, namerd köprüsünden geçip adaletsizleşmektense “*Râziyam apara o seller meni.*” der. “*Xəbər Alsan Bu Vilanın Əhvalın*” şiirinde dönemin Karabağ sorununu ele alır ki bunun bir sebebi de onun Karabağlı meşhur Cavanşirler neslinden olmasıdır.

Zakir’e göre “*Bir özgədir keyfiyyəti-Qarabağ.*” Buna karşın sorunlar anlatmakla bitmez. Edebiyata doğası, muazzam manzaraları, kültürü ile öncüllük eden Karabağ, savaş zamanı da edebiyatın ana teması oldu. (Guliyeva ve Gulusoy, 2018, s. 2328) Çar memurları ve işbirlikçiler bir taraftan, hilebaz mollalar bir taraftan, sadece cebini düşünen esnaflar ise diğer taraftan bu güzel bölgenin altını oymakta ve günden güne kötü günlere götürmektedirler. Kimi çalar ve satar, kimileri gasp eder, kimileri kefen satmak için ölü beklemektedir, bunlar ülke kovanına çomak sokan zalimlerdir böyle bir mezalimi yaşayan bir vilayet dağılmalı, Sodom ve Gomore gibi helak olunmalıdır:

“Qüttəüttəriqin vüfuru vardır,
Yaylaqda, aranda qatar-qatardır,
Yenə ötür-ötür, apar-apardır;
Bizim başımızda çatdadı çanaq.
(...)
Bir ucdan oğurlar, biri ucdan satar,
(...)
Belə vilayəti dağıtsın Tarı,
Ziyadə məğşuşdu Ərəs kənarı,
(...)
Əgər xəbər alsan Molla Səfini,
Oğru dürüst qarışdırıb kefini,
(...)
Qarabağda nə day qaldı, nə dana,
Bu gün,sabah qaçar hərə bir yana;
Tənbeh etmək ilə Xındırığana,
Xub saldı nizama ölkəni qoçaq.

Ədalətdə yoxdu bir kəsrü kəmi,
Mundan sonra vilayətin nə qəmi?
(...)
Üləmalar üz döndərib xudadan,

Usanmaz bir ləhzə cövrü cəfadən.
Başı əmmaməli seyid-molladan
Taətdə övladır o qatmaqurşaq.

Gərək bu aləmdən eyləmək həzər,
Öz yerində deyil çünki xeyrü şər.
Bihörmət olubdur pədərə pesər.” (Zakir, 2005)

Hayırla şerrin qarışığı, evladın babaya saygısızlaşdığı bu dünyadan hazer etmək gerekdir çünki insanlar dünyayı yaşanmaz hale getirmişdir. Zakir sanki bugünleri anlatırcasına, müslüman Türk yurdu Karabağ’ın elden çıkacağına işaret etmişdir:

“Haram oldu bizə bir qarış torpaq?
(...)
Çəkilib köksümə dağlar, düyünlər,
Kafirə olmasın nəsb bu günlər.
Qınamasın məni könlü bütünələr,
Fikrim dağınıqdır, xatirim övraq.” (Zakir, 2005)

Bu cennetasa vatan toprağından müjdeli haber verilmək istense de şərait beşarete engel olmuş yalnızca binden bir kısmına değinilebilmişdir:

“Gərçi vilayətdə çox idi əhval,
Müəssər olmadı şərh edəm əhlal,
Bir parasın yazıb, eylədim irsal,” (Zakir, 2005)

Sabir satirlerinde çarizmi, brujuvaziyi, mülki amirləri sıklıkla eleştirdiği gibi rüşvetin yaygınlaşmasını ve rüşvetçileri de eleştirir. Onların antidemokratik müstemlekeci siyasetlerini ya da siyasete alet olmalarını keskin bir üslupla eleştirir. Onlara mücadeleci, davasından vazgeçmez, barışmaz bir duruş ile karşılık verir. Bu sanatçı duruşunu “*Millət deyir ki*” taziyesinde ve “*Yuxu*” şiirinde özellikle görmək mümkündür:

“Qlasnı seçkisini qoydu Dum müzakirəyə,
Çatır sezon ki, yenə əlbət gözə rüşvət.
Qlasnı olmaq iki şərtə bağlıdır ancaq
Birinci rüşvət, ikinci hədə... fəqət xəlvət.” (Sabir, 2004)

Milletlerin kaderi birbirine benzemektedir. Büyük Fransız şair ve yazar **Victor Hugo**’nun şu hicviyesi ebedi bir tarihi değer taşımaktadır:

“İftihar edin, yağma ettiniz şu ekmek kapısını,
Demek utanmanız yok; demek küçük bir sızı
Duymuyor yüreğiniz! Hem de tam zamanında,
Can çekişen şu yurdun en acıklı ânında.

Burada güttüğünüz biricik gaye demek,
Cebinizi doldurmak ve sonra kaçıvermek!
Şu ölen memleketi kabrinde yakalayıp
Soyan nebbaş takımı, artık utanın, ayıp!”

Söz konusu devlet malını deniz görenler olduğunda **Tevfik Fikret**'in meşhur “*Han-ı Yağma*” şiirinin dizeleri hafızadan kendiliğinden gelmektedir:

“Bu harmanın gelir sonu, kapıştırım giderayak!
Yarın bakarsınız söner bugün çitirdayan ocak!
Bugünkü mideler kavi, bugünkü çorbalar sıcak,
Atıştırım, tıkıştırım, kapış kapış, çanak çanak...
Yiyin efendiler yiyin, bu han-ı iştiha sizin,
Doyunca, tiksirinca, çatlayıncaya kadar yiyin!”

Âşık **Aliasker**, özellikle günümüzde oldukça aşınan, unutilan, sınırları birbirine iyice karışmış olan helal-haram konusunu hususan işler. Aşığa göre dünyadaki olumsuz durumların, kavga-dövüşlerin yegane sebebi helal-haram mevhumuna dikkat etmemektir. Yani düşünmeden haram yemektir. Fikret'in tarizî ifadesiyle: “*Hemen yutun düşünmeyin haramını, helalini...*”³⁷

Şair Aliasker, helalliği (helalca yaşayabilen insanı, helali merkeze almayı) yaratılışa yani fitrata bağlamaktaydı. Şaire göre helal *hər şeydən əvvəl, nütfə paklığına* (Ələsgər, 2004, s. 17) bağlanmaktaydı. Çünkü âşığa gören nutfe(nütfe)³⁸ insanın özüdür ve her şey orada kodlanmıştır.

Kur'an'ı Kerim'de “*Hac Suresi 5. ayet, Fâtır Suresi 11. ayet, Yâsîn Suresi 77. ayet, Necm Suresi 46. ayet, İnsan Suresi 2. ayet, Nahl Suresi 4. ayet, Kehf Suresi 37. ayet, Mü'minum Suresi 13-14. ayet, Kıyame Suresi 3. Ayet ve Abese Suresi 19. ayet*” olmak üzere en az on surede ve onlarca ayette çeşitli ayrıntılarla insanın nutfeden yaratıldığı bilgisi vardır. Örneğin, *Nahl Suresi 4. ayette* : “O, insanı bir damla sudan yarattı. Fakat bakarsın ki (insan) Rabbine apaçık bir hasım oluvermiştir.” buyurulmaktadır.

Âşık Aliasker'e göre insanoğlunun iyi ya da kötü (said veya şaki)³⁹ oluşu takdirdir (genetiktir). Nutfenin paklığı yahut napaklığı Tevrat'ta da geçer: “*Kutsal Bir, ana rahmindeki teşekkülün başlangıcında insanın mutlu (saîd) ya da bahtsız (şâkî) olacağına karar vermiştir.*” (Wolfson, 2001, s. 114-115, akt. Anonim)

³⁷ Tevfik Fikret, “*Han-ı Yağma*” şiiri

³⁸ Nutfe: meni, atılan mukozamsı su, döl suyu, bel suyu, atmik, sperm. (not: tdk'de bu sözcük yoktur.)

³⁹ "Said(mutlu, bahtiyar, iyi kimse) o kimsedir ki, annesi karnında said olmuş; şaki(mutsuz, bahtsız, kötü kimse) o kimsedir ki, annesi karnında şakî olmuştur."

Nutfesi pak(temiz) olmayan insanlardan her türlü tehlike beklenebilir. Aşık Aliasker'in deyişiyle:

“Nütfəsindən əyri olan tez göstərər isbatın,
Çünki, hər ağac kökündən bitər, hər meyvə gözlər zatın.
Nütfədən pak olan özü pak olar.” (Ələsgər, 2004, s. 17)

Helal yaşamın şartı da helal kazançtan yani kişinin geçimini kendisinin sağlamasıdır. Başkasının sırtından geçinmemeli, kimseye yük olmamalı, birilerinin malına göz dikmemelidir. Bu zaruri şart sağlanmadığında ise şairin kendi ifadeleriyle “*loğmadan kəc*”, “*nütfədən əyri*”, düşmüşse ne kadar okumuş, ilim tahsil etmiş olsa da “*pür kamala yetişməz*” yetişilmezdi. Ha(l)k edebiyatının dosdoğru şairi, bu *dahi sənətkar*⁴⁰:

“Sövdə qıl haqq ilə, əl çək haramdan,
Halaldan mətləbin al, qoca baxtım!”

Kəsb eylə özünə halaldan maya,
Zinakar, haramxor yetişməz baya” demişti.

Türk edebiyatının büyük şairi **Fuzuli** ise nutfeyi hamur/maya olarak ifade eder ve:

“Mey biter saki kalır,
Her renk solar haki kalır,
İlim insanın cehlını alsa da
Hamurunda varsa eşeklik baki kalır.”

Konuya bir beyitle **Ziya Paşa** da katılarak radikal imgeler yardımıyla konuyu zirveye taşır:

“Bed asla necabet mi verir hiç üniforma
Zer -duz palan vursan eşek yine eşektir.”

2.1.10. Feleğin, Zamanenin ve Faniliğin Hicvi

Dünya medeniyetlerinde çokça yer bulan gökcisimleri, ister istemez edebiyat alanında da kendini gösterir. Mitoloji ve anlatı bahsinde genişçe ele alınan mitlerin özelliklerinden biri de gelecek nesillere aktarılmasıdır (İçli, 2009, s. 20). Gelecek nesillere aktarım sanat ve edebiyatla doğrudan ilişkilidir. Çünkü “Kozmolojik gerçeklik, sanat üzerinde yönlendirici bir etkiye sahiptir. Sanat ürünleri biçimsel düzlemde ya da içerik olarak kozmolojiden izler taşır.” (Ecevit 2008, s. 31, akt. İçli, 2009, s. 20).

⁴⁰ İslam Ələsgər'in ifadəsi.

Gökcisimlerini de içeren, farklı anlamlarda kullanılabilen felek sözcüğünün tanımlarına bakmakta fayda vardır:

Fələk: Çərx, kainat, göy, dünya, zamanə, bəxt, tale. (Sabir, 2004, s. 315)

Felek: Gök, gökyüzü, sema, feza, dünya, âlem, talih, baht, şans. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Felek: Ortaçağ İslâm kozmolojisinde yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gökküre; gezegenlerin yörüngesi. (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, s. 306)

“Edebiyatta: Gök, gökkubbe ve gökyüzünü ifade eden bu kelime divan şiirinde aynı zamanda çarh, âsuman, sipih, gerdün, feza ve sema kelimelerini de karşılar ve çok defa bu kelimelerin yerine kullanılır. Özellikle çarh kelimesiyle eş anlamlı olup biri diğerinin yerini tutar. Felek de çarh gibi geniş ve mecazi olarak dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader anlamlarını içine alır. Bu mecazi mânaları ile genellikle tevriyeli bir şekilde kullanılır.” (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, s. 306)

Yıldız hareketlerinin çekim ve itim güçlerinden dolayı dünyadaki bazı değişimlere sebep olduğu (med-cezir) yadsınamaz bir gerçektir. Yıldızların bu etkileme gücü insanların tabiatını, fiziksel ve biyolojik özelliklerini de etkiler ki bu da burçlarla ilgili bir konudur. İnsanlar kendilerine gelen uğursuzluğu, kötülüğü, talihsizliği yıldızlara daha genel anlamıyla onların yerlerini değiştirip duran feleğe bağlamış ve ondan şikayet etmişlerdir. Böylece felek aslında kader anlamında kullanılmaktadır. İslam inancında ‘kadere iman’ olduğu halde insanlar, şair ve yazarlar zamaneden kaynaklanan ya da başlarına tesadüf eden olumsuzlukları “kaderi inkar etmek” anlamı uyandırmamak amacıyla feleğe yüklemişlerdir ki özellikle divan şairlerinde görülen bu durum “*Fars edebiyatından geçmiş bir edebî gelenek dolayısıyladır.*” (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, s. 306)

“Gece ve gündüz değişik şekiller gösterdiği, yıldızlar ve güneş birbiri ardınca doğup battığı, ay bir şekilden başka bir şekle girdiği için felek “mukalleb-ahvâl” (iki yüzlü) kabul edilir. Feleğin aya teşbihinde şekil benzerliği yanında gece ve gündüzün onun iki yüzü olarak düşünülmesi de rol oynamaktadır. Bir başka mazmunda felek keman (yay) olarak alınır. Buna göre kavisli görünüşüyle insanlara sürekli tîr-i kazâ fırlatan bir yaydır. Burada kader söz konusudur ve “âsumânî kazâ” tabiri bu münasebetle zikredilir. Nihayet felek insanları aldatıp yiyecek bir dev, ehrimen⁴¹ veya yedi başlı ejderdir.” (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, s. 306)

Felek, kimi zaman sabit olduğu (insanlara merhametli ve hoş davrandığı) bir yanlıdır çünkü çark-ı felek yörüngesinde dönüp dururken (dönüp durdururken) her bir insanın

⁴¹ Zerdüş'te nisbet edilen Gâthâ'larda, iyilik gücü Ahura Mazda'nın (Hürmüz) karşıtı olan kötü gücü ifade etmek üzere kullanılan Angra Mainyu ile eş anlamlı olarak eski İran kutsal metni Avesta'da geçen tabir.

başına türlü türlü musibetler, imtihanlar getirmektedir. *Rahat bir nâfâs alsam , mâna quracaq kâlâk* (Şirvani X. , 2004, s. 66) hakikatine **Ziya Paşa** da işaret eder:

“Pek rengine aldanma felek eski felektir
Zîrâ feleğin meşreb-i nâ-sâzı dönektir.” (<https://www.antoloji.com>)

Namık Kemal ise feleğin ne rengine aldanır ne de meşrebine. Tanzimat 1. Kuşağı'nın bu aksiyon şairi, felekten zerrece korkmaz, bu meydan adamı feleğin her türlü cefa ve döneçliğine karşı dimdik durur ve milletine hizmet etmekten geri durmaz:

“Felek her türlü esbâb-ı cefasın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten.” (<https://www.antoloji.com>)

Felek kavramı sadece divan şiirinde değil halkta da yansımalarını bulmuştur. Bu meyanda felek içerikli bazı deyimlere, atasözlerine ve türkü sözlerine⁴² yer vermekte fayda vardır: “feleğe küsmek, feleğin çemberinden geçmek, feleğini şaşırmaq, feleğin sillesini yemek, felekten bir gün (veya gece) çalmak, felekten kâm almak, felek yâr olursa, kahpe felek, kambur felek” ilâ-âhir. (<http://www.tdk.gov.tr>)

“Felek; kimine kavun yedirir kimine kelek,”
“Sən saydığını say, gör fələk nə sayır”.
“Bilmem şu feleğin bende nesi var.”
“Bugün benim efkârım var zârım var
Değme felek değme değme telime benim.”
Felek(çerh), bazen sevgiliye esir ederken⁴³ bazen sevgiliye kavuşmaya engel bir faktör olarak karşımıza çıkar ve âşığı ayrılık gamına düşürür. Visâl günlerinde çok mağrur olan feleğin kibri aşk ve ıstırap şairi olan **Fuzuli’yi** şikâyet ettirir:

“N’ola ger salsa Fuzûlî’ni gam-i hicrâne çerh
Vasl eyyâmıda ol gâfil iyen mağrûr idi” (Kul, 2015)

Derdi çok olan âşığın derdini dinleyen yoktur. Felek ise her zamanki acımasızlığını gösterir. Yalnızlık içine düşen âşığı anlayacak, dert ortağı olacak hiç kimse yoktur. ‘Ah’ından felekleri yandıran Fuzûlî yalnızlıktan ve merhametsiz felekten şikâyet etmektedir: “Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî sükûn”

Xaqani Şirvani, “*Bu fələk bir tæştdir, Yer onda bir yumurta.*” diyerek feleğin (evrenin) büyüklüğü içinde dünyanın (yerkürenin) küçüklüğünü ve döngüsünü taşbih yoluyla

⁴² Türk Halk Müziği TRT repertuarında ulaşılabilen 4616 eser içerisinde felek kelimesinin geçtiği 117 türkü oluşturmaktadır. (Şen, 2017, s. 404)

⁴³ “Şirler pençe-i kahrımdan olurken lerzan
Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek” (Yavuz Sultan Selim)

gayet icazkarane ifade eder. Şirvani başka bir şiirinde zamaneden (dehr) şikayet edip kalbini eriten feleğe karşı feleklerin yaratıcısından yardım ister:

“Zəmanə əlindən halım yamandır,
Dadıma sən yetiş mənim , amandır.
Əritdi günahsız qəlbimi fələk,
Ey göylərin şahı, özün ol kömək!” (Şirvani X. , 2004, s. 66)

Xaqani, genellikle olumsuz algılanmaya mahkum olan feleği, devlerle dolu bir şeye benzetir ki bu da astronomide başvurulmuş bir benzetmedir. Benzetmenin sınırlarını gökyüzün (kozmozun) en derin noktalarına vardırır:

“Yox, yox, bəd başlayıb mənimlə fələk,
Qorxuram ki, olsun bundan da betər.
Fələk bir şüşədir - divlərlə dolu,
Mənim axtardığım bəşərdir, bəşər.” (Şirvani X. , 2004, s. 66)

Xaqani ile cefakar feleğin arası bir çoğunda olduğu gibi iyi değildir yani yıldızları barışmaz aslında felekle arası iyi olan, onunla iyi geçinen birinde sorun vardır zira *Əhrimən təbiətli əyri dövredən (elips və əksen eğikliyinə işarettir)* (Şirvani X. , 2004: 66) feleğin doğasında kötülük ve intikam vardır. Felek insanoğlunun ayağına zincir vurmuş, her halkası yılan ağzı gibi zehirli ve sinsidir. Merhametsiz bir düşmandır öyle ki: “*Namərd fələk məgər mənə görməz rəva çörək?*” (Şirvani X. , 2004, s. 66) Bu kopan tufan, kan akıtan bu kozmik canavar, şairin azılı hasmıdır, dost olamaya niyeti yoktur:

“Qıldı fələk mənə cəfa, könlümü qırdı körpü tək”
(...)
“Nə qədər çalışdım , çapaladımsa,
Mənimlə olmadı fələk mehriban.
Olma fələklə dost, deyil xoş təbiəti” (Şirvani X. , 2004, s. 66)

Felek tüm bu oyun kuruculuğunu, eza ve cefakarlığını sert ve haşın yapmaz; alıştıra alıştıra, kanıksatarak, yıldızların sakin, vakur ve yumuşakça yörüngesinde akmaları gibi yani narinane yapar:

“Narınca oxşar bu fələk , istər sənə qursun kələk,
Yüz oyunbazlıq edər, narınca oxşar bu fələk” (Şirvani X. , 2004, s. 66)

Kasım Bey Zakir de feleğin okuna nişan alınanlar arasındadır. Feleğin sitem, gam ve elem yüklü dönüşü şairi feryat ve figana başlatır:

“Ol gün ki, bu xâkidâne düşdüm,
Tîr-i feleye nişane düşdüm.
Bildim sitem ü gem ü elemdir,
Çerxin revîşi, feğâne düşdüm.” (Zakir, 2005)

Şairin iç alemini, mısralara sinmiş nefesini, nefretini, muhabbetini aynı anda duyuşunu ve felekten kimi zaman bir anlamda yardım istediğini görmek mümkündür:

“Badi-səba, mənim dərdi-dilimi
Ol büti-zibaya dedin, nə dedi?
Ahu-naləm asimana yetdiyin
Gərdəni minayə dedin, nə dedi?” (Zakir, 2005)

“*Ne günde yaradıb Xudâvend bizi, Bir yana aparabilmedik izi*” diyen Zakir bir çıkış yolu aramaktadır. Bey ile dilencinin farkının kalmadığı, yükleri taşıyanların inip yedeğe geçtikleri, her şeyin tersine döndüğü bir zamandan şikayetçidir:

“Tefâvüt qalmadı gedâya, beye,
Barkeşler indi keşib yedeye,”

Zamane, Zâkir Bey’i tüy yastıktan öküz eyerine mecbur bırakmıştır. Mirze FethEli Axundzâde’ye yazdığı şiirinde ise feleğin eğriliğine (yörüngesindeki eğik eksenine), zalimliğine, ihtiyarlıkta onu vatanından ayırdığına değinerek devranı eleştirir:

“Piraneserlikde çerx-i gecreftâr,
Eyledi vetenden derbeder meni.
Neylemişem, bilmem dövr-i zâlîme,
İncidir düşende bu geder meni”

Öyle dayanılmaz bir zamandır ki bahtı şairi kabile başı iken birden ayağa bırakmıştır. Uğurlu talihi gören canı şimdi bu Karabağ ülkesinde onu kara bahtlı yapmıştır artık. İnsanlar bir hiç uğruna karakola düşmekte ve girecek delik aramaktadırlar lakin sığınacakları o delik bile yoktur, altın değerindedir:

“Ne tirebext olduq bu Qarabağ’da,
Tâle-yi meymûni gören canımız
(...)
Aparırlar qaravula, keşiye,
Qeht olub bir deşik, gerek deşiye,”

İnsanlar, insanlara reva görülmecek bir zulüm yapmaktadırlar. Adı Müslüman olan birçok mezhepsiz, dinsiz ve melunu gören gözler aman dileycek bir devirde yaşamaktadır:

“Bu zulmü insana eylemez insan,
Saf cana yetişdik aman, el’aman.
Bir nece lâmezheb, adı Müselman,
Mürted ü mel’ûni gören canımız.” (Zakir, 2005)

“İnsanın, her şeyi olduğu gibi tabiatı ve/ya onun kendisiyle ilişkilendirilen kısmı, mekânı idrak ve izah ediş tarzı tamamen şahsî mizaç, kültür ve bakış açısıyla ilgilidir.” (Korkmaz, 2002). “Sanatkârın farklı sezış ve anlatış özelliği, onun estetik zevki ile doğrudan ilgilidir. Estetik zevk ise, yaşanan kültürün haddeden geçirilmesidir.” (Durmuş, 1998, s. 66). Olayları algılama ve tepki verme mizaç, kültür ve estetik zevk kadar kişinin içinde bulunduğu halet-i ruhiye ile de ilgilidir. Bu bakımdan dostunun vefatından feleği sorumlu tutan **Seyit Azim Şirvani**, “Feleğin kubbesine” taş atanlardan biridir. “*Abdulla Bəy Asi Və Xudadad Bəyin Vəfati Münasibəti İlə*” adlı terkihi bendinde matem havasının sebebini felekte arar. Seyit Azim; feleği dostları birbirinden ayıran, firak’a düşar eden, utanmaz, adaletsiz, fermanına ram olmayanı gam ve kedere gark eden güçlü bir düşman olarak tarif eder:

“Bu necə zülm idi, fey çərx ki, bünyad etdin,
Niyə zülm etmək üçün təbivi mötad etdin?
Bir utan, ey fələki-süflə, bu dövrəndən,
Gör kimi zarü həzin, kimləri dilşad etdin!
Atəşi-hadisədən çox gözü qıldın pürtab,
Mın Süleyman⁴⁴ı salıb torpağa bərbad etdin.”

(...)

“Bəs deyilmirdi bizə daği-əzayi-Fələki?

Fələk axır salıb firqət arayə,

Bizi saldı qəmü dərdü bəlayə

Tən xəstə, dil zəifü fələk düşməni-qəvi,” (Şirvani, 2005, s. 7)

“*Etdi Bu Fələk Hər Kəsə Bir Tövr Yamanlıq*” adlı şiirinde “*Bu çərxi-fələk tərsinə dövrə edir imdi, diyen Sabir* de feleği eza-cefa edici, iki yüzlü, utanmaz, bir parça çöreği (ekmeği) çok gören bir düşman görür. Aslında insanlar zamanın çirkin ve olumsuz yönlerini bir bakıma feleğe bağlamaktadırlar. Bu durum insanların başvurduğu savunma mekanizması olarak algılanabilir. Devran (felek), her türlü eza ve cefasın toplamış gelmiş; bu kez müslümanları hedef almıştır:

“Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq,

Səd heyf, keçən gün!

Böylə fələk olmaz!

Yox böylə iki dilli, yaman üzlü cəfakar,

Bir zərrə utanmaz!

Ey vay, bu fələk qoydu bizi löqməyə həsrət,

(...)

Verməz dəxi bir parça çörək tapmağa fürsət,

Get, yatgilə şamsız!

⁴⁴ Neçə-neçə Süleymanı saldın taxtından, fələk! (Aşık Aliasker de hemen hemen aynı sözü söyler.)

Öz bildiyini qıldı müsəlmanlara dövrən,
 Əl işdən üzüldü.
 (...)

 Baxmış bu müsəlmanlara qəm pəncərəsindən,
 Çərxin üzü dönsün!
 Əvvəl bu fələk cümlədən əymişdi damağı,
 Qəm kasəsi daşdı.
 Axırda bizim başımıza vurdu çanağı,
 Su başdan aşdı.” (Sabir, 2004, s. 51)

Sabir devran’a kızıdır. Böyle devrana lanetler okur, zaman keçtikçe betərliği artar ve her gelen yıl giden yılı aratır. Eger bir “*Eşidən olsa, görər kim, çıxır ahı(m) fələkə.*” şairin. “*Ey Fələk, Zülmün Əyandır*” mensur şiirinde Sabir feleğin çemberinden geçişini anlatır:

“Ey fələk, zülmün ə'yandır, bu necə dövri-zəmandır ki, işim ahü fəğandır, məni yandırma amandır, gözüümün əşki rəvandır, ürəyim dopdolu qandır, hamı qəmdən bu yamandır ki, neçə əhli-qələmlər, buraxıb canıma qəmlər, qarışib dərd bəhəmlər, ürəyim indi vərəmlər...” (Sabir, 2004, s. 82)

Felekten kelek yese de feleğin rengine aldanmaz Sabir. Feleğin oyunlarına, şaire reva göreceği murada karşı temkinlidir. “*Şanlı Gördükə Məni Sanki Edir Qövr Fələk*” şiirinde feleğin kendisinin mutluluğunu kışkırdığını düşünmesine rağmen rindane bir rakkas gibi feleğe aldırmadan kendi oynamaktadır:

“Şanlı gördükə məni sanki edir qövr fələk,
 Min kələk çidə edir başıma filfövr fələk.

Namurad olmağım oldisə muradı oldum,
 Şimdi bilməm nə murad ilə edir dövr fələk?

Asıman oldumu surax iki gün güldü üzüm
 Ki, mükafat olaraq bunca edir cövr fələk?!

Artıq oynatma məni sən dəxi, ey eşqi-cünun,
 Mən özüm oynayıram çalsa da hər tövr fələk!

Şimdilik rəqsdəyiz, ta görəlim kim yıxılır:
 Məni dil, eşqü həvəs, hutü həməl, sövri-fələk?” (Sabir, 2004, s. 288)

Fələyin qılınçı dəydi belimdən dizesiyle feleği elindeki kılıçla şairi en hassas yerinden vuran bir düşman addeden halk ozanı **Şair Aliasker** “*Çıxıbdı*” adlı koşmasında dünyanın (*Fələyin qəhrindən*) şikayətçidir:

“Ay həzərat, gəlin sizə söyləyim,
 Bu dünyanın xəyanatı çıxıbdı.
 Insaflar azalıb, mürvət gödəlib,

Qazıların mazarratı çıxıbdı.” (Ələsgər, 2004)

“*Dad sənın əlindən, a qanlı fələk!*” , “*Çarxı-fələk mənı saldı kəməndə,*” diyen ve “*fələkdən bir macal istəyen*” şair Aliasker “*Çəkirsən*” adlı koşmasında ise tarımla uğraştığı için olsa gerek benzetmelerini rençberlikle bağlantılı verir:

“Müxənnət zamana, bimürvət fələk,
Şamı sübhə, sübhü şama çəkirsən.
Ləhzədə açırsan min cürə kələk,
Gah pozursan, gah nizama çəkirsən.

Altmış il qurğuna dıldım tamaşa,
Səndə bir etibar görmədim, haşa...
Heç kəs dövran sürüb çıxmadı başa,
Əkməz kotan kimi xama çəkirsən.” (Ələsgər, 2004, s. 17)

2.1.11. Yozlaşmanın ve Dünyevileşmenin Hicvi

Büyük Şair **Sabir** “*Rədd Ol Qapıdan, Ağlama Zar-Zar, Dilənçi!*” adlı şiirinde toplumun yozlaştığını, ahlaki dəğərlerin iflasını, aşırı dünyevileşmeyi, dilenciye bile tahammülü kalmayan toplumu tarifsiz bir eda ile anlatır.

“Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!
Vaqqıldama bayquş kimi, idbar dilənçi!

Dikmə gözünü mətbəxə, biar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!” (Sabir, 2004)

“Bu məclisimiz məclisi-ehsandır əgərçi” ise de fakir ve dilencilere ikramları-ihsanları yoktur çünkü kendileri “*Kökdür, yekədir, boynuyoğundur, nücəbadır,*” / “*Bəydir, ağadır, ağzı dualı üləmadır.*” Onlar yüksek sınıf insanı zengin kimseler iken nasıl ” Dövlətli fəqir ilə müsəvat edə bilməz” olacqlardır.

“Bax, bax, necə çirkindir o mənhus cəmalın!
Hax-tüf üzünə, surəti murdar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi
(...)
Dövlətli neçin sərf edib öz bəzlü səxasın,
Ə’yanı qoyub, doydura şəhrin fūqərasın?
Töksün görüm Allah üzünün şərmü həyasın!
Əl çək yaxamızdan, itil, idbar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!” (Sabir, 2004, s. 264)

Satirik şiirin kalesi Sabir, “*Qorxuram!*” adlı, “*Qorxmuram!*” redifli unutulmaz eserinde toplumun dindaki yozlaşmasını belligane anlatır. Şair çöllerde çeşit çeşit mahlukat görür korkmaz, denizdedeki tufandan korkmaz, sahilde vahşi varlıklar görür korkmaz, volkanik dağlardan püsküren dehşetengiz lavları görür korkmaz, balta girmemiş ürpertici ormanlarda yırtıcı hayvanlarla karşılaşır korkmaz, kabristanlıklarda hortlak görür korkmaz, metruk viranelerde cin görür korkmaz, çok tuhaf insan görür korkmaz, ama korkusuz korkak misali nerede bir müslüman görse korkar:

“Payi-piyadə düşürəm çöllərə,
Xari-müğülan görürəm, qorxmuram.

Seyr edirəm bərrü biyabanları,
Quli-biyaban görürəm, qorxmuram.

Yanğılı vulkan görürəm, qorxmuram.
Yırtıcı heyvan görürəm, qorxmuram.
Qəbrdə xortdan görürəm, qorxmuram.
Cin görürəm, can görürəm, qorxmuram.
Müxtəlif əlvan görürəm, qorxmuram.
Çox tühaf insan görürəm, qorxmuram.”

Leyk, bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,
Harda müsəlman görürəm, qorxuram!.. (Sabir, 2004)

Sabir, “*Səradən Bir Dəli Şeytan Deyər: İnsanlar, İnsanlar!*” adlı şiirinde ise döneminin bütün kötücül kişilerini eleştirir. Yer yüzünden deli bir şeytan çıkar ve insanlara nasihat eder. Sabir tezat sanatını kullanmada mahirdir zira aklı başındaki insanlara şeytanın delisi nasihat etmektedir ki yozlaşmanın bini bir paradır. İnsanlar doğru kılavuzları bırakıp fettan kişilere/insi şeytanlara aldanmaktadırlar. Avam halk ilim ve irfandan uzak olduklarından mollalar şan-şeref kazanmıştır. Mollaların kadrü kıymetten düşmesi halkın ilim seviyesinin artmasına bağlıdır çünkü bilgi, bilgisi olanlara üstünük sağlar. Istibdat yöntemini benimseyen iktidaralar ise milletin uyanık olmasını istemez bilakis muti olmasını ister ki başkaldırı, isyan, muhalefet olmasın. Toplumun elinde satatü bulunduran kesimi yozlaşmış, dünyevileşmiş ve kendi değerlerinden uzaklaşmıştır dolayısıyla vicdansızlaşmışlardır:

“Səradən bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!
Nədir dünyanı dutmuş elmlər, irfanlar, insanlar!?”

Sevərmə əhli-istibdad millət huşyar olsun?
Buna razı olurmu bir neçə vicdanlar, insanlar!?” (Sabir, 2004)

2.2. KİŞİSEL İÇERİKLİ (BİREYSEL) HİCİVLER

Toplumsal hicivlerin yanı sıra kişilere yönelik(hitabı belli olan) hicivler de vardır. Aşağıda bizzat adı söylenen kişilere yazılan hicivlere yer verilecektir.

2.2.1. Dinin Özünden Uzak Din Adamlarının Hicvi

2.2.1.1. Salyanlı⁴⁵ Axund Molla Məhəmməd Həsən Hakkında Hiciv

Seyit Azim **Şirvani**, satıralarında sahte din adamlarını kıyasıya eleştirir. Gerçek din adamlarıyla, dinin özünü içselleştirmiş hakikatbin ruhanilerle işi yoktur hatta onlara hürmet eder. Asıl okladığı şahıslar ikiyüzlü ve riyakar yani münafık olan sahtekarlardır. Kimi zaman dinin özünden habersiz olan ham sofuları “*Ol mahiler ki derya içredir deryayı bilmezler.*” misali belki de Yunus Emre’yi sigaya çeken Molla Kasım’ın ona cevaben yazılan mısralarını okumasından önceki haline söylenmiş gibi o da ham sofuları (mollaları) sigaya çeker:

“Derviş Yunus bu sözü, eğri büğrü söyleme
Seni sigaya çeken bir Molla Kasım gelir.”

Divan Edebiyatı’nda yaygın olan habnamelerde olduğu gibi rüya görmüşçesine, rüyada konuşmuş-konuşturulmuşçasına başlar **Salyanlı Axund Molla Məhəmməd Həsən**’i hicve:

“Gördüm yuxuda şəhi-bəlanı,
Məzlumi-diyari-Kərbəlanı.
(...)
Bir mərsiyəxani-hərzə-göftar,
Minbərdə ipə düzür yalanı.
Ta ağılada bir neçə əvamı,
Bağlar bizə hərdəm iftiranı.
Sordum ki, o kimdir, ey mükərrəm?
Ver bircə nişan o qəltəbanı.
Bir ah çəkib dedi o sərvər:
Salyanın o zişt rövzəxanı.
Ol Molla **Məhəmmədi-Həsən** kim,
Satdı pula din ilə imanı.”

⁴⁵ Salyan, Azərbaycan’da başkent Bakü’nün güneyinde yer alan bir şəhir

Yukarıdaki dizelerde Şirvani, rüyada mükerrem bir kərbela şehidiyle konuşur ve sahtekar mollaların konuyu sürekli kərbela olayına bağlamalarından şehidin duyduğu rahatsızlıktan bahseder. O kaltaban din ve imanını para ile satan **Salyanlı Axund**'dan başkası değildir.

2.2.2. Bey, Paşa, Ağa Gibi Yöneticilerin Hicvi

2.2.2.1. Cefequlu Xan Nova, Əmiraslan Bəy, Mehdi Bəy Kəbirli, Hüseyn Bəy, Knyaz Xasay Gibi Isimlerin Hicvi

Kasım Bey Zakir, hicivlerinde XIX. Asrın birinci yarısındaki yönetici-yönetilen(kırsal kesimde yaşayan) ilişkilerini başarıyla yansıtmıştır. Mülki amirlerin Çar memurlarıyla birlikte halkı sömürmelerini ve onlara zulmetmelerini anlatıyordu. Onların insafsız ve ilkesiz davranışlarına tahammül edemiyordu.

“Şairin tənqid etdiyi bəylər yalnız onun şəxsi düşmənləri olmayıb cəmiyyət üçün, xalq üçün də ictimai bəla idi. Zakir yırtıcı təbiətə malik olan, “rəiyyəti şişə taxan” mülkədarlara, xan zadələrə nifrət oyatmaqla, onları hərtərəfli tanıtmqla xalqına kömək edirdi.” (Editör, Məmmədov, 2005)

Hicivlerinde çağdaşları olan Cefequlu xan Nova, Əmiraslan bəy, Mehdi bəy Kəbirli, Hüseyn bəy, knyaz Xasay gibi büyük amirler tenkit edilmiştir. Şair onları feodalitenin artıkları olarak görmüş ve eleştirmiştir. Zakir, Rəhim bəy Uğurlubəyov'a atfen yazdığı *“Knyaz Xasay Usmiyev Haqqında Həcv”* adlı şiirinde *Knyaz* adlı muhatabını yine *Knyaz* redifiyle yerden yere vurmuştur. İsmi/unvanı sürekli tekrar ederek (tekrir sanatına başvurarak) hicvinin etkisini arttırmıştır:

“Rəhima, cövr edir hər dəm mənə bir naqolay knyaz,
Gəhi **Tərxan**, gəh **Cəfərqulu**, gəhi **Xasay knyaz**.

(...)

Dağıstan dağının knyazlarının ləzzətini gördüm,
Qalıbdır bir həmin Əndi, Çeçen, bir də Cüngətay knyaz.

(...)

Dedim ol mədəni-feylə bulunsun canışın, yarəb,
Bulundu, heyf kim, bixeyrü xayın, süstray knyaz.

Hərərət çeşmi-kəmbinayə nöqsan olduğun bilmiş.
Gələr payız Qarabağə, qaçar Əlbürsə yay, knyaz!

(...)

Belə knyazı həqq alsın əlimdən, mən tutum matəm.
Vurub başımə hər ləhzə deyim: ey vay, vay, knyaz!

Qolumuzdan tutan yox, qılıçımızdan qaldıran çoxdur,
Bizə qəht oldu bu aləmdə bir müşkül-güşay knyaz!

Ləmət öylə qalibdir o bidinü dilazara,
Siyavuş⁴⁶ qanıdı yanında bir fincan çay, knyaz.

Əgər yoxdur bu illət səndə yüz lənət mənə gəlsin.
Sifatın zəminini nəzm ilə yazdım cabəcay knyaz!” (Zakir, 2005)

1849 yılında Şuşa vialyetinin reisi Tarxan Mauravov Zakir’in ikametgahına baskın yapıp şairi ve ailesini hapse attırır. Bir çok Karabağ beyi de şaire düşman olduklarından Tarxan’a destek verirler. Çar memurları şaire ve ailesine kötü davranır ve eziyet ederler. Zakir’in mahkeme süreci ve o dönem tutulan bir rapor durumu özetlemektedir:

“Altmış yaşü Qasım bəy Əli bəy oğlu ciddi polis nəzarəti altında saxlanılmaq şərtilə Bakıya sürgün olunsun, ailəsi isə onunla birlikdə oraya getməyə məcbur edilməsin; iyirmi üç yaşlı Nəcəfqulu bəy, iyirmi yaşlı qohumu İsgəndər bəy Əli bəy oğlu, hərəsi təklidə üç il müddətinə Rusiyanın daxili vilayətlərinə sürgün edilsinlər; həm də sürgün xərcləri oniann öz hesabına olmalıdır. Behbudun anası və səkkiz yaşlı kiçik qardaşı Mustafa yaşadıkları yerdə qalsınlar”.

Şair bu adaletsiz durumdan vazgeçilmesi için dilekçe yazsa da dilekçesi reddedilir.

Bunun üzerine şair “*Maddeyi-Tarix*”i kaleme alır:

“Yatmış idim, gecə rüyada mənə tutdu köpək,
Ol qədər keçmədi ki, gördüyüm oldu gerçək.
Yıxdı, bərbad elədi çün bizi ol xanə-xərab,
Sali-bidadına fərz oldu mənə nəzm demək.
Nami... sərbəsər etdim ədad,
Düşdü tarix “tərxan mrof səg”. (Zakir, 2005)

“*Var Mülki-Qarabağ⁴⁷ da Çox Dun⁴⁸ Köpək Oğlu*” gazel biçimli hiciv, **Zakir**’in en sert üslupla kaleme aldığı eserlerindendir. Şair bu hicvini **Hüseyn Bəy**’e yöneltir:

Var mülki-Qarabağda çox dun köpək oğlu,
Haşa kim, ola bir belə məlun köpək oğlu!

(...)

Yıxsın evini qadiri-biçun, köpək oğlu!

⁴⁶ Yağız atlı anlamında, Farsça kökenli erkek ismi. İran mitolojisi karakteri. Keyavus’un oğlu olan Siyavuş, Rüstəm tarafından büyük bir kahraman olarak yetiştirilir. Çok güzel birisi olduğundan, üvey kız kardeşi ona aşık olur. Siyavuş ondan yüzçevirdiği için iftirasına uğrar. Bu yüzden Efrasiyab’ın yanına giderek, onun kızıyla evlenir. Daha sonra Efrasiyab tarafından boğazlanarak öldürtüldüğü söylenir.

⁴⁷ Qarabağ: İşgalci Rusların yardımıyla Ermenilerce ele geçirilen Azerbaycan toprağı.

⁴⁸ Dun: Aşağı, alçak, basit (kişi).

Yox səndə məgər şərmü həya, bir kəsə eylər
Bu zülmü nə Həccacü nə Məmun köpək oğlu!

Munca nədi kim, dinini dünyayə satırsan?!
Yıgıdı o qədər neylədi Qarun köpək oğlu!

Bir dərdə salıbsan ki, məni çarə tapılmaz,
Hərgah gələ Loğmanü Fəlatun, köpək oğlu!

Eşşəkdən at olmaz, çulunu eyləyəsən gər
Ya tirməvü ya ətləsi-gülgün, köpək oğlu!

Hərçənd müsəlmandı adın, yaxşıdı səndən
(...)

Kimin evinə düşsə sənin məqdəmi-şumün,
Yeydir ki, düşə zəlzələ, taun, köpək oğlu!

Dünya işi əql ilə deyil, talei-meymun
Çəkmiş nə yerə gör səni, meymun köpək oğlu! (Zakir, 2005)

2.2.2.2. Məmməd Əli Bey, Nüh Bey, Mirzə Hacı Bey, Qaraqaşoğlu Hacı Manaf, Qarasaqqallı Həsən Bey, Molla Ələşgər Gazi, Qurutdi Məmməd Gibi İsimlerin Hicvi

Seyit Azim Şirvani, “*Şamaxı'nın*⁴⁹ *Təzə Bəylərini Həcv*” adlı şiirində bey keçinen bir sıra kişileri; telmih, təşbih, mübalağa, istiare gibi sanatlara başvuraraq hiciv okları ilə vurur. **Məmməd Əli Bey** ilə **Mahmud Ağa** utanmadan, Allah'ı unutup yanlış yollara girərək rüşvət almış və halkanın başına belalar getirmişlərdir. **Qarasaqqallı Həsən** da hicivdən kurtulamamış və eleştiri oklarının hədəfi olmuşdur. Herkesten para toplayıp evinə kilolarca et getirtmiş midəsi bile bu onursuz duruma dayanamamışdır:

“İki bəy düşmədi rüşvət təməinə əsla,
Biri **Məmməd Əli bəydir**, biri də **Mahmud ağa**.
Qaldığı vurdu işin, gözləmədi şərmü həya,
Getdilər xəlqin hamı başına yüz dərdü bəla,
Unudub Allahi bunlar hamı tüğyan elədi.

Qarasaqqallı Həsən oldu pul almaqda vəkil,
Aldı pul, eylədi qismət, hamıya durdu kəfil,
Ət bazardan daşımış mənzilə zənbil-zənbil,
Etmədi mədələri yağlı qıdanı təhlil,
Saldı ishalə çoxun qatı elədi.” (Şirvani, 2005, s. 15)

⁴⁹ Azərbaycan'da Kafkas dağları eteklerinde bir şəhər

Bu sözde beyler; türlü türlü oyun ve hilelerle halkı soymakta, halktan gasp ettikleriyle yiyip yağlanmakta, damızlık koyun gibi semizlenmekte ve gününü gün edip eğlenmektedirler. Aslında beyler arasında da bir mücadele vardır şair büyük beylerin küçük beylerden para almasını; atların eşeklerden arpa kapmasına benzetmek suretiyle büyük beyleri atlara, küçük beyleri de eşeklere benzetmektedir. **Nüh Bey**'in şahsında Nuh Tufanı'na atıfta bulunarak yerden ve gökten kendisine para yağdığını mübalağa sanatıyla ifade etmektedir. **Mirzə Hacı Bey**, kötü bir yol izleyerek Süfyan ve Mervan izinden gitmiştir. Süfyan, (İslam deccalı) İlâhî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağanüstü güçlere sahip kişi. Sözlükte “bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak” anlamındaki decc kökünden türeyen bir sıfat olup klasik kaynaklarda “âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulâde olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi” diye tarif edilir. Deccâl kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. (İslâm Ansiklopedisi, 1994, s. 67-69)

Mervan ise “Resûl-i Ekrem’e karşı düşmanca bir tavır takınıp ona eziyet edenlerle birlikte hareket eden, Mekke fethinin ardından müslüman olduğunu söylediye de bundan sonra da olumsuz tavrını devam ettiren, Hz. Peygamber’i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve müslümanların sırrını ifşa etmesi yüzünden Resûlullah tarafından lânet edilerek Tâif’e sürülen Hakem’in oğlu olup Hz. Osman’ın halifeliğinde önemli resmi görevler üstlenen, etrafına fitne fücür saçan, ayrıca Hz. Ali halife olunca ona biat etmeyen ve Yezit’ten destek gören bir kişidir.” (İslâm Ansiklopedisi, 2004, s. 225)

“Bəylərin hasil olub dövrü-fələkdən tamı,
Yedi, yağlandı, qarın saldı qoyun tək hamı,
At ölüb, itlərin oldu neçə gün bayramı,
Gördü **Şiybanlı Qasım** görmədiyi əyyamı,
Getdi on dörd gecə Şiybanda çirağan elədi.

Yekə bəylər pul alıb bir neçə alçaq bəydən,
Kühən atlar necə ki, arpa qapar eşşəkdən,
Tutdular aqibəti qırma, barıtdan, zəngdən,
Nüh beyin pul tökülüb üstünə yerdən, göydən,
Qocalıq Nuh kimi axırı tufan elədi.

Bu nə insafdır, ey peyrəviyani-Bərmək,
Eylə kəs var ki, çox yaxşıdı ondan eşşək,
Onu siz bəy edəsiz, olmaya **Mirzə Hacı bəg**,
Bavücudi ki, çiləndir, özü də çox zirək,

Siz edən zülmü nə Süfyanü nə Mərvan elədi.” (Şirvani, 2005, s. 19)

Beyliklə alakası yokken bey olan, parayla işlərin-nesnelərin rengini dəyişdirən, hakkı gevenvari yemlər iken arpaya dadan eşəklər misali yiyip bitirən **Qaraqaş oğlu** misali sözde beylər; kürk və papaklarla taltif edilmiş olsa bile üryan kimi görünən lotu (serseri/kabadaı) kişilərin beyliğı sorgulanır **Qarasaqqallı Həsənbəy**'in. Eşəklərin bile palanlayabileceğı korkak bir ineğe benzətillən **Sarısaqqallı naçalnik** de hiciv oklarına hedef olanlar arasındadır. Ailedən cahil olup kitab yüzü görmeyən, mürekkep yalamadığı halde mühəndislik yapan, ev yapması gerekirken evlər yıkan evi yıkılınca **Qasımbəy** de başa bela olan beylər arasındadır:

“**Qaraqaş oğlu** ki, heç bəy döyüdü, bəg dedilər,
Pul ki, gəldi araya, bardağa səhək dedilər,
Kim ki, pul vermədi, - ol yazığı Bərmək dedilər,
Müxtəsər, eşşəyə at, ata da eşşək dedilər,
Bu eşşəklər yeyibən arpanı tüğyan elədi.

Qarasaqqallı Həsənbəy duruban tez ayağa,
Ərz qıldı ki, onu şərh qılım mən, ay ağa,
Nə qədər xan tutardı onu kürkə, papağa,
Dağıdıb paltarın, üryan gələrdi otağa,
Qoydu xan adını Üryan, lotu meydan elədi.

Sarısaqqallı naçalnik demə, bir qorxaq inək,
Çünki çullardı, palanlardı onu hər eşşək,
(...)
İncinar oldu **Qasımbəy**, bizə çox verdi əzab,
Həqq evin yıxsın onun, etdi bizi xanəxərab,
İncinarlıq özü bir elmdə bihəddü hesab.
Bu avam oğlu avam harda görüb fəslə-kitab,
Haradan gəldi, özün qabili-əyan elədi?” (Şirvani, 2005: 19)

Seyit Azim Şirvani, “**Şamaxı'nın Təzə Bəylərini Həcv**” adlı şiirində hicvin dozunu artırır. **Əhməd bəy**'i insi şeytana, Mərvan'a və köpeğe benzətir. Kendisine benzətillən unsurlar düşünüləndə bunlardan daha ağır daha galiz benzətillən bulunamaz bu da eleştirinin sınırlarını və şairin kişilərə duyduğu öfkəyi anlamada yardımcı olacaktır öyle ki hicvedillən kişinin çocukluğuna ve anne-babasına kadar (Freudyen bir bakiş açısıyla) olay vardırılır:

“Bunların başçısı məlum çopur **Əhməd bəy**dir,
Nəsli-insanda əcəbdır görürəm şeytani.

Ələ düşməz belə mərdudi-əzazilsurət,
Zahir eylər bu köpək aləm-ara Mərvani.

O qədər var təməi, molladan artıq həqqə,
And içər ovcuna bassan bir uduş həlvani.

Atası Sadiq, özü bəs nə üçün kazibdir,
Bilir anası ki, hardandı munun nöqsani” (Şirvani, 2005, s. 24)

Liyakat ve salahiyyətdən yoksun “Şamaxı'nın Təzə Bəylərini” sırasıyla kisa kisa hicvedən Şirvani, kimini eşəğə benzətir, kimini şeytandan daha şeytan görür, kimini gorbəgər⁵⁰ sayar, kiminə çoban oğlu çoban der, kiminin də sokaklarda yetim bir çocukken başı kel və dunsuz/şalvarsız gəzdığını söyler. Hicvettiği her bir kişinin damarına dokundurmak suretiylə kendilerini büyük görmələri gerektiğini dünkü çocuk olduklarını hatırlatarak uyarır:

“Birisi ol **Hacı Əhməddi** ki, var sahibi-riş,
Yaxşı eşşəkdi, vəli yoxdu onun palanı.

Hər uzun saqqal əgər lazımədir bəy olsun,
Bəs neçün bəy eləmir **Mahmud ağa Kuzmani**?

Hamıdan yaxşı budur **Hacı Manaf** da boy olub,
Gör mən indi edərəm gorbəgər ol uryanı.

Biri qardaşı **Məmiş**, əl çəkib ondan şeytan,
Bəyliyin şövqi ilə çıxdı onun həm canı.

Birisi **Hacı Kazımdır**, özü çuban oğlu,
Tanımaz düzmü o dörd min qoyunun çubani?

Vardı bir validəsi, adı onun Kövsər idi.
Əhli-Qələbazar üçün bişirərdi nani.

Birisi Hacı Türeb oğlu **Qurutdi Məmməd**,
O, neçün bəydü, görək, kim bəy edibdir ani?

Ay uşaqlar, mənə izhar eləyin, yoxsa budur,
Fəth edən Ağqoşanı, Darguni, Dağıstani?

Bir yetim tifti idi açıq, başı keçəl,
Küçələrdə dolanırdı, yox idi tumani.” (Şirvani, 2005, s. 24)

⁵⁰ Ölmüş birisi için sövüp saymak.

2.2.2.3. Qara Mirzə Cəfər, Ağa Mikayıl, Eldar Oğlu, Taqqa Babadır, Qəssab Bağırdir, Hacı Molla Təgi Oğlu gibi İsimlerin Hicvi

Seyit Azim Şirvani, "Şamaxı⁵¹ Babiləri Haqqında" adlı hicvinde Şamaxı babillerini? bir bir olabildiyince eleştirir. Hicivlerde ağız dolusu sövmə, fiziksel özellikləriyle alay etmə, eleştirdiyi kişiyi aşağı düşürmə, çirkin göstərmə ... alışılmış bir durumdur. Şirvani muhataplarından birini katran yüzlü olmakla yani itici və çirkin olmakla hicveder. Birini böyük-iri gözlü və ağız eyriliklə, kimini: "Gözü göy, burnu yekə, boynu uzun, saqqalı ağ," olmakla hicveder ki bu durum: "Günahkarlar yüzünden tanınır. Rahman Sûresi/41" ayetine telmihtir. Yine insanlar arasında "Yüzünde meymenet yok." ifadesiyə örtüşür. İnsanların fiziksel özelliklərindən hareketlə karakter analizi yapabilme, hurufilik və ilm-i sima'yla (fizyonomoni) ilişkilendirilə bilər. Divan Edebiyatı'ndakı kiyafetnamələrdə özellikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'sində geniş bilgiyə ulaşılabilir. Şirvani, muhataplarından bəzilərini hayvanla bələ kıyaslanamayacaq kadar aşağı görür vs:

"Yüz gürhün neçə kəs silsiləcünbani olub,
Saldılar rövnaqə yeksər bu rəhi-bütlani.
Birisi maliki-duzəx **Qara Mirzə Cəfər**,
Deyəsən həq yamayıbdır üzünə qətrani.
Birisi **Ağa Mikayıl**-yekəgöz, əyri ağız,
Götürübdür özünə mərtəbeyi-Səlmani..."

(...)

"Qıymıram kim, ona nisbət eləyim Qeyvani.
Gözü göy, burnu yekə, boynu uzun, saqqalı ağ,

(...)

"Yörifül mücrimü"⁵² zahir rüxü simasından,
Nəhsü bidin, nəcisül-eyn, şəqavət kani.
Eldar oğlu da qoyub başına bir vəqt sarıq,
Belinə taxdı qılinc, aldı ələ qalxani.
Dedi ki, o da mənəm hüccəti-islam bu gun
Biri **taqqa Babadır** kim tanıyıbdır ani.

Biri **qəssab Bağırdir** yuva bilməz...
Açıban kuçədə təfsir eləyir Qurani.
İddəası budu mən Mehdini hər gün görürəm,
Gözlərim feyzi-cəmalından olur nurani
Bu ləvənd oğlunun aya nə sayaqdır şani?
Mən eşitdim bu qoduq hər gecə meracə gedir,
Danışır gündüz olanda süxəni-ruhani.

⁵¹ Şamaxı, böyük yazar və şairlərin yetiştiyi Azərbaycan'da bir şəhər adıdır.

⁵² Günahkarlar yüzünden tanınır. Rahman Sûresi/41

Qayıra bilmədi çün əhli-dalandan ümmət,
 Tovladı bir neçə bimərifəti-Qazyani.
 Birisi **Məshədi Cəfərdi**, Xorasan lotusu
 Ki, salır gündə İmamlı içinə qovqani.
 Biri **sərrac Maciddir** ki, o da babı olur,
Hacı molla Təgi oğlu, birisi aşnam Ağa,
 Cümlə şairlər içində yerə soxum ani!

Bir deyən yoxdur, ay eşşək, sənə məzhəb nə gərək,
 Eylə məzhəb özünə bir üzügül canani.
 Bilmədim, heyf, bu laməzhəb olan taifələr,
 Nə səbəbdəndi ki, tərək eylədilər ədyani?
 Uydular cümləsi naseyyidi-şeytan sifətə
 Ki, təqəllübdə köpək oğlu ötüb şeytani.” (Şirvani, 2005, s. 24)

2.2.2.4. Həsən Hadi Qarabaği' yi Hicv

“*Ey olan hadiyi-ərbabi-zələlət Hadi*” adlı şiirde **Seyit Azim Şirvani**, Həsən Hadi Qarabaği' hicveder.

“Leyk peyğəmbər olan həcv eləməz ümmətini,
 Kişi lazımdı çəkə ümmətinin qeyrətini,
 Gərçi həcv eyləyənin yoxdu kəsən sünnətini,
 Sənə bu həcv nə fərz idi, nə sünnət, Hadi!

"Əhsənül-Qaidə"nin sahibi, yaxud özü bəg,
 Yazmış idi: nə rəva xəlq olur ağköynək?
 Sən, oba aşrı, əzizim, nəyə lazım hürmək,
 Nə üçün eylədin izhari-ədavət, Hadi?!

İnşaallah saba-birgün yetişir mahi-əza,
 Gey kəfən, yar başını, tək yaşını, bağla qara,
 Səni meydanda görən kimsə desin: namxuda
 Eləyibdir yenə aləmdə qiyamət Hadi.” (Şirvani, 2005)

2.2.2.5. Seyit Azim Şirvani'yi Hicv

Həsən Hadi Qarabaği de Seyit Azim Şirvani'yi hicveder:

“Ey bizi həcv qılan şairi-dövrən Əzim,
 Seyyidü sərvərü sərdari-süxəndan Əzim,
 Dəhr gülzarı ara bülbüli-xoşxan Əzim,
 Əzizim, ikki gözüm, cəddinə qurban, Əzim!
 (...)
 Dəxi bihudə danışma sən, əya paknihad,
 Nəfsi-əmmarə ilə Hadi kimi eylə cəhad.

Hüzn ilə qan yaş axıt, eyləgilən cəddini yad,
Nariza olmaya ta şahı-şəhidan, Əzim!”

2.2.2.6. Murad Xan'ı Hicv

Mirzə Baxış Nadim, kendisine zulmeden Murat Han'ı hicveder:

“Ey ağalar, süzə tərif eyləyim,
Nə iş tutub yüziqarə Murad xan.
Tamam kəsdi biçinçinin həqqini,
Heç vermədi sikkə, parə Murad xan.

Şəltik bilimindən tikibdir dəgə,
Eşşək kimi yügürərdi kəpəgə.
Münasibdir bir tayqulaq köpəgə,
Qanuq olub cənavərə Murad xan.

(...)

Bitpərəst kim neçün sevdin sən biti,
Yal veribən doyuzdurdun bu iti,
Biçinçi əhlinin olsa hikməti,
Çəkdirəllər səni darə, Murad xan.

Çoxdur sənin kimi dərədə itlər,
Əgləşib komadə bir-birin bitlər.
.....olsun sögütlər,
Bəs, gəlməsən bu diyarə, Murad xan.”

2.3. HİTABİ BELLİ OLMAYAN HİCİVLER

Toplumsal ve kişisel (kime söyləndiği belli olan) hicivler olduğu gibi kime söyləndiği belli olmayan hicivler de vardır. **Xaqani Şirvani**, “*Paxılları Məzəmmət*”⁵³ hicviyesinde kendilerini şaire denk tutan bir avuç sünepe ve uyuşuk şahsı eleştirir. Tenasüp söz sanatıyla mısralarının zenginliğini ve etkileyiciliğini artırır. Kendisini nuru her meclisi çepeçevre kapsayan yıldız⁵⁴ gibi görürken yerdiklerini çıkmadan sönen sahte ay gibi görür. Bu hilekar tilkiler kendilerini aslan sanırlar. Bu paxıl kişiler dipsiz kuyu içinde esir olmuşlardır.

⁵³ Paxılları Məzəmmət: Kıskaçları kötöleme.

⁵⁴ “Yıldız (gök/ay) sembolik olarak realitenin/karanlığın bütün ezici kaplayıcı baskılarına rağmen insanın hayatına anlam kazandıran incelikleri, değerleri ve onun - erişilmez de olsa- umutlarını temsil eder.” (Korkmaz, 2002, s. 73)

Çıkıp kurtulmaları haşre kadar mümkün değildir çünkü ip kesilmiş, umut kalmamıştır. Hz. Adem'e veliaht olduklarını söyleyen bu kabil-i hitap olmayan insanlar, ilk insanı kandırıp cennetten çıkmasına sebep olan iblisin ta kendileridir. Kendilerini devlet kuşu olarak gören bu paxıllar aslında birer baykuşturlar ki yarasa tabiatlı olup gece avlanırlar. Bazıları karga gibi olup leşle beslenir. Bu vakitsiz öten horozlar, bu gündüz mumları ya kesilmeli ya da söndürülmelidir. Böylesine deni kişilerde kanatlı bir karınca kuvveti olmadığı gibi fitne yayıp dünyayı hercümerce salarlar:

“Bir ovuc sümsük, bədii sözdən əsla bixəbər
Özlərini tay tutarlar hey mənə, amma hədər.

Mən işıqlı ulduzam, nurum tutub hər məclisi,
Onlar isə saxta aydırlar ki, çıxmazdan sönər.

Hiyləgərlikdə hamı ofsunçu Dimnə⁵⁵ olsa da,
Çalmamışdır heç biri meydanda aslan tək hünər.

Hər biri dövlət quşu adlansa da, bayquş kimi.
Yer tutar viranədə, qarğa kimi murdar yeyər.

Çoxları vaxtsiz xoruzdur, çoxları gündüz şamı,
Onları ağı olanlar öldürər, ya söndürər.

Yoxdur onlarda qanadlı bir qarışqa qüdrəti,
Təfriqə salmaqla dünyanı edərlər dərbədən.” (Şirvani X. , 2004)

“İftixarla özünü sənət aləminin günəşi sayan şairi hər şeydən çox siyasi, ədəbi düşmənləri ağıdır, qəzəbləndirir. "Düşmənləri tənqid" adlı bəhisdə bu cəhəti aydın müşahidə etmək olur. Küfə əhli kimi etibarsız, Bağdad əhli kimi ikidilli, peysərləri qalın, qıyıqgözlü iynəyə bənzəyən, çürük dəndənələri qan qoxuyan bu siyasət xadimlərini şair qüdrətli sənət dili ilə inkar edir, onları oğru, yaltaq, ikiüzlü adlandırır.” (Şirvani X. , 2004)

“Kamalım çaxanda şimşəklər kimi,
Quyruq bulayırlar köpəklər kimi.
Fənnədə qəribəm, demək təkəm, tək,
Qərib görən kimi hürür hər köpək.
Dilimi öyrənib tez dil açınca,
Söyüş yağdırırlar məniin dalımca.
Onları yüksəldən bir mələkəm mən,
Mənədiş qıcaır onlar qəzəbdən.” (Şirvani X. , 2004)

Kime söyləndiği belli olmasa da **Seyit Azim** özellikle isim zikretmekten çekinse bile böylelerini herkes tanır, onlar ki toplumun bünyesini fitneleriyle bozan şer şebekelerinin başında gelmektedirler. Seyit Azim onları sert bir üslupla eleştirir ve tarihteki İbn-i

⁵⁵ Dimne: Beydeba'nın ünü bin yılları aşmış eserindeki yalancı, hırslı, fitneci (tilki) kahramanı.

Ziyad gibilerinin hala yaşadıklarından bahseder. Ubeydullah ibn-i Ziyad; Emevi komutanlarından. Hz. Hüseyin ve yanındakilerinin şehit edilmesinde kilit rol oynamaktadır. Şair o dönem yapılan haksız ve hukuksuz kerbela olayı ile şimdiki olaylar arasında bağ kurar. Trajik ciğersuz Kerbela olayının vuku bulması kadar o süreçteki fitne fesat olayları vakıya neden olan sebeplerdendir. *Aşağıdaki qitə də konkret bir fakt əsasında, müəyyən bir şəxsin hamıya məlum hərəkətinə cavab kimi qələmə alınmışdır:*

“Şerbaf tayifəsidir hamıdan **əhli-fəsad**,
Cövqə-cövqə yığılıb qeybət edərlər bünyad.
Bunların vardır arasında neçə ibni- Ziyad
Gər imam olsa, imamə olu, billah, cəllad,
Demədi adlarını Seyyidi-əfkar bu gün.” (Şirvani, 2005, s. 12)

Seyit Azim Şirvani “*Quba Təziyədarları və X Eyməni Qarət Edənlərə*” adlı kime söyləndiği şiirdən anlaşılmayan hicvinde üslubunu ağırlaşdırmış və eleştirdiği kişinin babası yani atasını hedef almış dolayısıyla muhatabını da en dayanılmaz bir şekilde hicvetmiştir. Utanmaz, korkak, yaltak, arsız vs. gibi sıfatlarla anılan köpek; şairin belkide dozu en fazla olan hicivlerinde kullandığı bir hayvandır. Sözkonusu Şirvani olduğunda:

“Alimin qənaətinə görə, «Hacı Seyid Əzim Şirvani nəinki yalnız Şirvan vilayətinin, bəlkə tamami Azərbaycan türklərinin azim Şüərasından biri olub. Onun namü Şöhrəti və Şan rütbəsi hal-hazırda ənbayi-vilayətimiz məbəynində kamalınca iştihar almayıbsa da, gələcəkdə almasına şübhə yoxdur» ... S. Ə. Şirvani'nin elə gözəl və səlis qəsidələri, elə xoş məzmun müxəmməsləri və qitələri, elə ruhpərvər qəzəlləri var ki, Füzuli Bağdadinin kəlamına əvəz ola bilərlər”. (Köçərli, 2005)

Fuzuli'ye eşdeğer tutulan bir şairin satirleri de elbette “*Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan şerində realizmin, xüsusilə satiranın inkişafında görkəmli rol oynamış olan S. Ə. Şirvani* (Zeynalov, 1968, s. 68, akt. imzasız) güçlü ve etkili olacaktır:

“Ey badis edən dəhrdə bütət, köpək oğlu!
Etdiz nə səbəb xeyməni qarət, köpək oğlu?

Yoxsa əlivüz çıxmış idi Kərbübəladən,
Düşdü ələ dövrandə bu fürsət, köpək oğlu?

Qarət elədin xeyməgəhi-ali-rəsulu,
Gör olmuş axır nəyə nisbət, köpək oğlu!” (Şirvani, 2005)

Böyle şerli bir insanın(hayvan-ı natıkın) ancak yedi zinadan meydana gelebileceğini anlatılır. Yedi, yetmiş ve yedi yüz sayıları yani yedinin katları Arapçada çokluğu işaret ettiğinden buradaki zinanın niteliği değil niceliği anlatılmak istenmiştir:

“Mərcanə sizi yoxsa doğub yeddi zinadən,
Həddəndi ziyadə bu şərərət, köpək oğlu!”

Eleştirilen şahıs o kadar zalim, gaddardır ve devletlidir ki Yezid’e benzetilir.

“Şövkətdə əgər tay olasız siz ki, Yezidə,
Getməz başa bu şən, bu şövkət, köpək oğlu!” (Şirvani, 2005)

Büyük Türk şairi **Namık Kemal** de, Osmanlı’nın arka arkaya büyük toprak parçalarını kaybetmesini, halkın umursamaz ahlaki çöküntüsünü, ümitsizliğini, o zor durumlarda insanların vatanın bağrına dayanan hançeri görmezden gelmesini yine köpek üzerinden somutlaştırmıştı:

“Edepsizlikte tekleriz Kimi görsek etekleriz Hak’tan ümit bekleriz Ne utanmaz köpekleriz	Gitme vatan gavgasına Yetiş rütbe yağmasına Daldık dünya sefasına Ne utanmaz köpekleriz.”
---	--

Kasım Bey Zakir, satirik şiiri bireysel düzlemde kitlese/toplumsal düzleme çıkarmış şairlerden biri olsa da isim vermeden bazı kişileri hicveder. Bu kişiler toplum düzenini bozan, fesat çıkaran, yalancı, sayısız zina işleyen kelpmisal kişilerdir. Zakir, “*Mirze Feth Eli Axundzâde’ye*” isimli şiirinde yukarıda bahsi geçen kişileri taşlar:

“Biri fâsiq.. facir, hedsiz zînakâr,
Biri eyri üyrü, xeyli nâham var,
Biri danışanda baş-ayaq atar,
Bir nece it tutdu bîxeber meni.” (Zakir, 2005)

“*Meni*” redifli mektup-şiir hicviyesinden Zakir Bey’e sıkıntı çektiren birilerinin olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Şair bu kişileri Axundzâde’ye şikayet etmektedir. Devlet hizmetinde saçını sakalını ağartan şairi jurnalcinin biri kara listeye eklemiştir. Bu heriflerin dedikodularıyla şairi babasından ayırdığı anlaşılmaktadır. Böylesi ağır bir gadri şaire reva görenler en ağır ifadelere muhatap olacaklardır:

“Dövlet-i âlide ağarıb saqqal,
Bir xilâfım yoxdur, bu men, o jurnal,
Bir zaman gördüm ki, yazıbdı filhâl,
Gütta’üt tarîqe⁵⁶ beraber meni.” (Zakir, 2005)

⁵⁶Gütta’üt tarîqe: eşkiyalar, yol kesiciler.

SONUÇ

Hayat; dik bir yamaçtan hızla yuvarlanan bir taş misali çabucak geçerken hayatın bu süratli geçişine ve dönülmez ufkuna karşı bir var olma hamlesi ve ebedileşme arzusu kendini en çok sanatta gösterir. Sanat ve onun insanı bütün yönleriyle kavrayabilen bir şubesi olan edebiyat, insan ruhunun tüm macerasının yansıtıldığı bir aynadır. Edebi türler içinde ayn(a)ılığı bünyesinde barındıran diğer bir söylemle bireyselliği ve toplumsallığı bütün hususiyetleriyle içeren en uygun yansıtıcı tür, şiir olsa gerektir. Az, öz ve etkili olması sebebiyledir ki şiir aynı zamanda mizah, ironi ve eleştiri için de tercih edilen bir formdur. Bireylerdeki ve toplumdaki yanlışlık ve aksaklıkları dile getirip okuru harekete geçirme kudretine sahip, doğası gereği devrimci olan şiir toplumcu gerçekçi şiir anlayışına sahip olan şairler için vazgeçilmez bir ifade vasıtasıdır. Halkın gerçeklerine kayıtsız kalamayıp kendini sorumlu hisseden şair için yazmak pasif değil aktif bir süreçtir. Bu aktif süreç aynı zamanda bir karşı duruş eylemidir. Haksız ve hukuksuz bir dünyaya başkaldırıdır. Doğru bildiği değerlerle hayatı anlamlı kılmaya çalışan şair kendisine ve halkına dayatılmış adaletsiz bir dünya düzenine boyun eğmez, reddeder ve yüzlerine tükürür. Bu dimdik bireysel karşı duruş kitlelerin yönlendirildiği dönemlerde elbetteki kolay değildir. Şair/aydın, kitlenin düzleyici yıkımlarına karşı öncelikle kendi gibi kalmayı başarmalıdır. *“Kitlelerin boğucu gücü şu veya bu şekilde her gün gazeteler yoluyla gözlerimizin önünde resmigeçit yapar ve bireyin önemsizliği öyle kuvvetle aşılanır ki insan kendi sesini duyurabilme ümidini tümünden kaybeder. Örgütlü kitleye direnebilmek, ancak ve ancak, insanın bireyselliğini o örgütün organizasyonu kadar iyi organize etmesi ile mümkündür.”* (Jung, 1999, s. 87) Bu organizasyonun üstesinden gelecek, açıktan özellikle subliminal yollarla bireyi hiçe sayacak güçlere tepkiselliğini ilk gösterecek olan da elbetteki topluma rehber olan şairler özellikle hiciv şairleridir. Sosyal sorumluluk bilinciyle varoluşsal bir anlam kazanan tepkisellik, şair için bedii bir gülüş dolayısıyla hiciv/satir demektir. Yeri ve zamanı farklı olsa da insan doğasındaki bu reddediş hep varolagelmiştir. Hangi milletin veya coğrafyanın edebiyatına bakılırsa bakılsın adaletsiz, keyfi, ikiyüzlü, samimiyetsiz yönetim ve statükoya karşı insanoğlunun eleştirel tavrı hep görülecektir. Dolayısıyla Batı, Fars ve Türk edebiyatlarına bakıldığında insanlık tarihi kadar kadim olan hiciv hangi şekilde olursa olsun hep var

olmuştur. Azerbaycan edebiyatında satirik şiir/hiciv bazı yönleriyle diğer edebiyatlardaki hicivlerden ayrılır. Yaptığımız çalışma;

19. yüzyıl başlarında Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edilip Rus yöneticilerce idare edilmeye çalışılması ve benlik kayması yaşayan yerli işbirlikçiler düşünüldüğünde oluşan kaotik ortam Azerbaycan edebiyatı hicvinin diğer dünya hicivlerinden farklı olduğu kanaati uyandırmıştır. Nitekim Azerbaycan satirik şairleri hem içte hem dışta amansız mücadeleler vermiştir. Azerbaycan hicvinin, Güney Azerbaycanla varolan tabii ilişkilerinin bir sonucu olarak Fars edebiyatı hicviyle, Türkiye ile aralarındaki varoluşsal ilişkiden dolayı da Türkiye Türkçesi edebiyatı hicviyle ortak paydalara ve etkileşmelere sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Söz gelimi Seyit A Şirvani, Kasım B Zakir ve Mirza A Sabir hicivlerinde İran, şah yönetimi, mezhepçilik gibi konulara sıklıkla değinmişlerdir. Aynı zamanda Nef'i'nin "*a köpek*" ile Şirvani ve Zakir'in "*köpek oğlu*" adlı hicivleri ve Namık Kemal'in "*Osmanlılar*" ile Sabir'in "*Qafqazlılar*" hicivleri yapı ve üslup bakımından azami benzerlik göstermekte hatta nazire sayılabilecek mikyasta yakın oldukları aşikardır.

Azerbaycan edebiyatı hicvinin sözlü ve yazılı kaynakları tarandığında yazılı kaynakların baskın olduğunu söylemek güç değildir. Her ne kadar halk edebiyatının atasözlerinden, efsane, rivayet, masal ve latifelerinden geniş ölçüde yararlanmış olursa da Xaqani Şirvani, Nesimi, Nizami, Zakir, Seyit Şirvani ve Sabir nazara alındığında klasik edebiyatın hicve daha çok kaynaklık ettiği fikri galip gelmiştir. Bu sebeptendir ki çalışmamızın merkezini 19 ve 20. Yüzyıl klasik Azerbaycan edebiyatı hicvi oluşturmuştur. Azerbaycan edebiyatında hicvin oluşumunu ve gelişimini doğrusal/yeypare bir zaman düzleminde görmüş olsak da 19 ve 20. Yüzyıllarda gerek ülkenin içinden geçtiği zor şartlar, gerek halkın sosyal, siyasal ve ekonomik koşullardan kaynaklanan buhranlı yaşamı gerek de hicvin bireysellikten kiteselliğe yükseliş zemini bulup sistemleşmesi bu yüzyıllara denk gelir ki çalışmamızın ağırlıklı zaman aralığı da bu yüzyıllardır. İlimiyle amel olmayan alimler, kanunsuz kanun dağıtıcıları olan kadınlar, dinin özünden nasiplenememiş dini ruhaniler, halkı soyan tacirler, bilgisiz ve cahil insanlar, beylik liyakati olmayan sözde beyler/ağalar, yeni eğitim sistemine karşı olan avam ve nadanlar; 19 ve 20. Asırların Zakir, Nadim, Şakir, Şirvani ve Sabir gibi büyük heccavların seçtikleri temel konular olarak tespit edilmiştir. Bu yüzyıllarda siyasi ve toplumsal sebeplerin diğer sebeplerden daha etkili olduğu da bir diğer tespittir.

Kadın, kadın hakları, erken yaşta evlilik, kız çocuklarının okutulmaması, modern eğitim kurumlarına karşı gösterilen direnç, sınıf çatışmaları, fakirlik, pahalılık, rüşvet, tembellik, dünyevileşme, sekülerleşme vb. gibi konular zamanımızdan bir veya iki yüzyıl öncesinde eleştirilen konuların başında geldiği gerçeği yapılan çalışmanın sonuçları arasında gösterilebilir.

19 ve 20. Yüzyıl öncesi şairleri; hususan Nesimi, Nizami, Xaqani Şirvani gibi isimler daha çok vahdet-i vücud zeminli dini sebeplerden ve felekten şikayet etmişlerdir. Yeri gelmişken söylemek gerekir ki bazı kaynaklarda ve tez çalışmalarında ölüm, ayrılık, felek gibi lirik konular da satirik şiir kapsamında ele alınmıştır. Duygusal da olsa felekten şikayet, bireysel ve toplumsal hayatla ilişkilendirilebilecek bir temadır. Zira şair, gördüğü yanlış ve kötücül olayları insanlara değil yaşadığı zamana/kadere/feleğe bağlayabildiği için felekten şikayeti hiciv kapsamında değerlendirdik. Hemen hemen her şairin felekten şikayet ettiği ve bu eleştirel şiirlerin, şairlerin iç alemlerini ve hayata bakış perspektiflerini anlamada bize yardımcı olduğu bir gerçektir.

Çalışmanın diğer sonuçları maddeleştirilecek olursa çıkarımlar aşağıdaki gibi olur:

1. Satirik şiirler özelde Azerbaycan edebiyatı satirik şiirlerinin; Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde, ulusal ve evrensel değerlerin korunmasında, insani duyguların, temiz niyetlerin nesilden nesile taşınmasında, sivil tepkisel hareketlerin başlamasında *“insanların şərə, ədalətsizliyə, cahilliyə, hər cür naqisliklərə qarşı köklənməsində, şəxsiyyət olaraq öz mövqeyini ortaya qoymaq bacarığının formalaşmasında, bütövlükdə Azərbaycan insanının ayaqda durmasında poeziyanın, xüsusən də satirik ədəbiyyatın, satirik şeirin müstəsna əhəmiyyəti...”* (Yədulla, 2013, s. 37) ve benzersiz rolü şüpheye yer bırakmamaktadır.
2. Satirik şiirlerin asıl çıkış noktası halktır. Halkın kaygılarından, korkularından, gelecekle olan endişelerinden ve huzursuzluklarından filizlenip boy vermektedir. Bazı şairler kişisel hukuksuzluklara maruz kalıp hiciv yazmaya başlamış olsa bile bir buz hükmünde olan kişiselliğini toplumsallık havuzu içinde eritmeyi başarmışlardır. Buna en güzel örnekler Zakir, S A Şirvani ve Sabir'dir. Halkı uyandırıp mücadeleye çağıran savaşçı satirik şairlerin hayatları ve şiirleri, yaşanan sancılı dönemin bir yansıması gibidir.

3. Bütün edebiyatlarda olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da hicivle ilgili kavram kargaşası vardır: Mizah(humor/yumor), kara mizah, öldürücü gülüş, ironi, yergi, satira, taşlama, hezl, tehzil, parodi, istihza, kinaye, eleştiri vs. gibi bazen birbirlerinin yerlerini tutacak bazen daha genel, bazen nesirde yergi, bazen şiirde yergi(hiciv), bazen bireysel yergi (hiciv), bazen toplumsal yergi (satir), bazen geleneksel adlandırma (hiciv), bazen modern adlandırma (satir/satira) gibi farklı türlere, şekillere ve farklı zamanlara göre kullanılabilen, nüansları olsa da birçoğu aynı anlama gelebilen, yakın anlamlı olduklarından dikkat etmeden kullanılabilen en genel anlamıyla mizah üst çatısı altında toplanabilecek kavram çeşitliliğinin olduğu çıkarılan sonuçlar arasındadır.
4. Hicvin/satirin ve türevlerinin tam bir tanımının yapamayacağı kanaatine varılmış aynı zamanda hicvin; bir üslup mu, şekil(form) mi, tür mü, ifade vasıtası mı, şairin prensibi mi olduğu belli olmayan bir mahiyetinin olduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen 3. Maddeden hareketle hicvin kişilere yönelik, satirin topluma yönelik mizah unsurları olduğu ve şiir türüyle özdeşleştiği rahatlıkla söylenebilecek çıkarımlar arasındadır.
5. Romantik/lirik sayılabilecek bazı şairlerin de zaman zaman hiciv yazdıkları daha başka bir deyişle hemen hemen hiçbir şair yoktur ki zamaneden ve içinde bulunduğu toplumun aksayan yönlerinden bahsetmiş olmasın. Fuzuli, Nesimi, Aşık Aliasker gibi nice lirik şairlerin hiciv sayılabilecek eserlerinin varlığı bilinmelidir.
6. 19. Yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan edebiyatı hicvi denildiğinde akla gelen ilk isim şüphesiz Kasım Bey Zakir'dir. Yüzyılın ikinci yarısında Seyit Azim Şirvani en büyük temsilci olarak belirir. Hatta toplumsal hiciv, Şirvani'de daha dominanttır. 19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl başlarına gelindiğinde ise Azerbaycan edebi hicvi hiç alçalmayacak kadar yükseklerle çıkmıştır. Bu çıkışın mimarı elbetteki Mirza Aliekber Sabir'den başkası değildir. Sabir hicvi, sadece satirik şiirde değil Azerbaycan edebiyat tarihinde çığır açacak kadar önemli bir vakıadır. Sabir'in aruz ölçüsünü Azerbaycan satirik şiirine uygulama ustalığı, satirik şiirini icra ederken yeni şekiller (marş, bulmaca, taziyename, soru-cevap, monolog, rüya vb.) deneme becerisi çalışmamızın dikkat çeken diğer sonuçlarındandır.

7. Manzum mektup, alegorik temsiller, manzum hikayeler, anekdotlar, ata sözleri gibi mensur sayılabilecek şekillerle birlikte; gazel, mesnevi, müstezat, kaside, koşma, semai gibi manzum biçimlerle yazılmış pek çok hiciv örneğinin varlığı, Azerbaycan edebiyatındaki hiciv konulu şiirlerin zenginliğini ve yapısal açıdan da incelenebileceğini göstermektedir.
8. Özelde Azerbaycan edebiyatında hiciv genelde hiciv edebiyatı; yapı, konu, dil ve üslup, muhatap gibi hertürlü toplumsal şart düşünüldüğünde ve modern zamanımız (hal-i âlem) ile mukayese edildiğinde zaman, sebep ve aktörler farklı olsa bile çok da bir değişimin olmadığı hatta eleştirilecek daha fazla problemin olduğu bizce aşıkardır. Hem geçmişi, hâli ve geleceği anlama yönüyle hem de hiciv edebiyatının kapsam genişliği ve mahiyetinin muğlaklığı yönüyle bakıldığında bu alan, daha fazla araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır.
9. Klasik hiciv çalışmaları ve/ya antolojileri, şair odaklı (bazıları alfabetik) tasnif edilip sıralanırken bizim çalışmamızın konularına göre düzenlenmiş satirik antoloji-şerh hüviyeti kazanmış olması çalışmamızın mütevazı bir farklılığı olsa gerektir. Çalışmanın konularına göre düzenlenmiş olması şairlerin bazı temalarda neredeyse aynı elştirileri yapması/aynı şeyleri söylemesi dolayısıyla yorumlamalarda tekrara düşüldüğü intibayı, belirtilmesi gereken bir gerçektir. Keza herhangi bir tema ile ilgili (mesela molları hicv) bütün satirik şairlerin hicivlerine yer vermek bıkkınlık ve tekrar hissi oluşturacağından imgesel yönü güçlü olan (bazen de gelişigüzel) şiir birimlerine yer verilmiştir.
10. Kaynak metinlerin çoğunun Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış olması, şiirlerde anlamı bilinmeyen klasik kelimelerin çokluğu, nispeten aşına olunmayan dil ve üslup; metinlerin çabuk ve derinlikli kavranmasını geciktirmiş olsa da Türkiye Türkçesinde böyle bir çalışmanın olmaması saikiyle doldurmaya çalıştığımız edebi boşluk konusu olan “Azerbaycan Edebiyatında Hiciv” yeni bakış açılarıyla keşfedilmemiş bir hazine gibi çalışılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2007). Tiflis edebi muhitinde Molla Nasreddin dergisi ve dergide tartışılan konular. *Bilig Dergisi*, 41, 1-21.
- Adıgüzel, S. (2016). Azerbaycan edebiyatında ilk mizah dergisi Molla Nasreddin üzerine bir inceleme (Doctoral dissertation).
- Ağazade, Y. (2013). *Azerbaycan edebiyatında satirik poeziyanın teşekkülü ve inkişafı*. (Doktora Tezi). Bakı: Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Yayınları.
- Axundzade, M F. (2005). *Eserleri*. (Ed. Nadir Memmedov). Bakı: Şerq-Qerb Neşriyatı.
- Akpınar, Y. (1994). *Azeri edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1993). *Edebiyatta üslup ve problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alay, O. (2015). *Türk saz şiirinde yergi, ironi ve mizah*. (Doktora Tezi). Elazığ.
- Albayrak, N. (1991). *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*. Cilt 3, s. 547-549. İstanbul: TDV Y.
- Albayrak, N. (1998). Hiciv-halk edebiyatı maddesi. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*. Cilt 17, s. 452. İstanbul: TDV Y.
- Apaydin, M. (2001). *Türk hiciv edebiyatında Ziya Paşa*. Ankara: Kb Yayınları.
- Avcı, A. (2003, Şubat). Toplumsal eleştiri söylemi olarak mizah ve gülmece. *Birikim Dergisi*, 26, s. 166.
- Komisyon, (2011). *Azerbaycan edebiyatı tarihi*. 4. Cilt. Bakı: Elm Neşriyatı.
- Bakixanov, A. (2005). *Seçilmiş eserleri*. Bakı: Avrasiya Press Yayınları.
- Baudlaire, C. (1997). *Gülmenin özü*. (Çev. İrfan Yalçın). İstanbul: Iris Yayınları.
- Baypınar, Y. (1979). Hiciv kavramı üzerine bir inceleme. *Aü Dtcf Dergisi*, C. XXIX. S. (1-4). s. 31-37.
- Bayramoğlu, A. (1997). *Şamaxı'da maarif ve maarifçilik (xix esrin ortalarından mart 1918-ci ile qederki edebi muhit)*. Bakı: Maarif Neşriyatı.

- Bergson, H. (1989). *Gülme*. (Çev. Mustafa Şekip Tunç). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Boynukara, H. (1997). *Modern eleştiri terimleri*. İstanbul: Boğaziçi Y.
- Cabbarlı, C. (2005). *Əsərləri*. Cilt 1, s. 101. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Cantek, L. (2001). *Markopaşa/bir mizah ve muhalefet efsanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cebeci, O. (2008). *Komik edebî türler / parodi, satir ve ironi*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çetin, N. (2009). *Şiir çözümleme yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Çiftçi, H. (1998). *Klasik İslâm edebiyatında hiciv ve mizah*. Erzurum: AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S 10.
- Çoruk, F J G. (2014). *Hiciv üzerine bir çalışma (Türk, İngiliz ve Ermeni edebiyatları örneğinde)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Demirel, G. (2007). Klâsik Türk edebiyatı geleneğinde hiciv. *Türkiye Araştırmaları. Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, s. 131-154.
- Durmuş, M. (2002). Bolşevik ihtilâlinde sonraki Azerbaycan sahası Türk edebiyatında şiir ve poema türü. *Türkoloji Dergisi*, 15(1). s. 261-267
- Durmuş, M. Azerbaycanlı şair Nebi Hazri'nin şiirlerinde slogan ve konuşma dili. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, (19), 39-53.
- Durmuş, M. (2008). Azerbaycan sahası Türk edebiyatında ilk süreli yayın faaliyetleri ve Molla Nesreddin dergisi. *Turkish Studies*, 3, 7.
- Durmuş, M. (2010). Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde öteki algısı. *Erdem*, (57), 51-61.
- Durmuş, M. (2011). İmge-sembol kavramlarını yorumlama projesi ve Melih Cevdet Anday şiirinde imge. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 3. s. 745-762
- Durmuş, İ. (1998). Arap edebiyatında hiciv. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, s. 447-449. İstanbul: TDV Y.

- Eker, G. Ö. (2009). *İnsan, kültür, mizah (eğlence endüstrisinde tüketim nesnesi olarak mizah)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ekinci, R. (2014). Türk hiciv edebiyatının sıradışı bir şairi: Küfrî-I Bahâyî ve eserlerinden örnekler. *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 24.
- Eco, U. (2011). *Açık yapıt*. (Türkçesi: Pınar Savaş). İstanbul: Can Yayınları.
- Eliyev, K. (2013). *Edebiyat tarixinə bir baxış*. Bakı: Folklor İnstitutu Yayınları.
- Ertop, K. (1977). Gülmece sanatımızda toplum sorunları. *Milliyet Sanat*. s. 31-39.
- Erzurum, K. (2009). *Taşlamalar*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Esgerli, Z. (2005). *XIX. esr Azərbaycan şeiri antologiyası*. Bakı: Şerq-Qerb Neşriyatı.
- Əhməd, Vüqar. (2007). *Ədəbiyyatşünaslıq*. Bakı: Müəllim Neşriyyatı.
- Ələkbərli, F (Qəzənfəroğlu). (2018). *Azərbaycan Türk fəlsəfəsindən yarpaqlar: Qasim Bəy Zakirtürküstan*. 5-11 İyun, s.6.
- Ələsgər, İ. (Ed.) (2004). *Aşiq Ələsgər və əsərləri*. Bakı: Şerq-Qerb Neşriyatı.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*. (Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay). 4. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (2003). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri*. (Çev. Emre Kapkın). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Geçen, S. (2014). *İkinci yeni şiirinde başkaldırı*. (Yüksek Lisans Tezi). Ardahan.
- Gulusoy, İ. (2019). XIX. Y.Y. Azərbaycan şairi Kasımbey Zakir'in "vilayetin mağşuşluğu hakkında" adlı satiresi üzerine. *Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Dergisi*, s. 5-20, Isbn: 978-605-7631-50-3
- Guliyeva, K. ve Gulusoy, İ. (2018). Azərbaycan edebiyatında Karabağ temalı şiirler (şiirlerde vatan özlemi). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.7(4), s 2324-2351.
- Guliyev, İ. (2018). "Koroğlu" destanının Azərbaycan varyantında kadin tipleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Bahar 2018, Sayı 21, s 63-76.

- Guliyev, İ. (2017). Azərbaycan aşık edebiyatı: tarixte ve bugünü. *Ölümünün 50. Yılında Uluslararası M. Fuad Köprülü Türkoloji Ve Beşeri Bilimler Sempozyumu (21-22 Kasım 2016) Bildirileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. s 263-270.
- Guiraud, P. (1999). Anlambilim. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güven, H F. (1997). *Klasik Türk şiirinde hiciv*. (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Güven, H F. (2006). *Klasik türk edebiyatında hiciv ve mizah*. İstanbul: Kb Yayınları.
- Hüseynov, S. (2010). *Qasım Bey Zakir*. Bakı: Yazıçı Neşriyatı.
- Xelilov, N. (2013). *XIX. esr poeziyası ve aşiq yaradıcılığı (qarşılıqlı elaqe ve tesir)*. Bakı: Şerq-Qerb Neşriyatı.
- Memmedov, M. (Ed.). (2005). *XX. Yy. Azərbaycan şiiri antolojisi. 1905-1920. Yıllar*. Bakı: Şerq-Qerb Neşriyatı.
- Əsgərli, Z. (Ed.). (2005). *XIX. Əsr Azərbaycan şeri antologiyası*. Bakü: Şerq-Qərb Neşriyatı.
- İçli, A. (2009). *Mihr ü Mâh Gelibolulu Mustafa Âlî İnceleme-Metin*. (Doktora Tezi). Elazığ.
- İmadəddin, N. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. (Tərtib Edəni/Ed. Həmid Araslı). I. Cild. Bakı: Lider Nəşriyyat.
- İşgören, T. (2016). Modern Azərbaycan edebiyatında kadin sorunu ve Samed Vurgun. *Acamedia Dergisi*, Sayı 51, s 3. Isbn: 978-975-8628.
- Jung, C G. (1999). *Keşfedilmemiş benlik* (Çev. Barış İlhan, Canan Ener Sılay). Ankara: İlhan Yayınevi.
- Jung, C. G. (2005). *Dört arketip*. (Çev. Z. A. Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2010). Şiir tahlilleri 1, 27. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2009). Şiir tahlilleri 2, 18. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kandemir, H. (2005). *Mihail Zoşçenko'nun öykülerinde hiciv*. (Doktora Tezi). Ankara.

- Karataş, T. (2007). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Y.
- Kasım Bey, Z. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. (Tərtib Edəni/Ed. Kamran Memmedov). Bakı: Avrasiya Press Yayınları.
- Kılıç, Z. (2012). Türk edebiyatında birbirine yakın üç kelime: hiciv, medih ve hezel. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 7/3, Summer, P. 1741-1750, Ankara-Turkey
- Koestler, A. (1997). *Mizah yaratma eylemi* (Türkçesi: Sevinç Kabakçioğlu, Özcan Kabakçioğlu). Birinci Baskı. İstanbul: Iris Yayınları.
- Kolikipınar, E. (2016). *Azərbaycan edebiyatında ilk mizah dergisi Molla Nasreddin üzerine bir inceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.
- Korkmaz, R. (1988). *Keçecizade İzzet Molla ve Mihnet-Keşan üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Elazığ.
- Korkmaz, R. (1997). *Sabahattin Ali - insan ve eser*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Korkmaz, R. (2002). *İkaros'un yeni yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ Y.
- Korkmaz, R ve Diğerleri. (2011). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı*. 6. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2008). Aytmatov anlatılarında ritmin büyüğü gücü; türküler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (26), 41-48.
- Kortantamer, T. (2007). *Temmuzda kar satmak*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kortantamer, T. (2002). *Kuruluşundan tanzimat'a kadar osmanlı dönemi türk mizahının kısa bir tarihi*. Cilt 11, s. 610. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köçerli, F. (2005). *Azərbaycan edebiyatı tarixi*. Cilt 1. Bakı: Avrasiya Press Neşriyatı.
- Köçerli, F. (2005). *Azərbaycan edebiyatı tarixi*. Cilt 2. Bakı: Avrasiya Press Neşriyatı.
- Kul, N. (2015). *16. Yüzyıl şairlerinde felek kavramı*. (Yüksek Lisans Tezi). Ordu.
- Kuliyeva, K. (2017, Temmuz). Azərbaycan yergi edebiyatında bir zirve: Mirza Alekper Sabir. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (Omad)*, Cilt 4, Sayı 9, s.1-5.

- Kurnaz, C. (1995). *Tdv İslâm ansiklopedisi*, Cilt 12, s. 306-307. İstanbul: TDV Y.
- Qemkusal, A. (2006). *Seçilmiş eserleri*. (Ed. İslam Ağayev). Bakı: Şerq-Qerb Neşriyatı.
- Levend, A S. (1970). *Divan edebiyatında gülmece ve yergi*. Tday Belleten. S. 37, 45-46.
- Memmedli, Ş. (2003). *Azərbaycan ədəbiyyatının borçalı qolu (1920-ci ilə qədər)*. Tiflis: Kolori Neşriyyat.
- Memmedli, Ş. (2016). *Gürcistan'da Türkçe âşık şiiri gelenekleri*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing Yayınları.
- Memmedli, Ş. (2018). *Gürcistan'da Türk edebiyatı*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Məmmədov, K. (1975). *Azərbaycan şeirində satira*. Bakı: Elm Neşriyatı.
- Mirəhmədov Ə. (2004). *XIX. Əsr Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın inkişafı məsələlərinə dair*. Bakı: Ədəbiyyat Və Dil İnstitutu Neşriyatı.
- Moran, B. (2007). *edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nagiyeva, N. (2017). *1990'dan günümüze Türkiye ve Azerbaycan edebiyatlarının karşılıklı etkileşimi*. İstanbul: Hiperyayın Y.
- Nar, A. (2004). *İslâmî edebiyat açısından mizah edebiyatı*. İstanbul: Elif Y.
- Okay, O. (1998). *Hiciv. diyanet İslam ansiklopedisi*. Cilt 17, s. 447. İstanbul: TDV Yayınları.
- Okay, O. (2011). *Poetika dersleri*. İstanbul: Dergah yayınları.
- Öksüz, M. (2015). *Cumhuriyet devri türk şiirinde hiciv*. (Doktora Tezi). Konya.
- Öngören, F. (1983). *Cumhuriyet dönemi türk mizahı ve hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Y.
- Paz, O. (1995). *Yay ve lir- i / şiir nedir?* (Çev. Ömer Saruhanlıoğlu). 1. Basım. İstanbul: Era Yayıncılık.
- Poyraz, Y. (2014, Mart-Nisan). *Bıçak sırtında yürümek: hiciv şiirleri*. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 41, Issn:1694-528x.

- Redaksiya Heyəti. (2011). *Azərbaycan edebiyatı tarixi*. Dördüncü Cild. Bakı: Elm Neşriyat.
- Rzayev, A. (2005). *Azərbaycan Türkçesinin söz varlığı*. (Haz. Arif Acaloğlu). Ankara: Akçağ Yay.
- Sabir, M E. (2004). *Hophopname*. 1. Cilt, s. 51. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyatı.
- Sabir, M E. (2004). *Hophopname*. 2. Cilt. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyatı.
- Seyhan, S. (2010, Mayıs). Meşrutiyet döneminde yayımlanan mizah gazetesi: karagöz. *Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi Gülmenin Arkeolojisi Ve Medyada Mizah Olgusu*. (13-15 Mayıs), Erzurum, s.191-200.
- Şen, Y. (2017, Mayıs-Haziran). Türkülerde felek kavramı. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 61. S 404.
- Şirvani, X. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. (Ed. Xəlil Yusifli). Bakü: Lider Nəşriyyat.
- Şirvani, S E. (2005). *Seçilmiş eserleri*, Cilt 1. Bakı: Avrasya Press Neşriyatı.
- Şirvani, S E. (2005). *Seçilmiş eserleri*, Cilt 2. Bakı: Avrasya Press Neşriyatı.
- Şirvani, S E. (2005). *Seçilmiş eserleri*, Cilt 3. Bakı: Avrasya Press Neşriyatı.
- Taşkesenlioğlu, L. (2013). Azərbaycan Türk edebiyatı millî şairi Mirze Elekber Sâbir ve hophopname. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 2/3, s. 96-132. Türkiye.
- Tokmak, N. (1998). Fars edebiyatında hiciv. *Tdv Islâm Ansiklopedisi*. Cilt 17, s. 449. İstanbul: Tdv Y.
- Vaqif, M P. (2004). *Əsərləri*. (Ed. Həmid Araslı) Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Yıldırım, F. (2012). Gençlerin yaşamında bir sosyal savunmasızlık olarak “sosyal adaletsizlik”. *Yaşam Dönemi Yaklaşımı Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*.
- Yılmaz, H. (2012). Mirza Ali Ekber Sabir. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turk Ish World Studies*, Xii/1. Yaz/ s.361-386.
- Yücebaş, H. (1976). *Hiciv ve mizah edebiyatı antolojisi*. İstanbul: L-M Yayınları.

Sözlük/Lügat Kaynakçası

- Abdullayev, B. Əsgərli, M. Zərinəzadə, H. (Tərtib Edənlər/Ed.). (2005). *Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən Ərəb və Fars sözləri lüğəti*. 1. Cild. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Abdullayev, B. Əsgərli, M. Zərinəzadə, H. (Tərtib Edənlər/Ed.). (2005). *Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən Ərəb və Fars sözləri lüğəti*. 2. Cild. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. 22. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Orucov, Ə. (Ed.). (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. 1. Cild. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Orucov, Ə. (Ed.). (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. 2. Cild. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Orucov, Ə. (Ed.). (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. 3. Cild. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Orucov, Ə. (Ed.). (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. 4. Cild. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyat.
- Türkçe Sözlük. (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Yeğin, A. (1997). *Yeni lügat (İslami, İلمي, Edebi, Felsefi)*. İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları.

Internet Kaynakçası

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hiciv> (Erişim: 15/06/2019)

<http://turktarih.net/tarih/268/azeri-turkcesi-edebiyati> (Erişim: 18/06/2019)

<http://www.tdk.gov.tr> (Erişim: 21/07/2019)

https://www.academia.edu/30991792/Modern_Azerbaycan_Edebiyat%C4%B1nda_Kad%C4%B1n_Sorunu_ve_Samed_Vurgun (Erişim: 01/05/2019)

<https://www.antoloji.com/> (Erişim: 02/06/2019)

https://web.archive.org/web/20160305013616/http://www.anl.az/el/latin_qrafikasi/ea/az.an.pdf (Erişim: 15/07/2019)

<https://az.wikisource.org/wiki/> (Erişim: 09/04/2019)

<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3891/toplumsal-elestiri-soylemi-olarak-mizah-ve-gulmece> (Erişim: 22/02/2019)

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> (Erişim: 04.04.2019)

<http://www.anl.az/> (Erişim: 04.04.2019)

<https://turuz.com> (Erişim: 02/06/2019)

<https://www.ensiklopediya.az/> (Erişim: 08/08/2019)

https://www.kitabxana.net/?oper=e_kitabxana (Erişim: 10/08/2019)

EK 1: AZERBAIJAN ŞAİRLERİNDEN HİCİV ÖRNEKLERİ

(Mini Hiciv Seçkisi)

“Ağrımaz”

“Canə sən candan nə kim gəlsə, ciyərlər ağrımaz,
Həqq bilir, bir zərrə neştərdən damarlar ağrımaz.

Şaha, mehrindən midir, ya aşinalıqdan mıdır,
Cismimi sər ta qədəm min gəz yararlar, ağrımaz.

Fitvasından zahidin nahəq məni gər soyalar,
Qəm deyil səndən- şəxa, görcək damarlar ağrımaz.

Zahidin əfsanəsindən soydular nahaq məni,
Həqq bilir səndən, şəxa, sahib nəzərlər ağrımaz.

Şişəmi çün daşə çaldım, Həqqi izhar eylədim,
Çəşmə-i əhval ağrıdan arif bəşərlər ağrımaz.

Zahidin bir barmağın kəssən dönüb Həqqdən qaçar,
Gör bu gerçək aşiqi sərpa soyarlar, ağrımaz.

Cəhl-i namərdin qaçan meydan günündə yeri var,
Ər bilir meydan qədrin kim, qədirlər ağrımaz.

Soyun, ey murdar sallaxlar, Nəsiminin tənini,
Bunca namərdi görün, bir ər qıyarlar; ağrımaz.”

(Nesimi)

“Millət Necə Tarac Olur Olsun, Nə İşim Var.”

“Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum özgələri ilə nədir karim,
Dünyavü cahan ac olur olsun nə işim var?!

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da həq dadıma çatsın,
Mən salim olum cümlə cahan batsa da batsın;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Salma yadıma söhbəti tarixi cahanı,
Əyyami-sələfdən demə bir sözdə filani,
Hal isə gətir meyl eləyim dolmanı, nani,

Müstəqbəli görmək nə gərək, ömürdü fani;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Övladi vətən qoy hələ avarə dolansın,
Çirkabi-səfalətlə əli, başı bulansın,
Dul övrət isə sailə olsun, oda yansın,
Ancaq mənim avazeyi-şənim uçalsın;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Hər millət edir səfheyi-dünyada tərəqqi,
Eylər hərə bir mənzili-məvada tərəqqi,
Yorğan-döşəyimə düşə gər yadə tərəqqi,
Bizdə edərək aləmi-röyada tərəqqi;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!”

(Mirzə Ələkbər Sabir)

“Bir Məclisdə On İki Kişinin Söhbəti”

“Vəkil

Həqsizə həqli deyir, bir çox günahlara batmışam.

Həkim

Dərdi təxsis etməyib, qövm-əqraba ağlatmışam.

Tacir

Mən həlal ilə həramə bir birinə qatmışam.

Rövsəxan

Ümmətin pulun alıb, mən gözləri islatmışam.

Dərviş

Nərdə bulsam soq açıb, min-min yalan söz satmışam.

Sofi

Ruzü şəb həq-həq deyib, mən kəsi oynatmışam.

Molla

Gündə bir fitva verib, məxluqu çox aldatmışam.

Elm

Qəti-ümmid etmişəm, yeksər bu qövmi atmışam.

Cəhl

Ortada kef eyləyib, mən həm məramə çatmışam.

Şair

Bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam.

Əvam

Anlamam hərgiz, cəhalət bəstərində yatmışam.

Qəzetçi

Mən çəridəm dolmaq üçün mətləbi uzatmışam.”

(Mirzə Ələkbər Sabir)

“Qorxuram”

Payi-piyadə düşürəm çöllərə,
Xari-mügilan görürəm, qorxmuram.

Seyr edirəm bərrü biyabanları,
Quli-biyaban görürəm, qorxmuram.

Gah oluram bəhrdə zövrəqnişin,
Dalğalı tufan görürəm, qorxmuram.

Gəh çıxıram sahilə, hər yanda min
Vəhşiyi-ğüran görürəm, qorxmuram.

Gah şəfəq tək düşürəm dağlara
Yanğılı vulkan görürəm, qorxmuram.

Gəh enirəm sayə tək ormanlara,
Yırtıcı heyvan görürəm, qorxmuram.

Üz qoyuram gah neyistanlara,
Bir sürü aslan görürəm, qorxmuram.

Məqbərəlikdə edirəm gəh məkan,
Qəbrdə xortdan görürəm, qorxmuram.

Mənzil olur gəh mənə viranələr,
Cin görürəm, can görürəm, qorxmuram.

Bu küreyi-ərzdə mən, müxtəsər,
Müxtəlif əlvan görürəm, qorxmuram.

Xarici mülkündə də hətta gəzib
Çox tühaf insan görürəm, qorxmuram.

Leyk, bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,
Harda müsəlman görürəm, qorxuram!..

Bisəbəb qorxmayıram, vəchi var:
Neyləyim axır, bu yox olmuşların
Fikrini qan-qan görürəm, qorxuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram!..

(Mirzə Ələkbər Sabir)

“Köpək Oğlu!”

“Var mülki-Qarabağda çox dun köpək oğlu,
Haşa kim, ola bir belə məlun köpək oğlu!

Sən sənki-cəfabirlə mənim könlümü yıxdın,
Yıxsın evini qadiri-biçun, köpək oğlu!

Yox səndə məgər şərmü həya, bir kəsə eylər
Bu zülmü nə həccacü nə Məmun köpək oğlu!

Munca nədi kim, dinini dünyayə satırsan?!
Yığdı o qədər neylədi Qarun köpək oğlu!

Bir dərdə salıbsan ki, məni çarə tapılmaz,
Hərgah gələ Loğmanü Fəlatun, köpək oğlu!

Eşşəkdən at olmaz, çulunu eyləyəsən gər
Ya tirməvü ya ətləsi-gülgun, köpək oğlu!

Əfali-bədin qıldı Qarabağı müləvvəs,
Pak etməz onu lücceyi-Ceyhun, köpək oğlu!

Hərçənd müsəlmandı adın, yaxşıdı səndən
Taətdə Mıkırdış ilə Ərtun, köpək oğlu!

Kimdir o çörəksiz qapına şad gəlib, axşam
Qayıtmaya dilxəstəvü məhzun, köpək oğlu!

Üftadələrin dəstini tut ta nəfəsin var,
Həmvarə dolanmaz belə gərdun, köpək oğlu!

Hər kim tanıdı, tapdı səni, oldu peşiman,
Bir mən deyiləm beylə cigərxun, köpək oğlu!

Kimin evinə düşsə sənin məqdəmi-şumün,
Yeydir ki, düşsə zəlzələ, taun, köpək oğlu!

Hər bəndini bir kəsdən alıb madərin, oldur
Səndən görünür kari-digərgun, köpək oğlu!,,,

Bir acı xiyarca mana iş görmədin əsla,
Dursun gözünə yük-yük o qavun, köpək oğlu!

Dörd yük sarı buğda keçən il vurdu qatırçın,
Yolda üyünüb getdi sizə un, köpək oğlu!

Dünya işi əql ilə deyil, talei-meymun
Çəkmiş nə yerə gör səni, meymun köpək oğlu!”

(Kasım Bey Zakir)

“Mollalar!”

“Bilmirəm nə istəyir bizdən ruhani mollalar,
Miras paltarları geyib, artırır şanı mollalar,
Beş şahı pul görəndə, satır imanı mollalar,
Talayıb xalqı çapıb, sürür dövranı mollalar.

Harda bir gözəl görür, dostluq qatır, al eləyir,
Tellərinə cadu yazır, özünə tez mal eləyir,
Səqirlərin var-yoxunu çəkib çalhaçal eləyir,
Haraya yönü düşsə, yıxır oranı mollalar.

Hər kimin müşkülü var, mollaya tərəf yol alır,
Molla görür nəzir yoxdu, onu məlul yola salır,
Sələminə pul götürüb o biçərə bir də gəlir,
Toplayıb rüşvət yeyər, eylər tufanı mollalar.

Doğrusu, bu mollalar bu dünyanı qarışdırır,
Arpaya ism oxuyub, divarlara yerləşdirir,
Ocağa nal basdırıb, zinakarlar barışdırır,
Yazır kaftar dərisin, bir-birilə görüşdürür,
Mən sirr açan deyiləm, qatır hər yanı mollalar.

Küpəyə tilsim düzmək, bilməm nə işdi, camahat,
Sərçənin qanm gəzməz, bilməm nə işdi, camahat,

Hophop ilə dua yazmaq, bilməm nə işdi, camahat,
Nə qədər xalqı soyur, heç olmur qanı mollalar,

Bizlərdə bir molla var, sehr edir, əfsanə yazır,
Göy göyərçinin qanın tökür qələmdana, yazır,
Arvadlara saç gətirdir, eləyir divanə, yazır,
Eybin elə yayaram, məni bir tanı, mollalar.

Ağ başlı şeytan mollalar, gərək mənə düz dolana,
Sataşmaya göhərkana, dura üzbəüz dolana,
Oturlar məclisimdə, ortalıqda söz dolana,
Mənimlə düz dolana, qurtara canı mollalar.

Şəmkirli Aşiq Söyünəm, bilin, taqsır yoxdu məndə,
Gərəkdi ki, sataşmasm, molla olan dərdi məndə,
Yetmiş beş molla nın başı üyünər bir dəyirməndə,
Söylərəm, əməllərin tutsun dünyanı, mollalar!”

(Şəmkirli Aşiq Hüseyn)

“Quberniya Bina Olandan Bəri”

“Quberniya bina olandan bəri,
Oğrunun hər biri bir xanə dönüb;
Yox yetişən ərzə, divan eyləyən,
Dağılıb vilayət, viranə dönüb.

Murovlar buyurur oğurlayın at,
Nacalnikdən eyləməyin ehtiyat,
Olmaz urusluqda eyləmək isbat,
Onuncun tulkulər aslanə dönüb.

Dəxi bizdə qalmayıbdır day, dana,
Gedirik sərdarə yetişdik cana,
Olubdu oğrular sahibi-xana
O ki ev sahibi, mehmanə dönüb.

Var idi on atım, iyirmi malım,
Qərəz, bir tovr ilə kecirədi halım,
Yığıb bir hal ilə apardı zalım,
Qapımız sovrulmuş xırmanə dönüb.

Bu əsrdə olan sahib-ixtiyar,
Tamam oğurluqda olubdur pərgar,
Yatmayıb subhədək darta nə ki var,
Qarabağın malı bostanə dönüb.

Qalmışiq məəttəl sultanlı, xanlı,
Əgər belə kecsə, qalmaz bir canlı,
Kurun o tayında olurdu qanlı,
Şimdi bu dağılmış Şirvanə dönüb.

Deyirlər bu saat Qanlı İsmayıl
Bir milyon dövlətə olmayır qayıl,
Kəsib Əriklini misli-Əzrayu,
Bac alır hər gələn karvanə dönüb.

Rəsuldan şərm yox, Allahdan da bim,
Allah rizasına danışmaz hec kim,
Qarabağ duzəlməz, mənim əzizim,
Cunki oz əhlimiz şeytanə dönüb.

Əmiraslan idi əvvəl talancı,
Gecə-gündüz qırqə gözən dilənci,
Uzun nəfəs, mutəqəllib, yalancı,
Şimdi aləm Əmiraslanə dönüb.

O ki Şahnazoğlu hamıdan başdı,
At Rəhmin oğlu ilə yoldaşdı.
Kələntərli Goyuş, şirvanlı Daşdı,
Ağamməd qardaşı Qurbanə dönüb.

Bu dörd-beş dananın əlində zarıq,
Apardı hər nə var quttauttəriq,
Zulm ifrat, mənzil irağ, at arıq,
Qaradağlı bizə Tehranə dönüb.

Murovlar oğrunu buyurur gündə,
Girin pusqusuna, gozləyin gendə,
Gorun sala bilirsizmi kəməndə,
Hec deməz, it oğlu ceyranə dönüb.

Bu nə qubernator, bu necə sərdar?!
Dağılıb vilayət, oldu tarımar;
Cəldlənibdir ruşivətə murovlar,
Xəlqin işi ahu əfqanə dönüb.

Bundan əqdəm ellər gedərdi dağa,
Məhəbbət eylərdi düşən qonağa,
Şimdi gedə bilməz evdən irəğa,
Kişiyə dövləti zindanə dönüb.

O ki Əfətlinin özgədir karı,
Tamam olarıdır olkənin varı,
Razıyıq verələr bizə bir xarı,
Bir ədna gədəsi sultanə dönüb.

Qarabağın həramisi, yalanı,
Ustə düşsən danışmazlar yalanı,
Şimdi derlər təqəllubdə
Kolanı Cəmilliyə, Kurdustanə dönüb.

Rzaqulu oğlu Şirvanlı Səfi,
Nəsbibin, əlbəttə, veribdir dəfi,
Dağıdır əqmişə, alır əşrəfi,
Hər biri bir tülək tərənə dönüb.

İmirililər-Subhanverdi uşağı
Bir gecə evində yoxdu yatmağı,

“Murad Xan”

Ey ağalar, süzə tərif eyləyim,
Nə iş tutub yüziqarə Murad xan.
Tamam kəsdi biçinçinin həqqini,
Heç vermədi sikkə, parə Murad xan.

Şəltik bilimindən tikibdir dəgə,
Eşşək kimi yügürərdi kəpəgə.
Münasibdir bir tayqulaq köpəgə,
Qanuq olub cənavərə Murad xan.

Əzdireydim yarıməçininin başıvü,
Heç bilmədi rəncbərlər işivü.
Tu yüzüvə, çürük dişivü,
Biçinçini gətdin zarə, Murad xan.

Kəm olmaz evində oğru qonağı,
Hamsı İsmayıla, Zamanə dönüb.

Qızılhacılılar gəzər eşşəkli,
Altı kohlən atlı, yanı yedəkli,
Sarbanlı, Şatırlı, həm Rəcəbbəgli,
Gəncəli Sadığa, Qurbanə dönüb.

Səsindən guşumuz batıb atlının,
Kimdir yetə fəryadına kəndlinin,
Kulluhum Qarabağ, Bayəhmədlinin
Əlində bəndeyi-fərmartə dönüb.

Piriməli, Həsənli, Nayibalılar,
Qovzanlı mulkundə olan nə ki var,
Gəlir hər tərəfdən misali-bazar,
Mal alan, mal satan meydanə dönüb.

Şərm, həya qalmayıbdır bizlərdə,
Oğurluq, xudkeşlik olub biperdə,
Onuncun düşmüşüz hərə bir dərdə,
Tapılmayıb corək, dərmanə dönüb.

Deyil burda olan işlərdən agah,
Belə məlum, ədalətli padişah,
Xalqın fəryadına yetişsin Allah.
Bu dovran bir özgə dovranə dönüb.”

(Baba Bey Şakir)

Pərvərdigar artıreydi cəfasın,
Görmüyəsən fərzəndivün səfasın,
Neçün kəsdün fəqirlərin bəfasın,
Həq biçmişdi o biçarə, Murad xan.

Bitpərəst kim neçün sevdin sən biti,
Yal veribən doyuzdurdun bu iti,
Biçinçi əhlinin olsa hikməti,
Çəkdirəllər səni darə, Murad xan.

Çoxdur sənini kimi dərədə itlər,
Əgləşib komadə bir-birin bitlər.
.....olsun sögütlər,
Bəs, gəlməsən bu diyarə, Murad xan.

(Mirzə Baxış Nadim)

“Bir şair çıxıbdı Yekallardan”

“Bir şair çıxıbdı Yekəallardan
Bəyənməyib göyçəlinin kərməsin.
Siməh tapıb, heç qurtarmaz azardan,
Onun dərdin heç gözlülər görməsin.

Birisi molladı, biri kalvayı,
Haqq özü buyurub mehmana sayı.
Adı şair, özü himarın tayı,
İncidib, qonağa zəhmət verməsin.

Molla Əli naməni yazandan bəri,
Bu söz çox incidir qul Ələsgəri.
Tavaqqam var, Şəmsəddinin bəyləri,
Acıqlanın çal köpəyə, hürməsin!”

(Aşıq Ələsgər)

“Axund”

“Qoydun əmmamə başına, dandın həqiqəti,
Alat-həcvü məsxərə qıldın şəriəti,
Udvan olub ülumə, sevdin cəhaləti!
Saldın əsarət altına biçarə miiləti,
Dinİn fədayi-dirhəmə dınar edən axund,
Millətlər içrə mitlətini xar edən axund.

İnsaf elə, bu qədər yalan macərə demə,
Peyğomberə, imama bu nov İftira demə,
Mənbərdə hər cefəng sözü, qıl həya, demə,
Hər bir yalanı həzrətə bilmə rəva, demə.
Ey milləti cəhalətə vadar edən axund,
Hor dürlü fərqü İcze giriftar edən axund.

Yox bir açıq dilim sənə mən eyləyim əyan,
Ta sən qanmca qalmaqacaq milletimdə can,
İnsafə gəl, mürüvət elə, rəhm qıl, aıryan!
Millətdə yoxdu bunca bu zillətlərə təvan,
Ey mənbəri-peyğəmbəri murdar edən axund,
Ey millətin işıq gözünü tar edən axund.”

(Əliqulu Qəmküsar)

“Oyanmadım”

“Dərədə yatmış idim, oyatdılar, oyanmadım,
Bumuma tikanlan uzatdılar, oyanmadım,
Bomba parta-partnan, top atdılar, oyanmadım,
Saqqalımdan bir ovuc qopartdılar, oyanmadım.
Müxtəsər, hər bir əməl çıxartdılar, oyanmadım.

Şəhrimizdə cəm olub cavanlar naz ilen gəlib,
Qumarbaz, uşaqbazlar matuşkabaz ilən gəlib,

Mar, meymun oynadan söhbətü saz ilə gəlib,
Mütribi-xoşlehcələr pək xoşavaz ilə gəlib,
Müxtəsər, hər bir əməl çıxartdılar oyanmadım.

Qarışdı aralıqlar, qopdu məhşər qiyaməti,
Müsəlmanlar bir-birin qırdı unudub qeyrəti,
Hər gələn alim olub çapdı, taladı milləti,
Mən yuxuda ol zaman çəkirdim rahat ləzzəti,
Bumuma tikanlan uzatdılar, oyanmadım.

Gördülər, yuxlamışam, hər kəs sınağı gücünü,
Atlı atın üstümə, qurbağa saldı qıçını,
Hoppanıb Araz bu tay yığıb dəranın bicini,
Hiyləbazlar tutdular bütün Qafqazın içini,
Saqqalımdan bir ovuc qopartdılar, oyanmadım.

Biz fəqira axın rahm eyləyib biganələr,
Açdılar mədrasələr, klub, qiraətxanələr,
Yazdılar kitab, qəzet, xərc etdilər xəzanələr,
“Molla Nəsreddin” dedi hər həftə bir əfsanələr,
Müxtəsər, hər bir əməl çıxartdılar, oyanmadım.”

(Cəlil Məmmədquluzadə)

“Hacı və Molla Əhvalatı”

“Var idi Şahsevəndə bir hacı,
Şahsevənlər təmam möhtaci.

Dedi: - Va millətə! Nədir bu xəta,
Zaye oldu şəriəti-qərra.

Sahibi-dövlət idi çox ol kəs,
Naqəvü kusefəndü çoxlu fərəs.

Dindən çıxdı bu güruhi-əvam,
Bərtərəf oldu hörməti-islam.

Vardı Bozlar adında bir köpəyi,
Qoyunun pasibanı, at köməyi.

İt nədir, dəfnü kəfnü qəbristan,
Getdi əldən şəriətü Quran.

Əzqəza, bir gün öldü Bozlari,
Oldu hacı onun əzadari.

Mindi bi at molla, düşdü yola,
Ta gedir məhşər eyləsin bərpa.

Edibən qüsl, hazır etdi kəfən,
İzzət ilə götürdü çox yerdən.

Çatmamışdı hənuz o hiylətgər,
Verdilər haciyə bu halı xəbər-

Qazıb əhli-qübur içində məzar,
Oldu mədfun qəbr-ara Bozlar.

Ki, filan molla qilü qalə gəlir.
Dedi: - Yox, özgə bir xəyalə gəlir.

Verdi Bozlara yeddi gün heyrat,
İstədi həqdən ona həsənat.

Sürüdən tez ayırdı əlli qoyun,
Dedi: - Siz bunları yol üstə qoyun.

Hali olmuş bu halə bir molla,
Çəkdi fəryad, qıldı vaveyla.

Özü çıxdı onun qabağınə,
Mollanın keçdi solü sağınə.

Dedi: - Ey naibi-imami-zəman,
Sənə olsun atam-anam qurban!

Öldü Bozlar, ah, sındı belim,
Kaş gözündən bataydı cümlə elim.

Necə Bozlar, o çapükü huşyar,
Pəncədən şirü yelgədən kaftar.

Canavar ondan eylə qorxardı-
Ki, sədasın eşitcək ağlardı.

Hafizi-xeylü pasibani-rəmə.
Gecə-gündüz olan şəbani-rəmə.

Sahibi-dövlət ilə malım idi,
Baisi-sərvətü cəlalım idi.

Çox idi gərdənimdə həqqi mənim,
Dedi: - Olsun hərirdən kəfənim.

“Yerdəkilərin Göyə Şikayəti”

“Bir zaman tutdu zülm dünyanı,
Ucalır xəlqin ərşə əfğanı.

Hərcü mərc oldu dari-mülki-cahan,
Dəhrdə qətlü qarət oldu əyan.

Yığışıb xəlv etdilər şura,
Göyə getsin gərək neçə dana,

Eyləsinlər şikayət allahə,
Çarə qılsın bu qövmi-gümrahə.

İntixab etdilər neçə zahid,
Pakdamanü mürşüdü abid.

Çıxıb ərşə şikayət etsinlər,
Bir sərəncam alıb qayıtsınlar.

On nəfər mərdi-feyzi-əkrəm ilə,
Çıxıban ərşə “İsmi-əzəm” ilə,

Gördülər ki, xudayi-ərşi-sərir
Ağarıb saqqalı, olubdur pir.

Edibən təkyə istirahətlə,
Uzanıb ərş üstə rahətlə.

Hər vəsiyyəti ki, etdi qıldım əməl,
Bir vəsiyyəti sizinçün etmiş əzəl.

Söyləyib siz cənabə əlli qoyun,
Demişəm onları yol üstə qoyun.

Qoyun adın eşitdi çün molla,
Dedi: - Əhsən bu halə, nami-xuda!

İt demə, ol dəxi bizim birimiz,
Belə ölmüşlərə fəda dirimiz.

Rəhməti-həqqə ol düçar olsun,
Səgi-Əshabi-kəhfə yar olsun.

Oxuyub sidq ilə ona yasin,
Özü də saxladı onun yasin.”

(Seyid Əzim Şirvani)

Etdilər ərş, key xudayi-cahan,
Qətlü qarət olub cahanda əyan.

Dedilər yoxdu istirahətimiz,
Qalmayıb şövkət ilə izzətimiz.

İzzətin həqqi eylə bir çarə,
Olmuşuq cümləmiz günüqarə.

Dedi:Mən xeyli çəkmişəm zəhmət,
Etmişəm sizləri hamı xilqət.

Qocalıb indi olmuşam mən pir,
Dəxi aləmdə bilmirəm tədbir.

Yatmışam burda istirahət ilə,
Bir neçə vaxtlərdü rahət ilə.

Vermişəm bu cahanı İsayə,
Oğlum, ol ruhbəxşi-valayə.

Gedin, İsayə ərzi-hal qılın.
Gəlibən ol güruhi-ruhani,

Çərxi-çarümdə tapdı İsani.
Etdilər cümlə macəranı bəyan,

Dərdi-pünhanə istəyib dərman.
Dedi İsa ki, ey güruhi-dəğa,

Yoxdu sizlərdə zərrə qədri həya.
Gəlmiş idim nicat üçün dəhrə,

Gah məni Misrə qıldız avarə,
Gah çəkdiz tutub məni darə.

Gözünü qoyduz annəmin giryan,
Oldu rüxsarə əşki danəfəşan.

Xalam oğlu, o pak Yəhyanı,
Öldürüb teştə tökdüz al qanı.

Zəkəriyyəni etdiz avarə,
Ərrə iləvücudini parə.

Qoymadız beş gün istirahət edək,
Rahi-həqqə sizi hidayət edək.

Qoymadız həq yetişsin isbatə,
Aqibət qaçmışam səmavatə.

İstəyirsiz gələm o dünyayə-
Ki, düşəm tazədən qəmü vayə?

Yaxasız möhnət ilə narə məni,
Çəkəsiz ta dübarə darə məni?

Bu xəyalatdan düşün, heyhat!
Zatüvüz çün mənə olub isbat.

Yəni mən bir də xakdanə gələm,
Qoyuban göyləri, cahanə gələm?

Canuvuz çıxsın, ey üzü qarə,
Başuvuzçun gedın qılın çarə.”

(Seyid Əzim Şirvani)

EK 2: SÖZLÜK (LÜĞƏT)

A

A b d a r – parlaq, parlayan.
 A b ə k i-ş u r – balaca, şor su. Xəzər dənizi nəzərdə tutulur.
 A d a b – ədəblər, tərbiyə, əxlaq.
 A d a t – adətlər.
 A d i – adət edən, alışmış.
 A f a q – üfüqlər, aləm, dünya.
 A f ə t – bəla, müsibət, məc. gözəl.
 A x t a x a n a – Şamaxı dağlarında danaların yeyib böyüdüüyü bir bitki.
 A l ə m i-m ə'n a – mənəvi dünya, ruhani aləm.
 A l u d ə – bulaşmış, giriftar.
 A m a c – hədəf, nişanə.
 A m a d ə – hazır.
 A m i l – tacirin inandığı və işini aparan adam.
 A m i r – rəis, əmr edən.
 A r i y ə – müvəqqəti, qaytarmaq şərti ilə alınan şey.
 A s a r – əsərlər; hadisələr.
 A s u d ə x ə y a l – arxayın olan.
 A ş ü f t ə – vurğun, aşıq.
 A t ə ş i n d ə m – od nəfəsli, yandırıcı.
 A v a n – anlar, dəqiqələr.
 A y a t – Quran ayələri.
 A y i n – dini nümayiş, dini adət, ibadət.

B

B a b ə t – cür, cürə, növ, dürlü.
 B a b u n ə – çobanyastığı, mollabaşı, yaxud ağkirpik gülü – bundan sinəni yumşaltmaq üçün içmə dərman hazırlanır.
 B a d – külək, yel, rüzgar.
 B a d p a – külək sürəti ilə gedən.
 B a f a i d ə – faydalı, xeyirli.
 B a h i r – parlaq, gözəl; hər kəsə məlum.
 B a k – qorxu, xovf, təhlükə.
 B a l – qanad, qol.
 B a l a – yuxarı; bir şeyin yuxarısı, üstü, yüksəkliyi.
 B a l ü p ə r – qol-qanad.
 B a n u h ə r ə m – xanım arvad, ağa arvad.

B a r a n – yağış, yağma;
 B a r i, b a r – Allah, xuda;
 b a r i x u d a y a, b a r x u d a y a – ey böyük Allah.
 B a v ə r (etmək) – inanmaq, etibar etmək, güman etmək.
 B a-v ü c u d i n k i – buna görədir ki, belə olduğu üçündür ki.
 B a z i ç ə – oyuncaq, əyləncə vasitəsi.
 B e y t ü l m a l – dövlət xəzinəsi; vərəsəsiz ölənlərin mal-mülkü və bu cürə ümumi mal-dövləti saxlayan idarə.
 B ə b r b i y a n, y a x u d b ə b r – qaplandan böyük yırtıcı heyvandır, Hindistanda və Afrikada olur.
 B ə d a y e – bədiələr, gözəl şeylər, gözəlliklər.
 B ə ə z m – məqsədlə, niyyətlə;
 b ə ə z m i-ş i k a r – ovlamaq qəsdilə.
 B ə h a i m – heyvanlar, dördayaqlılar.
 B ə h r – hasil, məhsul; pay, hissə; dəniz, dərya.
 B ə l' – udma, sürətlə yemə.

C

C a h – mənsəb, yüksək rütbə, böyük mövqe.
 C a i z – icazə verilmiş, rüsxət verilmiş.
 C a l i b – cəlb edən.
 C a m – qədəh, pialə;
 c a m i-C ə m – əfsanəvi Cəmşid padşahın qədəhi.
 C a m ə – paltar, geyim.
 C a n s i p ə r – özünü qurban edən, canını fəda edən; aşıq, məftun.
 C a n s u z – ürək yandıran.
 C a n ş i k a r – can ovlayan, can alan.
 C a r i – axan, axmaqda olan.
 C a y (c a) – yer, məkan;
 s a y i-m ə l a l – qəm-qüssə yeri.
 C e y – cızıq, hədd.
 C e y ş – ordu, qoşun.
 C ə d d – baba, atanın və ananın atası.

C ə d ə l – çəkişmə, didişmə, qovğa.
 C ə d i d, – yeni;
 t ə r z i - c ə d i d – yeni üsul, yeni tədris üsulu.
 C ə l l ə f z a – cəlal artırən, daha da cəlallı, hörmətli edən.
 C ə n a b ə t – qüslü lazım olan napaklıq.
 C ə r a i d – cəridələr, qəzetlər, jurnallar.
 C ə r i – cürətli, qoçaq.
 C ə r i d ə – qəzet;
 c ə r i d e y i - ö v m i y y ə – gündəlik qəzet.
 C ə v a n b ə x t – xoşbəxt, işi uğurlu olan.
 C i b i l l i – təbii, yaradılışda olan xassə.

Ç

Ç a k e t m ə k – yarmaq, yırtmaq.
 Ç a k ə r a n – nöqərlər.
 Ç e ş m – göz.
 Ç ə r ə k ə – balaca kitab kimi dəftər, dərs dəftəri.
 Ç ə r x – kainat, fəlak; göy; dünya, zamanə; bəxt, tale.
 Ç ə r x ə ç i – cəhrə əyirən; xəbərçi, çuğul.
 Ç ə r x i - f ə l ə k – dövrən, zamanənin gedişi.
 Ç i d ə – tərtib;

D

D a d – kömək, yardım, ədalət, həqiqət.
 D a d a n a q – dadanan, əl çəkməyən.
 D a d x a h – birinin hüququnu müdafiə edən, ədalət tələb edən.
 D a d r ə s – köməkçi, dada çatan.
 D a m – tor, tələ.
 D a r – ev, bina, müəssisə; məkan, yer.
 D a r i - ş ə f a – xəstəxana, müalicəxana.
 D a r ü l c ü n u n – dəlixana, dəliləvi.
 D a r ü z z ə f ə r – zəfər evi, qalibiyyət evi.
 D a v ə r – ədalətli hakim, hökmdar; Allah.
 D ə h a t – kəndlər.
 D ə h ə n – ağız;
 D ə h r – dünya, aləm; dövr, əsr.
 D ə h y e k – onda bir.
 D ə x a l ə t – bir işə qarışma, müdaxilə etmə. D ə x l – girmə, girişmə, qarışma, müdaxilə etmə.
 D ə x l i - k ə l a m – sözə, söhbətə qarışmaq.

D ə q ə l – biclik, hiylə, kələkbazlıq, fırlıdaq.
 D ə l a l ə t – aparma, yol göstərmə, bələdçilik etmə.
 D ə r – qapı.
 D ə r c i b e t m ə k – cibə

E

E h t i k a r – taxıl və ya başqa məhsulu saxlayıb sonra baha qiymətə satma.
 E y b c u – eyib axtaran.
 E y m ə n – arxayın.
 E y n – göz.
 E y t a m – yetimlər.
 E ' z a z – əzizləmə, hörmət etmə.

Ə

Ə b a – ruhanilərin, mömin adamların geydikləri uzun üst geyimi.
 Ə b a - q ə b a – ruhanilərin geydikləri uzun paltarlar.
 Ə b a b i l – dağ qaranquşu.
 Ə b c ə d – bax: səfəs.
 Ə b d – qul.
 Ə b ə d a – əsla; heç vaxt, qətiyyəni.
 Ə b ə v e y n – atalar, ata-baba.
 Ə b n a – oğullar.
 Ə b r – bulud.
 Ə b r i - s i y ə h – qara bulud.
 Ə c ə m – fars.
 Ə c i b – təəccüblü, qəribə.
 Ə c r a m – cisimlər, kainatda olan kürələr, ulduzlar.
 Ə c s a m – cisimlər.
 Ə d d – sayma.
 Ə d ə b i s t a n – ədəb yeri, elm, bilik yeri.
 Ə d l – ədalət, həqiqət tərəfdarı olma; bərabərlik.
 Ə d n a – çox dəni, ən alçaq, rəzil.
 Ə f k a r – fikirlər, niyyətlər.
 Ə f s u n – bax: füsün.
 Ə f s ü r d ə – xarab olmuş, solmuş.
 Ə ğ l ə b – çoxluq, əksəriyyət.
 Ə ğ n i y a – dövlətliklər.
 Ə h b a b – dostlar.
 Ə l h ə q – həqiqətdə, doğrusu.
 Ə l h ə z ə r – həzər olsun, uzaq olsun.
 Ə l q a b – ləqəblər, müxtəlif titul adları.

F

F a i q – üstün.
 F a q ə – ehtiyac, zərurət, yoxsulluq.
 F a n i – puç, sonu olmayan, çürüyüb yox olan şey.
 F a z i l – fəzilətli.
 F e y z – yaxşılıq; nemət, bərəkət.
 F e y z a b a d – feyz və bərəkət yurdu, nemət ehsan ölkəsi.
 F ə n n – hiylə, kələk, fənd.
 F ə r a h ə m – yığma, toplama, mənimsəmə.
 F ə r a r – qaçma, gizli qoyub qaçma.
 F ə r ə h b i z – fərəhləndirən, xoşlandırın.
 F ə r r a r ə l i k – tez qaça bilmə.
 F ə r s u d ə – eskimiş, solmuş, pozulmuş.
 F ə r ş – yer, yer üstü; döşəmə, sərmə.
 F ə r y a d r ə s – fəryada çatan, köməyə gələn.
 F ə t t a n – fitnəçi, fəsad salan.
 F ə v a y i d – faydalar.
 F ə z a i l m ə a b – fəzilətlər, gözəl sifətlər sahibi.
 F ə z l – kamal, mərifət.
 F i l f ö v r – dərhal, o saat.
 F i l m ə s ə l – misal üçün, tutaq ki.
 F i ' l ü k ə f i ' l ü l - h ə r a m – sənin işin haramdır.
 F i r d ö v s – bağça, cənnət bağçası.

G

G ə r – əgər, hərgah.
 G ə r d ə n f ə r a z – məğrur, mütəkəbbir.
 G ə r d ə n k ə ş a n – heç kəsə tabe olmayanlar, boyun əyməyənlər.
 G ə r m – isti.
 G ə r m a b ə – hamam.
 G i r a m i – dəyərlı, qiymətli, əziz.
 G i r a n l ı q – bahalıq.
 G i r a n m a y ə – qiymətli, əziz.
 G i r ə m – tutaq ki.
 G i r i ş m ə – naz, şivə, qaş-göz ilə işarələr.
 G i r i z a n – qaçmış, getmiş, yox olmuş.

Ğ

Ğ a y ə – son, axır, nəhayət, son məqsəd; ğayeyi-amal – əməllərin nəhayəti, sonuncusu, ən mühümü.
 Ğ ə z a – yemək.
 Ğ i n a – qənilik, zənginlik;
 ğ i n a ə h l i – dövlətliklər, sərvətliklər.
 Ğ ü r a b – qarğa.
 Ğ ü r r a n – bağırın, haytiran, nərə vuran.

H

H a d i – doğru yol göstərən.
 H a i z – sahib olma, malik olma.
 H a l a – indi, bu gün, bu saat.
 H a m i y a n – hamilər, himayə edənlər.
 H a s i l – məhsul, əkilən şeydən bitən.
 H e y k ə l – cindən, həməzaddan və bədnəzərdən qorumaq üçün uşaqların boynuna asılan dualı, muncuqlu asqı.
 H ə b b ə – dən, dənə;
 b i r h ə b b ə s i m – gümüş dənəsi; ən kiçik gümüş pul.
 H ə b b i - s ə l a t i n – bitki, dərman bitkisi, kinə otu.
 H ə b i b – dost.
 H ə c c – Məkkəyə gedib Kəbəni ziyarət etmə.
 H ə c v g u – həcv yazan, həcv deyən.
 H ə q b i n – həqiqəti görənlər, haqqı görənlər.
 H ə q g u – doğru deyən, həqiqət söyləyənlər.
 H ə q q ü l f ü q ə r a – kasıbların, fağırınların haqqı, payı.
 H ə q q ü l - ə m ə l – iş haqqı, zəhmət haqqı.
 H ə l a v ə t – şirinlik.
 H ə l h ə l ə – “urra-urra”, hoydu-hoydu.
 H ə l i l ə – toxumlarından dərman hazırlanan bitki.
 H ə m a q ə t – axmaqlıq, əbləhlik.
 H ə m a n a – aşkar, aydın, məlum; sanki, elə bil ki.
 H ə m a y i l – boyundan asılan dua; çiyindən aşırma.
X
 X a b – yuxu;
 x a b i - q ə f l ə t – qəflət yuxusu;
 x a b i - s a d i q – doğru yuxu.
 X a c ə – ağa, seyid; müəllim, müdərriş.

X a k – torpaq; mülk, dövlət.
 X a k d a n – yer, dünya, ərz.
 X a l i – boş.
 X a l i s ə – xüsusi əmlak.
 X a m t ə m ə – tamahda xamlıq edən, yersiz tamaha düşən.
 X a m u ş (etmək) – sakit etmək, susdurmaq; söndürmək.
 X a n ə – ev; x a n e y i - v i r a n – dağılmış, xarabaya dönmüş ev; xaneyi “Zənbur” – “Zənbur” jurnalının idarəsi.
 X a n ə x ə r a b – evi dağılmış, bədbəxt.
 X a n ə m a n x ə r a b – evi, ailəsi dağılmış, bədbəxt.
 X a n ə s u z – ev yandıran, ev dağıdan.
 X a r – 1. həqir, zəlil. 2. tikan; x a r i - m ü ğ i l a n – tikanlı kol.
 X a r i c b ə l ə d – şəhərdən çıxarılmış, qovulmuş.

İ

İ d b a r – bədbəxtlik, taleyin dönüklüyü.
 İ d r a k – dərk etmə, anlama.
 İ c a b ə t – bir yerə dəvəti qəbul edib gəlmə. İ c t i h a d – səy və qeyrət.
 İ ğ v a – azdırma, yoldan çıxartma.
 İ x l a s – səmimiyyət, qərəzsiz məhəbbət, saf və dərin hörmət.
 İ k r a h – iyrenmə, nifrət.
 İ k r a h r ə s a n – iyrenc, mənfur, nifrət oyadan.
 İ k r a m – hörmət, əzizlənmə, ehtiram.
 İ q b a l – taleyin gülməsi, bəxtin açılması; yaxşı bəxt.
 İ q d a m (etmək) – məqsədə çatmağa çalışmaq, iştədiyini əldə etməyə səy etmək.
 İ z l a l – azdırma, döğru yoldan çıxartma, pis yola salma.
 İ z t i r a r – ehtiyac, zərurət, çarısızlıq.
 İ z z – şərəf, izzət.
 İ z z ə t – əzizlik.

J

J a l ə ç ə k a n – şəh çəkmiş; yaş, göz yaşı, ağlar.

K

K a h i l – ağır tərəpənən, qayğısız, fərsiz.
 K a n – mədən, mədən yeri.
 K a r – iş, hərəkət, əməl.
 K a r g ə r – fəhlə, işçi.
 K e y – ki ey.
 “K e y f ə m a y ə ş a” – neçə kefi iştəyir; özbaşınalıq.
 K e y s u (g e y s u) – saç.
 K ə r r ü f ə r r – hücum-dönüş, irəli-geri, alma-vermə; hiylə.
 K ə s b – qazanma, əldə etmə.
 K ə ş t i – gəmi.
 K ə ş t i b a n – gəmiçi, gəmi sahibi.
 K ə v a k i b – ulduzlar.
 K i ş t z a r – tarla, zəmi.
 K i ş v ə r – vilayət, ölkə, şəhər, məmləkət.
 K ö v s ə r – dini etiqada görə cənnət suyu.
 K u r – kor.
 K u s – böyük baraban.
 K ü d u r ə t – məhzunluq, qüssə, qəm.
 K ü f f a r – kafirlər.
 K ü f r a n – küfrlər; nankorluq, naşükürlük.
 K ü f r ş i y ə m – bax: şiyəm.
 K ü h s a r – dağlıq, dağlar.
 K ü l l – bütün, cəmi, hər şey;

Q

Q a b i l i - ə r z – ərz olunmağa, söylənməyə layiq.
 Q a i b (etmək) – itirmək.
 Q a i l – deyən, razılığını bildiren, etiraf edən.
 Q a l – söz, danışıq.
 Q a r e i n – oxucular; q a r e i n - k i r a m – hörmətli oxusular.
 Q a s i b – qəsb edən.
 Q ə h t – qıt-qəhətlik.
 Q ə n d a b – şərbət.
 Q ə r q i - x u n – daha batmış, qanda boğulan, məhv edilən.
 Q u f r a v a t – saçları dalğa-dalğa qıvrımlamaq (kökü fransızca “qaufreer”-dən alınmışdır, rusca “qofrirovatğ”)
 Q u l i - b i y a b a n – qulyabanı.
 Q u r b a n g a h – qurban kəsilən yer.

L

L a ə q ə l – azından, ən azı, heç olmasa.
 L a f – söz; boş söhbət.
 L a f i - d ə h a n – əmələ keçməyib, yalnız dildə qalan sözlər.
 L a h ö v l ə v ə l a q ü v v ə t ə i l l a v ə b i l l a h – “Allahdan başqa heç kimdə qüvvət və qüdrət yoxdur”.
 L a l e y i - n ö ' m a n – lalə gülünün növlərindən, qızıl lalə.
 L a l ə g u n – lalə rəngində, qan rəngində.
 L a n ə – yuva.
 L a ş – leş, cəmdək.
 “L a y ə s ' ə l u n ” – soruşulmaz, sual edilməz, məsul olmayan.
 L e y k – lakin, amma.
 L e y l – gecə.
 L ə ' l – yaqut, qırmızı qiymətli daş;
 L ə y a q – ləyaqət, yararlıq.
 L ə z z ə t ə f z a – çox ləzzətli.
 L i l ' ə c ə b – təccüb olsun, əcəba.
 L i v a – bayraq;
 l i v a y i - z ə f ə r – qələbə bayrağı.
 L ö ' l ö ' – inci, dürr;
 l ö l ö i - t ə r – təzə inci.
 L ü h u m – ətlər, ətli yeməklər

M

M a b e y n – ara, aralıq, iki şeyin, yaxud iki şəxsin arası.
 M a d ə r i - n a l a n – ağlayan, inləyən ana.
 M a ə d a – başqa, savayı.
 M a h – ay.
 M a n ə n d – bənzər, misl, tay.
 M a r – ilan. M ə a n i – mənalar.
 M ə a r i f m ə n d a n – maarifpərvərlər.
 M ə l ə k ' e h t i ş a m – mələklər kimi dəbdəbəsi, təntənəsi olan.
 M ə l ' ə n ə t – lənətləmə; lənətə layiq iş.
 M ə l u l – dərdi olan, xəstəliyi olan;
 m ə l u l ə y o x m u i l l ə t – xəstənin bir azarı yoxmu?
 M ə ' l u m l ə r – məşhur, böyük, adlı adamlar.
 M ə m a t – ölüm.
 M ə n a l – mal-mülk, var-dövlət.
 M ə n a m – yuxu, rəya.
 M ə n f a – sürgün yeri.
 M ə n i – məna.

M ə n k u s – sərnigün, tərsinə dönmüş; mənkusə-qəlb olmaq – əksinə çevrilmək, tərsinə dönmək.
 M ə n ş u r – fərman, birinə yüksək rütbə verilməsi haqqında şahın fərmanı.
 M ə n z ə l ə – dərəcə, mərtəbə.
 M ə n z u r – nəzərə alınan, nəzərdə tutulan.
 M ə r a t i b – mərtəbələr, rütbələr, yüksək vəzifələr.
 M ə r b u t – bağlı.
 M ə ş a y i x – şeyxlər.
 M i z a h – zarafat, güldürmə, əylənmə.
 M i z a n – tərəzi, qapan.
 M o z a l a n – eşşək milçəyi, gigovun.
 M ö b i d – zərdüşt dininin başçısı.
 M ö h l i k – təhlükəli, həlakədiçi.
 M ö h n ə t z ə d ə – başı bələli, müsibətli.
 M ö h t a c i - m ə s a r i f – kömək edilməli adam.
 M ö v c – dalğa, ləpə.
 M ö v h i b ə – vergi; hədiyyə, ehsan.
 M ö v h u m – boş xəyal, yalan təsəvvür.
 M u s t a f a – Məhəmməd (peyğəmbər).
 M ü a m i l ə – rəftar, əlaqə.
 M ü b a h a t – iftixar, fəxr, öyünmə.
 M ü b ə r r a – təmiz, pak.
 M ü c a z – halal, şəriətə uyğun;
 ə h l i - m ü c a z – halal tərəfdarı.
 M ü c t ə h i d – Qurandan mənalar və qanunlar çıxara bilən; şiiələrin alimi.
 i m k a n s ı z l ı q , i z n s i z l i k .
 M ü s a m i h ə – etinasızlıq, diqqətsizlik.
 M ü s a m i r ə – konsert.
 M ü s a v a t – bərabərlik.
 M ü s h ə f – səhifələrdən əmələ gəlmiş kitab; Quran.
 M ü s t ə m ə n d a n – biçarələr, zavallılar, yoxsullar.

N

N a r – od, alov.
 N a s – xalq, el.
 N a s i y ə – alın, üz;
 n a s i y e y i - ə h v a l – üzünün görünüşü, sima.
 N a s ı l – necə, nə cür.
 N a t ə v a n – gücsüz, zəif, qüvvətsiz.
 N a v ü k (n a v ə k) – ox;

n a v ü k i-d i l d u z – qəlbə girən (kirpik).
 N ə d a m ə t – peşmanlıq.
 N ə d i m – dost, yaxın yoldaş, həmsöhbət.
 N ə f x ə – üfürmə;
 n ə f x e y i-s u r – borunun üfürülüb
 çalınması.
 N ə f i-f i r a v a n – bol qazanc, çox
 mənfəət.
 N ə f s i-ə m m a r ə – insanı pisliyə
 yönəldən şəhvət, güclü ehtiras.
 N ə ğ z – nəfis, gözəl.
 N ə h l – arı.
 N ə h v – sintaksis.
 N ə x – sap, iplik.
 N ə i m – bolluq, nemət içində yaşama.
 N ö v – yeni, təzə.
 N ö v m – yuxu;
 N ö v r ə s t ə – yeniyetmə, gənc.
 N ö v s a x t ə – yeniyetmə, yeni çıxmış.
 N ö v p ə r v ə r – humanist, insan
 hüququnu müdafiə edən.
 N ö v z a d – yeni doğulmuş.
 N u r i-ç e ş m – gözün işığı.

O

O n v ə r ə s t – Universitet.
 O s m a n i – osmanlı, osmanlı türkü;
 ş a i r i-o s m a n i – osmanlı-türk şairi.

Ö

Ö v b a ş – qara camaat, avamlar, səfillər,
 avaralar, oğrular.
 Ö v c – ən yüksək nöqtə;
 ö v c i-f ə z a – göyün ənginlikləri.
 Ö v h a m a t – övhamlar;
 ö v h a m – vəhmlər;
 v ə h m – qorxu; əsassız təhlükə; yanlış,
 şübhəli fikir, mövhumat.
 Ö v r a d – təkrarlarla söylənən hər hansı
 bir dua, Quran ayəsi.
 Ö v t a n – vətənlər.
 Ö v z a – vəziyyət, hal.

P

P a k i z ə – təmiz, səliqəli, dəyərlı.

P a r l a m a n – konstitusiyalı dövlətlərdə
 qanunverici nümayəndələr məclisi,
 parlament.
 “P a s ı l y a n” – sürgün.
 P a y a n – son, nəhayət.
 P e y k ə r – üz, sifət, bəniz, bədən
 P ə d ə r – ata.
 P ə d ə r a n – atalar.
 P ə d ə r a n ə – ataya layiq, ataya məxsus,
 atalıq.
 P ə k – çox.
 P ə k e y – çox yaxşı, başüstə.
 P ə l i d – murdar, bulaşiq.
 P ə n d – öyüd, nəsihət.
 P ə r – qanad, lələk.
 P ə r x a ş – dava, vuruşma, qovğa.
 P ə r i z a d – pəridən doğulmuş, gözəl.
 P ə r p u c – qırıb məhv etmə, sındırma,
 yox etmə.

R

R a h – yol.
 R a h i – yolçu, gedən.
 R a h n ü m u n – yol göstərən, rəhbər,
 bələdçi.
 R a z – sirr
 R a z i q – rizq verən, ruzi verən.
 R a z ü n i y a z – dua və rica etmə, rəhm
 və kömək istəmə.
 R ə b b – Allah.
 R ə f – qaldırma, aradan çıxarma; ləğv
 etmə;
 r ə f i-k ü d u r ə t – qəmqüssəni dağıtmaq.
 R ə ğ m ə n – qarşı, əks.
 R ə h g ü z a r – keçid yolu, yol üstü.
 R ə h l – yol yükü;
 r ə h l i-i q a m ə t – yolda bir yerdə uzun
 vaxt əyləşmə.
 R ə h l ə – köhnə məktəbdə üstünə kitab-
 dəftər qoyulan dar və alçaq miz.
 R ə h m g ü s t ə r – rəhm yayan, çox
 mərhəmətli.
 R ə x n ə – zərər, ziyan xələl.
 R ə x t – pal-paltar.
 R ə v a n – ruh
 r ə v a n i-p a k – təmiz ruh.
 R ə v a n e t m ə k – yola salmaq.
 R ə 'y ə t – bayraq, ələm.
 R i h l ə t – ölmə, dünyadan köçmə.

R i k a b – üzəngi.
 R i s a l ə – kitabça.
 R i s m a n – sap, ip.
 R i ş – saqqal. “
 R i ş i k i, b ə r ə n g ə l x” – saqqal ki,
 hənaya-rəngə qaldı, iş fırıqdır.
 R i ş t ə – ip, bağ; məc. rabbitə
 R u, r u y – üz.
 R u b ə r u – üz-üzə, üzbəüz.
 R u m y a n (rusca “ruməna” sözündən) –
 ənlik.
 R u z – gündüz;
 r u z i-ş ə b – gecə-gündüz;
 r u z i-ə z ə l d ə n – əzəl gündən.

S

S a b i q ə n – keçmişdə.
 S a b i r a n ə – səbrli adamlara məxsus;
 q ə n a ə t i-s a b i r a n ə – səbrli
 adamların etdiyi qənaət.
 S a b i t q ə d ə m – mətanətli, möhkəm,
 dönməz.
 S a z i ş – uyğunluq, uyma.
 S e y d – ov.
 S e y f – qılınc.
 S e y f ü l’ ü l ə m a – alimlərin ustası,
 üləmanın başçısı.
 S e y l a n – axın, axıntı;
 ş i d d ə t i-s e y l a n – çox güclü axın.
 S e y l i-t ə n – tənə seli.
 S ə b a h ə t – gözəllik,
 s ə b a h ə t l i – gözəl, göyçək.
 S ə b a t – möhkəmlik, mətanət.
 S ə b b a ğ – boyaqçı.
 S ə b h ə – təsbih.
 S ə c c a d ə – üstündə namaz qılmaq üçün
 kiçik xalça, örtük.
 S ə d – yüz.
 S ə d d – bağlama, qapama, maneə, əngəl;
 s ə d d i-r a h – yolun qapanması.
 S ə d d a n ə – yüz dənədən (muncuqdan)
 ibarət.
 S ə d ə m ə (s ə d m ə) – zərbə, vurulma,
 çarpılma; gözlənmədən gələn bəla.
 S ə d i q – dost, doğru və həqiqi dost.
 S ə d r i-ə z ə m – baş vəzir.
 S ə f a – saflıq, səmimiyyət; təmizlik.
 S ə f a h ə t ş i a r – səfihlikdə məşhur olan,
 səfahət düşkünü.

S ə r r i ş t e y i-t ə d b i r – tədbir ipinin
 ucu (məc).
 S ə r r i ş t ə – ipin ucu.
 S ə r s ü f r ə – süfrənin yuxarı başı; süfrə
 üstü. S ə r t i b – polkovnik.
 S ə r ü s a m a n – var, mal-mülk.
 S i m ü-zər – qızıl-gümüş.
 S i p a h – ordu.
 S i p ə r – qalxan.
 S i r a t – yol; s i r a t i-h ü d a – doğruluq
 yolu, haqq yolu.
 S i r ə t – əxlaq, yaşayış tərzü.
 S i r i ş k – gözyaşı;
 s i r i ş k i-a l – qanlı göz yaşları.
 S i t a r ə – ulduz.

Ş

Ş a i q – şövq və həvəs edən, bərk istəyən.
 Ş a k i r – şükr edən, razı olan.
 Ş a m – axşam.
 Ş a m i l o l m a q – aid olmaq, əhatə
 etmək.
 Ş a y a n – layiq, dəyər.
 Ş a y ə g a n – layiq.
 Ş a y ə s t ə – layiq, yaraşan.
 Ş e y d a – dəli;
 a ş i q i-ş e y d a – dəli aşıq.
 Ş ə b – gecə;
 ş ə b i-y ə s – qəm gecəsi.
 Ş ə ğ a l – çaqqal.
 Ş ə k v a – şikayət.
 Ş ə f ə q q ə t – şəfqət, mehribanlıq, ata-ana
 duyğusu kimi təmiz, səmimi sevgi.
 Ş ə h b a z – qızıl quş.
 Ş ə h d – bal.
 Ş ə h i d a n – şəhidlər.
 Ş ə h l a – ala; tünd mavi;
 d i d e y i-ş ə h l a – ala göz, ala gözlər.
 Ş ə x s i y y ə – bir adamın nəfsinə, öz
 şəxsi arzularına aid olan.
 Ş ə r’ə n – şəriət ilə, şəriət qanunu üzrə.
 Ş ə r i – şəriətə uyğun.
 Ş ə r i f – şərəfli, çox hörmətli.
 Ş ə r m – utanma; həya etmə, eyib bilmə.
 Ş i t a b – tələsmə.
 Ş i t a b a n – yüyürən, sürətlə gedən.
 Ş i v e y i-k ü f f a r – küffarın tərzü-
 hərəkətləri, xasiyyətləri. Bax: küffar.

T

T a b, t a b ü-t ə v a n – qüvvət, taqət.
 T a b a n e t m ə k – işıqlandırmaq.
 T a b ə n d ə – parlaq, işıq saçan.
 T a c d a r – tac sahibi, şah.
 T a c g a h – şaha məxsus, sarayda olan.
 T a r – qaranlıq, qara.
 T a z ə p ə r ə s t a n – yenilik tərəfdarları.
 T e y r – quş.
 T ə a l a – (t ə a l i) – yüksəliş, tərəqqi.
 T ə a r ü f – bir-birini tanıma, qarşılıqlı tanışlıq.
 T ə b a ə t – çapçılıq işi.
 T ə b a h e t m ə k – puç etmək, məhv etmək.
 T ə b a r – nəsil.
 T ə b d a r – qızdırmalı.
 T ə q r i r – ifadə, bəyan; sözlər; vədlər.
 T ə q v a – Allah qorxusu, möminlik.
 T ə l a f i – əvəz alma, bir ziyanın müəyyən qarşılığını alma; ödəmə, ödənmə
 T ə l'ə t – üz, sifət, camal.
 T ə l x – acı.
 T ə l'i n – lənətləmə.
 T ə l l ə – qalaq.
 T ə l v i n – rəngləmə, boyama.
 T ə r v i c – rəvac vermə, işə salma.
 T ə ş x i s – xəstəliyin növünü düzgün müəyyən etmə, diaqnoz.
 T ö v f i q – yardım, kömək; Allahın köməyi; müvəffəqiyyət.
 T ö v h i d – təklik, birlik, Allahın birliyinə inanma.
 T ö v q i f – dayandırılma, dayandırma, həbs etmə.
 T ö v s ə n – at.
 T u h a f – qəribə.
 T u l – uzun.
 T ü f u l i y ə i t – uşaqlıq.
 T ü h ə f – qəribə, gülünc, görülməmiş şey.
 T ü m ə n – İran pulu – on riyal (1930-cu ildən bəri işlənmiş).

Ü

Ü c r ə t – zəhmət haqqı.
 Ü d ə b a – ədiblər.
 Ü q a b – qaraquş, qartal.

Ü q d ə – düyün; çətin məsələ, dolaşlıq iş.
 Ü l ə m a – alimlər, elm ilə məşğul olanlar; ilahiyyat alimləri, ruhanilər.
 Ü m m ə t – dindəşlər, bir dində birləşənlər.
 Ü m u r – işlər,
 Ü m u r a t – işlər;
 ü m u r a t i- a l ə m – dünyanın işləri.
 Ü n a s – arvadlar.
 Ü r ə f a – ariflər, bilikli adamlar.
 Ü r f – adət, qanun-qayda.
 Ü ş ş a q – aşıqlar.
 Ü y u n – eynlər, gözlər;
 t ə

V

V a c i b ü l i z a n – itaət edilməsi vacib olan.
 V a c i b ü t t a ə – itaət edilməsi vacib olan.
 V a h ə s r ə t a – ey vah!..
 V a l a – yüksək, ali; açıq, aşkar; şübhəsiz.
 V a l i d – ata.
 V ə k a l ə t – vəkillik, başqasının işini görmə vəzifəsi.
 V ə q' (qoyan) – ciddi əhəmiyyət verən, yüksək qiymətləndirən.
 V ə q f (eləmək) – qurban etmək, bağışlamaq.
 V ə l ə d – oğul.
 V ə l i – amma, lakin.
 V ə r t ə – uçurum; burulğan, girdab, xətərli yer.
 V ə s f – tərif.
 V ə s f g u – tərifləyən, tərif deyən; mədhçi şair.
 V ü z ə r a – vəzirlər.

Y

Y a h u – ay Allah!
 Y a r a n – dostlar, aşnalar.
 Y e d i c i – ölü yerində ağız açıb ağı deyənlərin başçısı.
 Y e k b a r – birbaş, birdəfəlik.
 Y e k s a n – bərabər, hamar, düz, bir.
 Y ə f i r r – qaçma, qaçışma.
 Y ə ğ m a – qarət, talan.

Y ə l d a (yəlda gecəsi) – ilin ən uzun gecəsi, dekabrın iyirmi birilə iyirmi ikisi arasındakı gecə.

Y ə m i n – sağ tərəf.

Y ə ' s – ümitsizlik; yas.

Y ə s a r – sol tərəf.

Y ə s r i b – Mədinə şəhərinin qədim adı; ş a h i-Y ə s r i b – Məhəmməd peyğəmbər.

Y ə z d a n – yaradan, Allah.

Y ö v m – gün.

o v m ə n-f ə y ö v m ə n – gün-gündən.

Y o v u n c u (y a v u n c u) – yaltaq, hədyan danışan, yava.

Z

Z a i d – çox, artıq, ziyadə.

Z a i l – pozulmuş, yox olmuş.

Z a l i m a n – zalımlar, rəhmsizlər

Z e y – xarici görünüş, qiyafə, müxtəlif ictimai təbəqələrin özünə məxsus geyimi.

Z e y b ə q – civə.

Z ə v a l – yox olma, məhv olma.

Z ə v ə c a t – arvadlar.

Z ə v i ş a n – şan və şərəf sahibi, adlı-sanlı.

Z i b ə s – xeyli, o qədər, çox.

Z i k r – Allah və peyğəmbərlərin adlarını təkrar-təkrar söyləmə

Z i l l – kölgə.

Z i n ə t i-t ə n – bədənin, vücudun bəzəyi, yaraşığı.

Z i n h a r – aman, ehtiyatlı ol, çəkin.

Z ö v c – ər.

Z ö v r ə q – qayıq, balaca gəmi.

Z ö v r ə q n i ş i n – qayıqda oturan.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Evren Çelenk

Doğum Yeri ve Tarihi : Göle 05/06/1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Bakü Devlet Üniversitesi (Baku State University)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurum : Milli Eğitim Bakanlığı

Görevi : Öğretmen

Tecrübe süresi : 9 yıl

İletişim

E-Posta Adresi : evrenikarsi@hotmail.com

Adres : Kars / Merkez